

Het Algemeen Nederlandsch Fotobureau in beeld.

Onderzoek naar de organisatie en werkzaamheden van het Algemeen
Nederlandsch Fotobureau, 1946-1947

**Algemeen Nederlandsch
Fotobureau**

Faculteit der Historische- en Kunstwetenschappen
Master Media & Journalistiek
Master Thesis

Thesisbegeleider: drs. Martijn Kleppe
Tweede lezer: prof.dr. H. Beunders

Naam student: Erwin Eskes
Studentnr.: 294404
Adres: Essenburgsingel 29U
3021 AN Rotterdam
erwineskes@gmail.com
Email:

Inhoudsopgave

Inleiding	2
1. Theoretisch kader	4
1.1 Propaganda	5
1.2 Censuur	8
1.3 Relevantie	10
1.4 Historiografie	10
2. Historisch kader	15
2.1 Nederland aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog	15
2.2 Militair Gezag	17
2.3 De Nederlandse regeringsvoorlichting	20
2.4 De Nederlandse pers	22
2.5 De Nederlandse persfotografie	23
2.6 Relevantie	24
3. Methodologisch kader	26
3.1 Onderzoeksopzet	26
3.2 Onderzoeksmethode	28
4. Overheidsvoorlichting	29
4.1 De Regeerings Voorlichtingsdienst	29
4.2 Een fotografische dienst bij de RVD	31
4.3 Het Militair Gezag	32
4.4 Bureau zes: Voorlichting	33
5. Anefo	36
5.1 Gevestigd te Amsterdam	36
5.2 Anefo in de verkoop	38

6. Hoe kwam Anefo aan zijn foto's?	40
6.1 Fotografische diensten	40
6.2 De leveranciers van Anefo	41
6.3 Foto's uit eigen productie	44
6.3.1 Fotograaf Van de Poll	45
6.3.2 Fotograaf De Jong	46
6.3.3 Fotograaf Presser	47
6.3.4 Fotograaf Raucamp	48
6.4 Conclusie	49
7. Wat gebeurde verder met de foto's van Anefo?	51
7.1 De vroege periode	52
7.2 Nadat de eigen productie op gang gekomen was...	53
8. Casus: Anefo in de praktijk	56
8.1 Onderzoek naar foto's	56
8.2 Resultaten	57
8.3 Beeldinhoud	59
8.4 Conclusie	63
9. Conclusie	65
9.1 Het onderzoek in de theoretische en historische kaders	67
Nawoord	69
Literatuurlijst	71
Bijlage	78

Inleiding

“[...] meer en meer krijgt optische propaganda haar plaats in het wekken van belangstelling bij groote groepen van het lezende publiek. Als inlichtende en opvoedende factor wordt het beeld ook door de groote technische vervolmaking steeds belangrijker in propagandistisch oogpunt.”¹

Met deze opmerking wordt door de Nederlandse regering in ballingschap in Londen een verantwoording afgelegd voor de kosten die een mogelijk op te richten fotografische dienst met zich mee zou brengen. In de opmerking vinden we nog meer interessante elementen terug. De term *optische propaganda* duidt aan dat beelden en foto's een propagandistisch wapen waren, terwijl de notie van een *inlichtende en opvoedende factor* een genuanceerd beeld geven van het doel van deze beelden en foto's. Echter, wat het duidelijkst naar voren komt, is dat de Nederlandse regering actief propaganda beleid voerde – het volk inlichten en opvoeden – en uit dit citaat blijkt dat dit ook via het medium foto werd gedaan.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vluchtte de Nederlandse regering naar Londen en probeerde de Nederlandse bevolking te steunen. Een van de meest bekendste middelen die de regering daarbij gebruikte was *Radio Oranje*. Naast deze steun voor de bevolking ging de regering nadenken over een mogelijke bevrijding en terugkeer naar Nederland. Het *Bureau Militair Gezag* werd opgericht en een actief beleid werd ontworpen om in de eerste naoorlogs jaren de vrede en rust te bewaren in Nederland. De voorlichting bij dit beleid werd gedaan door een aparte sectie en deze sectie had enkele media tot zijn beschikking. Eén van deze media was de foto. De subsectie die hiervoor verantwoordelijk was, groeide na de oorlog uit tot een groot fotopersbureau. Dit bureau was het *Algemeen Nederlandsch Fotobureau*, oftewel Anefo.

In deze thesis staat Anefo in al haar facetten centraal. Gekeken zal worden naar de oprichting van een dergelijk fotopersbureau in de mist van de Tweede Wereldoorlog, waarbij ontwikkelingen rondom het *Bureau Militair Gezag* niet uit het oog worden verloren. Ook zal aandacht uitgaan naar de leveranciers van Anefo, zowel externe partijen als eigen fotografen. Daarnaast zal de distributie van foto's worden bekeken. Bram Wisman geeft in zijn boek *Argusogen* (1994) aan dat Anefo het enige orgaan was dat na de oorlog foto's mocht verspreiden voor publicatiedoeleinden. Ook in het boek *Willem van de Poll van Louis Zweers* (2005) wordt deze distributiefunctie beschreven. Deze uitspraken zullen in het onderzoek nader bekeken worden. Dit zou namelijk betekenen dat Anefo een zeer belangrijke instantie was in de fotografische wereld na de oorlog. Samenvattend gaat deze thesis dus over de organisatie en de werkzaamheden van het Algemeen Nederlandsch Fotobureau in 1946 en 1947. Voordat ik echter toe kom aan het ontstaansverhaal van Anefo, dient eerst een theoretisch en historisch kader geschetst te worden. In het theoretische kader zal ik dieper ingaan op de termen

¹ Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ), inventarisnummer 264, begroting eerste halfjaar 1943, addendum artikel 28.

propaganda en *voorlichting*. Hierbij zal aandacht worden besteed aan het karakter van *propaganda* en het karakter van *voorlichting*, waarbij ik probeer aan te tonen dat propaganda vanuit zichzelf neutraal is. *Voorlichting* daarnaast is de stempel die de persoon of instantie die de boodschap verzendt op de boodschap plakt. Het historisch kader is bedoeld om vanuit de secundaire literatuur een situatieschets te geven van de periode waarin Anefo werd opgericht. Het opmerkelijkste hierbij is dat weinig tot geen secundaire teksten te vinden over de totstandkoming van Anefo. Zoals gezegd wijdde Wisman enkele regels aan Anefo, maar verder is Anefo een onbekende organisatie. Deze thesis zal hier een aanvulling vormen op de historiografie omtrent de Tweede Wereldoorlog in het algemeen en de persfotografie in het bijzonder.

Om een goed beeld te krijgen van de totstandkoming van Anefo ben ik me allereerst gaan verdiepen in de secundaire literatuur. Het historisch kader is daar uit voort gevloeid en gaf mij gelijk een beter beeld van de periode waarin Anefo werd opgericht. De archieven van het *Bureau Militair Gezag* en de *Regerings Voorlichtingsdienst* hebben mij vervolgens geholpen om een goed beeld te krijgen van de verschillende facetten van Anefo, zoals hierboven genoemd, en de totstandkoming van het fotopersbureau. Deze archieven zijn te vinden bij het *Nationaal Archief* in Den Haag, waar ik het grootste deel van mijn onderzoek verricht heb. Afsluitend ben ik gaan kijken naar foto's in kranten en tijdschriften in de periode mei 1945 tot april 1947. Het doel hiervan was om te kijken welke foto's van Anefo in de krant verschenen en of enige opheldering gegeven kon worden rondom een mogelijk monopoliepositie van Anefo in de eerste naoorlogse jaren. Hiervoor heb ik bij *Spaarnestad Photo* toegang gekregen tot enkele tijdschriften uit de betreffende periode. Bovenstaande stappen hebben uiteindelijk geleid tot een ontstaansgeschiedenis van Anefo en is terug te lezen in dit onderzoek.

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het *Nationaal Archief* – waar het complete fotoarchief van Anefo te vinden is – en *Spaarnestad Photo*. In het kader van de samenwerking tussen het *Nationaal Archief* en *Spaarnestad Photo* wilden beide instellingen onderzoek laten doen naar de oprichting en werkzaamheden van Anefo aan het einde van de Tweede Wereldoorlog en de eerste naoorlogse jaren. Dit onderzoek zou dan een historische achtergrond vormen bij de fotocollectie van Anefo. Het belangrijkste deel van het fotoarchief van Anefo ligt bij het *Nationaal Archief*, waardoor het grootste deel van het onderzoek daar plaats gevonden heeft, maar ook de archieven van de *Regerings Voorlichtingsdienst* en het *Militair Gezag* worden door het *Nationaal Archief* beheerd. De foto's die in deze thesis zijn geplaatst, zijn beschikbaar gesteld door beide instellingen. Ze vormen een toevoeging op de voorbeelden in de tekst en de precieze herkomst van de foto's is te vinden in de literatuurlijst.

1. Theoretisch kader

“The United States – and Britain will undoubtedly follow – now has a policy for managing the media in wartime that it knows will both work and gather wide public support.” (Knightley 2004: 547)

De focus van deze thesis ligt op het fenomeen overheidscommunicatie. Dit is een zeer neutraal – en daarom door mij gekozen – begrip. Het impliceert dat de overheid via een medium een boodschap overbrengt naar een ontvanger. Deze ontvanger kan, wanneer we het over overheidsvoorlichting hebben, vele gedaantes aannemen. Zo is de burger die informatie ontvangt via de reclames van *Postbus 51* de ontvanger van een boodschap van de overheid, maar de overheid is tegelijkertijd ook ontvanger wanneer bij het gemeenteloket een nieuw geboren kind wordt opgegeven. Overheidscommunicatie gaat dus twee kanten op. Daarnaast impliceert overheidscommunicatie – vanuit de overheid naar de burger – dat de overheid zelf een boodschap heeft opgesteld, daar over heeft nagedacht en deze heeft verspreid. Dit neutrale begrip dient in het kader van mijn thesis enigszins subjectiever gemaakt te worden. Het begrip overheidsvoorlichting is dan meer op zijn plaats, aangezien hier een eenrichtingsverkeer van overheid naar burger bedoeld wordt. Voorlichting is namelijk niet meer dan informatie geven over een bepaald onderwerp.

Wanneer we naar de verschillende partijen gaan kijken die betrokken zijn bij overheidsvoorlichting, onderscheiden we drie partijen. Allereerst is de overheid de belangrijkste partij. Zij maakt immers de boodschap en wil die overbrengen aan de maatschappij, oftewel de burgers. Deze burgers zijn de tweede partij die te onderscheiden is en zijn hier de ontvanger van de boodschappen van de overheid. Tot slot – zoals het hoort bij een communicatiemodel – is de drager van deze boodschap en de partij die deze boodschap moet overbrengen het medium. Dit medium kan allerlei vormen aannemen. Op de televisie zien we reclames van de eerder genoemde *Postbus 51*, maar ook gedrukte folders met kandidatenlijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen zijn hierbij denkbaar. De overheid kan dus vele verschillende media gebruiken om de burger te bereiken.

In bovenstaande alinea staat weliswaar beschreven wat die overheidscommunicatie is en welke partijen hierbij betrokken zijn, maar het is nog steeds erg oppervlakkig. Invloeden op de maatschappij en het verzwijgen van allerlei informatie komen hier nog niet aan de orde. Deze twee elementen zijn in mijn ogen niet los te zien van overheidscommunicatie, omdat een boodschap te allen tijde een selectie is van feiten met een bepaald doel. Een campagne om de bevolking afval te laten scheiden, laat niet zien welke rompslomp het allemaal met zich mee brengt om allerlei verschillende afvalbakken in huis te hebben. Zo'n campagne is dus zeer subjectief en bedoeld om het doel van de overheid te bereiken. De overheid probeert met zo'n campagne de bevolking voor te lichten over de te volgen stappen om afval te scheiden en om de bevolking te laten weten wat de plannen zijn. Ik gebruik hier met opzet het woord *voorlichten*, omdat dit is wat de overheid naar eigen zeggen doet. Echter, anderen zullen een ander woord gebruiken, namelijk *propaganda*. Zij zullen deze term gebruiken, omdat ze vinden dat de

overheid met zo'n campagne de bevolking wil overhalen om daadwerkelijk afval te gaan scheiden. Tegenstanders van het scheiden van afval zullen zeggen dat de overheid de bevolking probeert te misleiden. De overheid heeft een idee of een plan en iedereen moet daaraan gehoorzamen. Hier wordt meteen de moeilijkheid duidelijk met betrekking tot die stroom van informatie die vanuit de overheid naar de burger gaat. Hoe moet dit nu genoemd worden, *voorlichting* of *propaganda*? Deze vraag zal ik in onderstaand stuk proberen te beantwoorden en te concretiseren voor mijn eigen thesis.

Wanneer de woorden *propaganda*, *voorlichting* en *voorlichten* worden opgezocht in het Van Dale woordenboek, zijn de volgende omschrijvingen te lezen:

★ ***propaganda***: *activiteit m.n. van een organisatie om aanhangers te winnen voor zekere principes (van propaganda spreekt men vooral wanneer in het gepropageerde een ideëel element aanwezig is of veronderstelt wordt, anders spreekt men van reclame).*²

★ ***voorlichting***: *het voorlichten, het geven van inzicht, informatie, onderricht of een aanwijzing.*³

★ ***voorlichten***: *aanwijzingen geven hoe men handelen, iets gebruiken of over iets denken moet.*⁴

Zoals we in de bovenstaande definities kunnen zien, verschillen *propaganda* en *voorlichten* niet veel van elkaar. Het belangrijkste verschil schuilt in de term *principes*, waarmee een zeer subjectieve en persuasieve toevoeging wordt gedaan aan de term *propaganda*. Dit overtuigende karakter wordt benadrukt door het werkwoord *winnen* in de definitie, wat inhoudt dat je met die boodschap echt iemand aan jou kant wilt hebben. Bij het *voorlichten* wordt echter gesproken over het geven van *aanwijzingen*, wat duidt op het feit dat *voorlichten* minder moet overtuigen, het is bijna passief.

Beide definities veronderstellen daarentegen wel een subjectieve boodschap, die de ontvangende partij moet aansturen haar gedrag of gedachten te veranderen. Tevens veronderstellen beide definities dat de zender van de boodschap dit doet om aanhangers te winnen. Dit is bij *propaganda* expliciet vermeld, maar de notie dat *voorlichten* een aanwijzing is over hoe men over iets moet denken, heeft dezelfde boodschap. Eigenlijk kunnen we dus stellen dat beide woorden hetzelfde proces aanduiden.

1.1 Propaganda

We hebben zojuist gesteld dat *propaganda* en *voorlichting* hetzelfde proces aanduiden en dat in beide gevallen het doel is om aanhangers te winnen van het overgedragen standpunt. Toch zullen velen *propaganda* zien als iets zeer negatiefs, vooral vanwege de associatie met dictatoriale regimes, zoals in nazi-Duitsland en de Sovjet Unie. Toch is dit niet helemaal correct. In zijn studie naar de opkomst van *propaganda* vanaf de Klassieke Oudheid probeert Philip Taylor (1995) aan te tonen dat *propaganda* inderdaad een enorme negatieve connotatie heeft en probeert aan te tonen dat die connotatie te eenzijdig is. Het woord *propaganda* werd ingevoerd door de katholieke kerk in de

² Dale, J.H. van. 2005. *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*, p. 2401.

³ Ibidem, p. 3467.

⁴ Ibidem, p. 3467.

zeventiende eeuw. Het duidde een organisatie aan die de waarheid moest verdedigen ten opzichte van de protestantse gedachten in Europa. Hier kunnen we al een negatieve connotatie vinden van propaganda, maar in de Eerste Wereldoorlog waren het de Britten die propaganda tot een nieuw oorlogsinstrument maakte. Later werd propaganda ook toegepast door nazi-Duitsland en de Sovjet Unie, waardoor het woord *propaganda* zijn verdere negatieve connotatie kreeg (Taylor 1995: 3). Daarnaast stelt Taylor terecht een tweede vraag: waarom kijken we niet naar de propaganda in Europa tegen de Duitsers en de Russen? Is 'onze' propaganda wezenlijk anders en waarom vinden we die dan niet negatief? Propaganda zou dus een wapen zijn van de vijand. Een wapen dat wij zelf natuurlijk niet zouden gebruiken (Taylor 1995: 2). Hiermee komt hij op zijn visie, dat macht en oorlog dé elementen zijn waarbij propaganda zegeviert. Macht dient te worden behouden en daarom moeten verhalen worden verteld waarin de grootsheid van het eigen, en dus de negatieve elementen van de ander, groot wordt uitgemeten. Dit kan door middel van propaganda. Daarnaast is in geval van een oorlog propaganda een wapen van ongekennde proporties. Propaganda doodt zelf geen mensen, maar het laat wel zien hoe veldslagen worden gewonnen, het creëert mythes en het stimuleert mannen om zich aan te melden bij het leger. Het belangrijkste is dus dat propaganda in combinatie met gewelddadige motieven altijd gezien wordt als negatief, juist omdat het mensen aanzet tot geweld. Niettemin is Taylor voor een meer neutrale kijk op propaganda. Hij stelt daarom ook dat propaganda niets meer is dan de communicatie van ideeën, bedoeld om mensen te overtuigen om op een bepaalde manier te denken en te handelen. Uiteraard is de propagerende partij hier degene die het voordeel wil behalen en Taylor beschouwt daarom propaganda als een opzettelijke poging tot overtuiging (Taylor 1995: 6).

De roep tot een neutrale kijk op propaganda komt niet alleen van Taylor. In zijn studie naar de rol van de Britse media en propaganda in de Koude Oorlog toont John Jenks (2006) aan dat elke Britse overheidsmedewerker die belast was met *public relations* of *information management* niets anders deed dan propageren. Alleen zagen die medewerkers de zaak als een positieve en rechtvaardige zaak. Dit kwam mede door het geloof bij deze medewerkers dat de Britten zeer veel gebruik maakte van feiten, terwijl de Sovjet Unie – waartegen de propaganda was gericht – vaak feiten verzong. Wat belangrijk is, is dat Jenks kijkt naar de rol van de media bij de propaganda. Hij begint zijn onderzoek met de veronderstelling dat een wederzijdse relatie te vinden is tussen journalisten en de propagandisten. Enerzijds hebben de propagandisten de media nodig om hun boodschap over te brengen naar de bevolking. Anderzijds zijn de journalisten in grote mate afhankelijk van de informatie van de overheidsinstellingen, oftewel de propagandisten. (Jenks 2006: 4) Jenks komt dus ook tot de conclusie dat een groot deel van de propaganda wordt gemaakt in de media zelf, die een bepaald frame ontwikkelden waarin de Sovjet Unie en bondgenoten per definitie slecht waren. Dit frame is tot stand gekomen na intensieve propaganda vanuit de overheid en het voortborduren hierop door de media zelf (Jenks 2006: 149). Overigens gaat Jenks uit van een bepaalde nationale *common sense*, welke door

scholen, kerken, de overheid en de media tot stand is gekomen (Jenks 2006:1). Hierop wordt door de media en de propagandist in tijden van crisis – oorlog of economische – ingespeeld.

Ik heb nu twee wetenschappers behandeld, die een beeld hebben gegeven van de positie van propaganda in de samenleving en het gebruik van de media als propaganda-instrument. Echter, een definitie van propaganda heb ik nog niet gegeven en dit is ook niet gemakkelijk. Eén van de eerste wetenschappers die geprobeerd heeft om propaganda te definiëren was de Amerikaanse psycholoog Harold Lasswell (1927). Hij stelde: “*propaganda is the management of collective attitudes by the manipulation of significant symbols*” (Lasswell 1927: 627). Deze zeer brede definitie bouwt sterk op de collectieve normen en waarden – oftewel de publieke opinie – en het gebruik van algemene nationalistische symbolen. Deze symbolen kunnen vele vormen aannemen, van beelden tot nationale historie. Opmerkelijk aan deze definitie is, dat het geen enkele negatieve of positieve uitspraak doet over propaganda, terwijl de Eerste Wereldoorlog nog recentelijk had plaatsgevonden. (Willcox 2005: 13). Dit negatieve label van propaganda wordt door Leonard Doob (1966) wel degelijk gezien. Hij is van mening dat propaganda te allen tijde slecht is, aangezien het de denkbeelden van mensen beïnvloedt. Dit is in zijn ogen zonder meer een slechte ontwikkeling en is het basisidee van propaganda (1966). Doob's definitie is als volgt: “*propaganda can be called the attempt to affect the personalities and to control the behaviour of individuals toward ends considered unscientific or of doubtful value in a society at a particular time*” (Doob 1966). In deze definitie is het negatieve label opgenomen in de opmerking dat propaganda onwetenschappelijk of van twijfelachtige waarde is. In hoeverre dit helemaal correct is, is moeilijk te zeggen. Wanneer propaganda een samenleving samen kan brengen, is dit niet per definitie een slechte zaak. Hierdoor moet dus gezocht worden naar een neutrale kijk op propaganda, want in mijn ogen is propaganda niet per definitie slecht. Ieder keer dat het Nederlands voetbalelftal meedoet aan het Europees Kampioenschap staan de media vol met berichten dat ‘we’ dit jaar kampioen gaan worden. Hoewel dit altijd tegen valt, vormen die berichten wel het zogenaamde *oranjegevoel*, wat de samenleving doet verbreederen. Hier is het effect van propaganda dus wel degelijk op een positieve manier te zien. Weliswaar is hier niet sprake van overheidspropaganda, maar het feit dat vele officiële voetbalkenners – Johan Crujff – deze boodschap blijven herhalen, geeft aan dat die positieve boodschap een positief gevoel teweeg brengt in de samenleving. De manier waarop die propaganda een band kan scheppen in een samenleving is onderzocht door Sir Frederic Bartlett (1940). In zijn onderzoek kijkt hij weliswaar meer naar de maatschappelijke cohesie als gevolg van politieke propaganda, maar daarbij toont hij wel aan dat de gezamenlijke angst voor een vijand een bindend gevolg kan hebben (Bartlett 1940: 112-113). Het is overigens niet verwonderlijk dat hij tot deze theorie kwam tijdens het interbellum, toen de nationalistische gevoelens in West-Europa hoogtij vierden.

De manier waarop we naar propaganda kijken, hangt nauw samen met een ander element. De vraag gesteld door Taylor over het verschil tussen onze eigen propaganda en die van de ander heeft dit element eigenlijk in zich. Onze visie op propaganda wordt voor een groot deel bepaald door de

regeringsvorm waarin die propaganda wordt uitgevoerd. We vinden propaganda in een dictatuur altijd negatief, maar propaganda in ons eigen land kan worden gezien als voorlichting en is vaak neutraal. In tegenstelling tot deze gedacht stelt Jacques Ellul (1973) op basis van zijn onderzoek naar propaganda in de Koude Oorlog dat propaganda totaal onafhankelijk is van elke regeringsvorm. Het propaganda-apparaat dat de Amerikaanse overheid op de been bracht om zijn boodschap over te brengen, is precies hetzelfde als dat van de Sovjet Unie. Het grote verschil is dat we blijkbaar dusdanig worden beïnvloed, dat we de Russische propaganda negatief ervaren en de ‘eigen’ Amerikaanse propaganda als voorlichting zien. Het referentiekader van waaruit we de propaganda zien, is dus van invloed op de manier waarop we een waarde geven aan die propaganda. Het is te vergelijken met het verschil tussen voorlichting – namelijk door de propagerende partij zo genoemd – en propaganda – zo genoemd door de benadeelde of beïnvloedde partij. Propaganda is dus in essentie altijd hetzelfde, ongeacht de staatsvorm. Overigens gaat het dan niet om de inhoud, waarbij dictatoriale propaganda over het algemeen zeer xenofobisch en extreem nationalistisch kan zijn.

Deze laatste opmerking leidt ons naar het laatste onderdeel van propaganda dat ik wil behandelen, namelijk de discussie of propaganda opzettelijk gebeurd of niet. Garth Jowett en Victoria O’Donnell (2006) zijn hier heel duidelijk in. Zij stellen dat propaganda een vooruitgedachte boodschap is, bedoeld om een bepaalde machtsbalans te doen keren in het voordeel van de propagandist. Deze propaganda is duidelijk gekoppeld aan een machtsinstituut, maar dit instituut kan vele verschillende vormen aannemen. Of het nu daadwerkelijke de overheid van een land is die een golf van nationalisme wil veroorzaken, of terroristen die aanhangers voor hun jihad willen werven, of een bedrijf dat zich beter wil voordoen teneinde de concurrentie voor te blijven, het is allemaal opzettelijke propaganda (Jowett & O’Donnell 2006: 3-4). Toch is deze redenatie niet helemaal waterdicht, aangezien zij uitgaan van het feit dat de propaganda wordt gemaakt door een instituut, zoals de overheid. Hiermee negeren ze echter de propaganda die buiten deze instituties gaat en in de pers verschijnt. Hier heeft geen enkele ambtenaar grip op gehad, maar bepaalde berichten kunnen wel degelijk als propaganda worden opgemerkt. Willcox (2005) toont dit aan en stelt dat de Britse regering tijdens de Falklandoorlog alleen maar controle uitoefende op de berichten, omdat journalisten geografische en technologische restricties hadden (Willcox 2005: 17). Berichten kwamen namelijk altijd langs de censor. Hierdoor kon de overheid de informatie controleren, maar deze uitzonderlijke situatie laat juist zien dat veel informatiestromen buiten de overheid – of andere machtsinstituten – lopen en zeker kunnen worden gezien als propaganda. In het geval van de Falklandoorlog had de Britse regering grip op de berichten, maar dit is vaker niet het geval.

1.2 Censuur

Het voorbeeld van de Falklandoorlog, waarbij de Britse overheid en militaire leiding de informatiestroom controleerde, laat ons kennismaken met het begrip *censuur*. Jenks omschrijft censuur als het onderdrukken van de circulatie van informatie (Jenks 2006:3) en Robert Cole stelt zelfs dat

censuur, als onvermijdelijke partner van propaganda, de publieke opinie manipuleert door de vrije circulatie van informatie te blokkeren (Cole 2005:3). De partij die het meest te vrezen heeft van censuur, wordt gevormd door de media. De grondslag van de journalistiek is – generaliserend – om een objectief verhaal te schrijven over gebeurtenissen die overal ter wereld plaats vinden. Wanneer informatie wordt achtergehouden, kan een journalist geen objectief verslag meer doen. Censuur is dus een restrictie van de journalistieke vrijheden. Toch is de journalistiek in zekere mate afhankelijk geworden van de informatie die de overheid geeft (Jenks 2006: 5). Journalisten kunnen simpelweg niet altijd overal zijn. Zeker in het geval van oorlogssituaties – zoals het voorbeeld van de Falklandoorlog – is het vaak onmogelijk voor journalisten om naar die oorlogsgebieden te gaan. De media zijn op dat moment afhankelijk van de informatie die gegeven wordt door de militaire leiding. Nu hebben journalisten weliswaar de mogelijkheid om embedded mee te gaan, maar de mate van censuur die wordt toegepast op deze journalisten is dan ook zeer groot.

Censuur en oorlogsjournalistiek hebben dus een sterke connectie met elkaar. De komst van de oorlogscorrespondent was namelijk voor de oorlogvoerende overheden niet helemaal gewenst. De eerste oorlogsverslaggever James Russell schrijft in de Krimoorlog brieven naar zijn redacteur over de situatie van de Britse troepen en de onkunde van de militaire staf (Knightley 2004: 4-5). Deze berichtgeving was niet positief voor de Britse overheid, die met man en macht probeerde aan te tonen dat het Britse leger in geweldige conditie verkeerde. Deze propaganda werd teniet gedaan door de berichten van het front. Logischerwijs maakte Russell zich niet geliefd binnen het leger, maar hij had wel iets gedaan wat nooit eerder was ondernomen, namelijk een ooggetuigenverslag geleverd van de horror van oorlog. De overheid had in dit geval weinig tot geen invloed op de informatie die in de kranten verscheen. In de Amerikaanse Burgeroorlog was dit in een nog grotere mate het geval, aangezien zowel in de noordelijke als de zuidelijke kranten enorm overdreven verslagen kwamen te staan en niet geschuwd werd de feiten te verdraaien (Knightley 2004: 21-22). De rol van de overheid was in dit geval eveneens zeer minimaal, maar daar kwam verandering in. Tijdens de Frans-Duitse oorlog was de Duitse generaal Bismarck zich bewust van de kracht van deze berichtgeving op de moraal in het land. Het Duitse leger was namelijk zo goed voorbereid en gestructureerd dat Bismarck dit graag liet vertellen door journalisten. De Franse legers daarentegen waren zo slecht en corrupt, dat de Franse legerleiding geen journalisten toeliet aan het front (Knightley 2004:47) Bismarcks woorden waren dan ook – na vertaling:

“Nothing will be more favourable for our political standing in England and America than the appearance in the two most influential newspapers of these countries...of very detailed accounts of our army in the fields.” (Knightly 2004: 47)

Het controleren van informatie van het slagveld – het censureren – werd steeds gangbaarder en kwam ten goede aan de propagandistische doeleinden van oorlogvoerende landen. Censuur kan daarom ook meer gezien worden als een middel dat de propagerende partij tot zijn beschikking heeft om een

boodschap vorm te geven. De controlerende partij kan dan precies bepalen welke feiten wel en welke niet publiekelijk worden, zodat hun zaak gerechtvaardigd wordt.

1.3 Relevantie

De relevantie van de discussie omtrent propaganda en censuur voor mijn thesis is weliswaar niet direct duidelijk, maar wel van groot belang. Het eerste probleem dat namelijk speelt bij deze thesis is dat de overheidsvoorlichting – zoals het wordt genoemd – vanuit Londen niet objectief was. Ik spreek dus ook liever over propaganda, daar ik van mening ben dat de term voorlichting slechts een positieve naam is voor propaganda. Koningin Wilhelmina spreekt via *Radio Oranje* de Nederlandse bevolking toe in zeer nationalistische woorden. De toespraak die ze bijvoorbeeld hield op 28 juli 1940 heeft sterke propagandistische kenmerken. Zo werden de Duitsers omschreven als “*de duistere krachten*” en “*aanrander*” (de Jong 1979: 79). Daarnaast werd vanuit Londen de Nederlandse situatie uitgebreid en op sterk overdreven wijze verteld aan andere landen (van der Zwam 2003). Zo werd bijvoorbeeld het bombardement op Rotterdam van 14 mei 1940 breed uitgemeten in tentoonstellingen en nieuwsberichten in de Verenigde Staten. Aantallen slachtoffers werden overdreven en de strategische ligging van Rotterdam verzwegen, om op die manier hulp te ontvangen. Wat hier gebeurde, is goed te omschrijven als propaganda. Op een zeer bewuste manier wordt informatie gegeven aan een bepaalde doelgroep, met als doel de Nederlandse zaak te rechtvaardigen en om hulp te ontvangen voor de Nederlandse bevolking. Dit is propaganda.

Deze thesis zal kijken naar de manier waarop de Nederlandse regering na de oorlog probeerde een positief beeld uit te dragen naar de Nederlandse bevolking. De fotoafdelingen van zowel de *Regerings Voorlichtingsdienst* als het *Bureau Militair Gezag* hebben een belangrijke rol gespeeld in de productie en distributie van foto's vanuit de Nederlandse regering in de naoorlogse periode. De fotografische afdeling van het *Bureau Militair Gezag* – het latere Anefo – zal in deze thesis centraal staan. De oprichting, organisatie en de productie- en distributielijnen zullen in kaart worden gebracht, maar het belangrijkste is dat de doelstellingen van Anefo duidelijk worden. Een overheidsinstantie, die na de oorlog beelden gaat maken en verspreiden, is zeer interessant in het kader van propaganda, of overheidsvoorlichting.

1.4 Historiografie

De periode van de Tweede Wereldoorlog heeft voor vele historici natuurlijk een enorme aantrekkingskracht. Daarnaast is de pers en de persfotografie natuurlijk ook interessant om naar te kijken. Wat waren de dagelijkse bezigheden van de Nederlandse pers, ten tijde van de Duitse overheersing? Deden de journalisten wat ze werden opgedragen of probeerden ze via ondergrondse kanalen een andere waarheid te vertellen?

Frank van Vree probeert in zijn artikel *Beroep: journalist* (2002) een nuance aan te brengen van een heersende – en vaak negatieve – opvatting over Nederlandse journalisten onder de bezetter.

De voornaamste negatieve opvatting betrof het feit dat de Nederlandse journalisten weliswaar niets verkeerd deden, maar tegelijkertijd niets probeerden te ondernemen. Deze grote mate van passiviteit is eigenlijk de voornaamste negatieve opmerking. Ondanks dat vele journalisten inderdaad gewoonweg bleven zitten waar ze zaten, probeert van Vree aan te tonen dat wel degelijk journalisten aanwezig waren die de grenzen van het toelaatbare opzochten. Hij richt zijn kritiek op Paul Koedijk, die de bovenstaande negatieve opvatting over de Nederlandse journalisten onder woorden heeft gebracht in het artikel genaamd *Vrijheid in verantwoordelijkheid* (1997). Hierin verdedigt hij zijn standpunt dat de journalisten zich passief hebben opgesteld, toen een groot deel van hun Joodse collega's werden ontslagen. Op het moment dat kranten werden verboden en samengevoegd, papier schaars werd en de Duitsers de *Abriedseinsatz* invoerde, werden journalisten de dupe en begonnen zich te roeren. Van Vree ziet deze ontwikkeling niet op deze manier en duidt op een langere tijdslijn, waarbij de verzuiling zorgde voor het journalistieke bestel zoals die toen was in Nederland. De journalistiek werd door de Duitsers zeer belangrijk gevonden voor hun propaganda doeleinden en professionaliseerde zich.

Deze professionalisering wordt door Huub Wijfjes in zijn boek *Journalistiek in Nederland* (2004) eveneens betoogd. Echter, Wijfjes geeft een breder perspectief aan de Nederlandse pers tijdens de bezetting. Hij legt de oorzaak van een gemoedelijke pers niet bij het passief optreden van journalisten, maar bij de strenge greep van de Duitsers op de pers in Nederland. Daarnaast toont hij aan dat de Nederlandse pers zich gedurende de bezettingsperiode professionaliseerde. De overheersing van Duitse zijde ziet hij namelijk als de enige keuze die de Duitsers hadden. Om de Nederlandse bevolking in hun greep te krijgen, konden ze ten eerste niet aankomen met verhalen over broederschap, nadat ze zojuist Rotterdam in de as hadden gelegd. Ten tweede was invloed uitoefenen via de NSB ook een hachelijke zaak, aangezien deze al geen goede naam had opgebouwd in het interbellum. Wat overbleef, was een beïnvloeding van de pers met het nationaalsocialistische gedachtegoed om op die manier het volk in bedwang te krijgen. Deze tactiek had de NSDAP in Duitsland reeds ook gevolgd, met alle successen van dien. Naast deze ideologische invloeden van de Duitse bezetter, toont Wijfjes ook dat het beroep van de journalist in deze periode in belangrijke mate is geprofessionaliseerd. De oprichting van de *Nederlandse Vereniging voor Journalisten* en andere organisaties zijn daar goede voorbeelden bij.

Tot slot wil ik met betrekking tot de Nederlandse pers in Nederland nog een boek naar voren halen. Dit is het boek dat in dit hoofdstuk reeds aan bod kwam, namelijk het boek van René Vos, *Niet voor publicatie* (1988). Vos onderscheidt drie verschillende periodes in de totale bezettingsperiode. Gedurende de eerste periode – en overeenkomstig met Wijfjes – werd door de Duitsers zeer gemoedelijk omgegaan met de Nederlandse pers. De Nederlandse pers kreeg de gelegenheid al het mooie van het nationaalsocialisme in te zien. Hoewel een loyale houding werd gevraagd jegens de Duitse bezetters, was dit een relatieve goede periode voor de pers, aangezien de pers nog steeds grote mate van vrijheid bezat. De tweede periode, die Vos onderscheidt, wordt gekenmerkt door een strengere greep van de Duitse bezetter – en de Nederlandse collaborateurs – op de Nederlandse pers.

De Nederlanders waren namelijk niet onder de indruk van het nationaalsocialisme en internationale ontwikkelingen zorgden ervoor dat de Duitsers hun krachten moesten verdelen. De vrijheid in Nederland was dus verdwenen en een pro-Duitse houding werd geëist. De derde periode was een periode, waarin de greep van de Duitsers niet per se als doel had Nederland te nazificeren, maar een pro-Duitse houding mee te geven. Deze periode kan worden gezien als een soort charme offensief van Duitse zijde. Het lot van Duitsland was belangrijk en de Nederlandse bevolking moest weten welke gruwelen ze te wachten stond na de komst van de Geallieerden. Hoewel Vos uitgaat van een sterke samenwerking tussen de Nederlandse pers en de Duitse bezetter, is wel duidelijk te zien dat hij van mening is dat de Duitsers de touwtjes in handen hadden en dat de Nederlandse pers mee moest gaan in wat de bezetters wilden.

Uit bovenstaande alinea's kunnen we een aantal belangrijke dingen concluderen. Over het algemeen wordt de passieve houding van de Nederlandse pers toegeschreven aan het feit dat de bezetter heer en meester was over het persbeleid. In welke mate en op welke manier dat gebeurde, zal in het midden blijven, maar dat de Duitsers het initiatief in handen hadden, komt hier duidelijk naar voren. Opmerkelijk is overigens dat hier een oordeel aan wordt geplakt. De Nederlandse pers wordt vaak beschouwd als een 'foute pers'. Enerzijds komt dit voort uit het feit dat een groot aantal kranten bleef publiceren, eventueel onder NSB redacteuren. Anderzijds komt dit beeld voort uit het verwijt dat de Nederlandse journalist geen actie ondernam om een vrij pers te krijgen, ze bleven passief. Vanuit deze twee oogpunten komt het beeld van een foute pers naar voren, terwijl in mijn ogen ook de Duitse greep op het persbestel niet onderschat dient te worden.

Aangezien deze thesis voornamelijk in het teken staat van fotografische propaganda, is het zaak te kijken naar de fotografie in de bezettingstijd. In haar artikel *Onder vuur* geeft Kester (2002) een historische achtergrond van de opkomst van fotografie in Nederland. Over de periode dat Nederland bezet was, is Kester duidelijk. De censuur voor de fotografie was in eerste instantie niet enorm groot. Uiteraard werden enkele onderwerpen op een verboden lijst gezet, maar verder was vanuit de Duitsers weinig invloed op de fotografie. Dit beleid veranderde naarmate de oorlog zich in Oost-Europa nadelig ontwikkelde voor de Duitsers. Hierdoor wilden de Duitsers alle in- en uitgaande foto's controleren en via de oprichting van het *Centraal Nederlandsch Fotobureau* werd dit mogelijk. De opkomst van illegale fotografie in Nederland wordt door Kester toegeschreven aan de drang om juist die dingen te doen, die eigenlijk verboden zijn. Een enorme opleving van illegale fotografie – beter bekend als de *Ondergedoken camera* – was het gevolg. Deze *Ondergedoken Camera* was een groep fotografen die foto's maakten, voornamelijk in Amsterdam, waarbij onderwerpen in beeld werden gebracht die door de Duitsers verboden waren en die moest zorgen voor een soort geheugen voor Nederland als de oorlog was afgelopen. Hierbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan foto's van razzia's en marcherende Duitse soldaten. Paradoxaal aan de illegaliteit en de antipathie jegens de Duitsers, is het feit dat de Nederlandse persfotograaf gemachtigd werd door de Duitsers zich journalist te noemen, iets waar al lang voor werd gestreden.

Deze tweedeling in illegale fotografie en legale fotografie komt in veel literatuur met betrekking tot persfotografie in de bezettingstijd naar voren. De legale fotografie staat centraal in het boek *Fotografie in bezettingstijd* van René Kok en anderen (1993). Uitgebreid laat hij in woord en beeld zien hoe de Nederlandse persfotografie zich ontwikkelde in de bezettingsjaren. Hierbij wordt eveneens aandacht besteed aan de amateurfotografie en de vakfotografie. In overeenkomst met Kester laat Kok zien dat de Nederlandse persfotografie weinig belemmeringen had en dat de regels van de Duitsers zich beperkten tot een verbod op enkele onderwerpen. Deze onderwerpen waren bijvoorbeeld het Koninklijk Huis en de vroegere ministers, maar ook Engelse en Franse mode mocht niet worden gefotografeerd. Daarnaast toont Kok aan dat de technische mogelijkheden zeer gering waren en dat het fotograferen niet zo algemeen was als dat tegenwoordig is. Materiaal was duur en vaak ook al flink verouderd. Erg interessant – en bij mijn weten uniek – is het hoofdstuk over de amateurfotografie. In dit hoofdstuk zijn foto's uit het dagelijkse leven te zien en daarnaast zijn vele foto's afgedrukt, die gemaakt zijn door Nederlandse oorlogsvrijwilligers aan het Oostfront. De Duitsers waren in het algemeen redelijk soepel ten opzichte van amateurfotografen, maar ook hier werden bepaalde onderwerpen verboden. Zo mochten verwoestingen en onderdelen van het Duitse leger niet worden gefotografeerd. In de loop van de bezetting veranderde deze soepele houding. De vakfotografie had minder te lijden onder de Duitse bezetting en met name de portret- en pasfotografie kon lange tijd door blijven gaan. Deze fotografie was van mindere propagandistische waarde voor de Duitsers en de vele persoonsbewijzen dienden uitgerust te worden met een pasfoto, waardoor deze beroepsgroep mocht blijven bestaan. Hoewel de illegale fotografie niet het hoofdonderwerp vormt van zijn boek, laat Kok dit onderwerp niet geheel links liggen, maar het hoofdstuk over de illegale fotografie bestaat eigenlijk vooral uit foto's en weinig tekst. Wel wordt de *Ondergedoken Camera* genoemd en stelt Kok dat het werk van deze groep fotografen een belangrijke invloed heeft gehad op het naoorlogs beeld van de Duitse bezetting (Kok 1993: 108).

De illegale fotografie staat in het boek van Veronica Hekking en Flip Bool - *De illegale camera 1940-1945* (1995) – centraal. Na een algemene inleiding over de greep die de bezetters hadden op de pers en dus ook de persfotografie, verdiepen Hekking en Bool zich in de organisatie van het verzet en allerlei spionageactiviteiten in combinatie met het Nederlandse perswezen. Door middel van allerlei foto's van fotografen, zoals Cas Oorthuys en Charles Breijer, proberen ze aan te tonen hoe de illegale fotografie ontstond en zich manifesteerde. Een element dat zij tevens naar voren halen, is het fotoboek. Amateurfotografen gingen namelijk hun privéfoto's bundelen en vergezellen van tekst en wilden daarmee – waarschijnlijk voor later – een geïllustreerde boodschap overgeven.

Het gebruik van fotografie was in de Tweede Wereldoorlog en in de jaren na de oorlog een bekend fenomeen. De Duitsers wilden het controleren en erkenden daarmee eigenlijk de kracht van het beeld op de publieke opinie. Fotografen werden onder druk gezet en door middel van een lijst met verboden onderwerpen in een hoek gedreven, die gunstig was voor de Duitse zaak. Vanzelfsprekend komt als reactie hierop een illegale beweging naar boven, waarvan we enkele mooie en treffende

foto's tegenwoordig nog steeds kunnen bewonderen. In mijn thesis gaat het niet om de beeldinhoudelijke kracht van foto's, maar kijk ik naar de organisatie, productie en distributie van foto's vanuit de Nederlandse overheid. De Nederlandse regering heeft vanuit Londen namelijk geprobeerd om de Nederlandse zaak kenbaar en toonbaar te maken in het buitenland en de Nederlandse moraal hoog te houden. In hoeverre (il)legale foto's uit Nederland daarvoor gebruikt werden is niet duidelijk. Over de periode dat de Nederlandse regering in Londen zat, is zeer uitgebreid geschreven. Met name het enorme werk van dr. L. de Jong over het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog is hierbij een zeer goede bron van informatie.

In de geschiedschrijving omtrent de Nederlandse regering in Londen ontbreekt een onderzoek naar de manier waarop de Nederlandse overheid gebruik maakte van persapparaten in de propaganda die het voerde. De *Regerings Voorlichtingsdienst* kende vele verschillende onderdelen en het later opgerichte *Bureau Militair Gezag* kende eveneens een sectie die belast was met regeringsvoorlichting. Deze onderwerpen zijn mijns inziens nog niet uitgebreid onderzocht en dit is dan ook het onderwerp waaraan ik deze scriptie wijd. Ik zal met name ingaan op de manier waarop in de eerste naoorlogse periode de Nederlandse regering gebruik maakte van het fotopersbureau Anefo, maar zal ook beschrijven hoe dit fotopersbureau tot stand is gekomen. Een ontwikkeling, die parallel liep met de oprichting van het *Bureau Militair Gezag* en een fotografische dienst bij de *Regerings Voorlichtingsdienst*.

2. Historisch kader

“De staven zijn zoodanig georganiseerd, dat zij geschikt geacht kunnen worden om na de bevrijding van Nederland, wanneer aldaar de voorgenomen bijzondere staat van beleg zal zijn ingetreden, zelfstandig het militair gezag te kunnen uitoefenen.”⁵

Voordat iets ingekleurd kan worden, dienen de lijnen getekend te worden. Dit is precies wat in dit hoofdstuk zal worden geprobeerd, namelijk een beeld schetsen van de periode waarin Nederland zich bevond aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Natuurlijk zal niet de gehele Nederlandse geschiedenis de revue passeren, maar zal ingezoomd worden op de opkomst van de Nederlandse (pers)fotografie tot en met de Tweede Wereldoorlog, de opkomst van een voorlichtingenapparaat van de overheid en kort de gebeurtenissen die zich in Nederland hebben afgespeeld. Ik zal met dit laatste beginnen en nadat ik de opkomst van de (pers)fotografie heb behandeld, zal ik afsluiten met de opkomst van een voorlichtingsapparaat van de Nederlandse overheid.

2.1 Nederland aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog

De twintigste eeuw was in Europa een eeuw vol spanning. De Eerste Wereldoorlog liet zien dat grote verschillen in denkbeelden bestonden tussen verschillende landen en dat dit tot een gruwelijke en zeer bloedige confrontatie kon komen. Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië likten hun wonden en nationalistische gevoelens bereikten langzaam het toppunt. Nederland heeft gedurende de jaren 1914 – 1918 altijd geprobeerd een neutraliteit te handhaven. Dit ging niet zonder slag of stoot, aangezien de geografische ligging van Nederland voor zowel Duitsland als Groot-Brittannië van groot strategisch belang was. De Duitsers zagen Nederland als neutrale buffer tussen hen en Groot-Brittannië, waarbij tevens de noordelijke flanken van de legers in Vlaanderen werden beschermd door een neutraal Nederland. De druk vanuit Duitsland om neutraal te blijven, was dus zeer groot. Anderzijds zagen de Britten Nederland als een ideale uitvalsbasis voor een eventuele invasie door de Duitsers richting het Britse eiland. Ook vanuit Groot-Brittannië was de druk dus groot om een neutraal Nederland te behouden (Frey 1998). Niet alleen op politiek vlak, maar ook op economische vlak voelde Nederland de gevolgen van de oorlog. Het terreur van de Duitse U-boten en de economische blokkade van Britse schepen in de Noordzee maakte het voor Nederland moeilijk om handel te blijven drijven. Het oprichten van een speciale *Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij* om een neutrale handelsinstantie te hebben had in zijn beginjaren nut, maar werd uiteindelijk ook als gevolg van wederzijds wantrouwen tussen Duitsland en Groot-Brittannië naar de achtergrond verdreven (Moeyes, 2001: 196-197). Nederland was dus niet geheel ongeschonden uit de neutrale positie tijdens de Eerste Wereldoorlog gekomen.

⁵ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 43. Toelichting op de ontwerp-organisatie Militair Gezag, 8 september 1943.

Toch werd deze neutrale positie in het interbellum versterkt, doordat een ontwikkeling plaatsvond waardoor Nederland steeds introverter werd. De eeuwenoude strijd tussen wereldlijke en religieuze macht kwam in Nederland tot een stelsel, beter bekend als de verzuiling. Het conservatisme van de oppositie aan het einde van de negentiende eeuw – bedoeld om hiermee het christelijke karakter van de samenleving te behouden – bleek niet voldoende te zijn om de invloed van de staat te beperken. De confessionele partijen beschouwden dit als een bedreiging en moesten zichzelf omvormen tot een strijdbare en krachtige massaorganisatie. De liberalisering bleef echter doorgaan en de confessionele partijen meenden dat een soort laag moest komen tussen de staat en de bevolking. Deze laag zou moeten worden beïnvloed door de kerk en wel op plaatsen waar de bevolking het zwakst en kneedbaarst is, namelijk in de educatie, maatschappelijke zorg, de opkomende media etc. (Kossman 2007: 48). De gedachten zorgden in het interbellum voor een maatschappij, waarbij elke religieuze of politieke stroming zijn eigen winkels, media en scholen had. Deze situatie – of misschien beter een stelsel genoemd – wordt de verzuiling genoemd.

De compleet verschillende levens- en denkwijzen van protestanten en katholieken, liberalen en socialisten zou in theorie tot een strijdbare samenleving moeten leiden. De werkelijkheid was echter anders; het maakte Nederland stabiel. Tevens werd de neutraliteit behouden, want de politiek was van mening dat dit in de Eerste Wereldoorlog goed had uitgepakt. Dit had zelfs zo goed uitgepakt, dat in 1921 het Internationale Hof van Justitie zich vestigde op neutraal grondgebied in Den Haag (Kossman 2007: 56). Het idee bestond dat Nederland zijn onafhankelijke en neutrale positie moest behouden. Aan dit idee kwam abrupt een einde toen op 10 mei 1940 de Duitse legers de grens overstaken met Nederland. In drie dagen walste de Duitse oorlogsmachine door Nederland en na het bombardement op Rotterdam op 14 mei 1940 was Nederland verslagen. Alleen in Zeeland, waar ondertussen Franse eenheden te hulp waren gekomen, werd nog even doorgevochten. Echter, na het bombardement op Middelburg gaven deze laatste strijdkrachten zich op 17 mei 1940 over (Kossman 2007: 143). Nederland was verslagen en de verliezen waren groot.

Toen de Duitse legers de grens over staken en aan hun opmars in Nederland waren begonnen, waren de ministers van Buitenlandse Zaken, mr. E.N. van Kleffens en Ch.J.I.M. Welter, reeds op 10 mei 1940 naar Groot-Brittannië gevlogen. Een van de doelen was om zo veel mogelijk hulp van Groot-Brittannië los te krijgen. Zondag 12 mei 1940 lukte het ook prinses Juliana, prins Bernhard en de prinsesjes Beatrix en Irene om in Londen aan te komen. Ondertussen rukte de Duitse legers op en nadat de Grebbeberg niet meer het gehoopte uitstel kon bieden, besloot generaal Winkelman – opperbevelhebber van land- en zeemacht – de capitulatie uit te roepen. Koningin Wilhelmina besloot op maandag 13 mei 1940 eveneens om naar Groot-Brittannië te gaan. Zij wilde niet in handen vallen van de Duitsers. Gevolgd door enkele ministers – acht in totaal – verbleef de Koninklijke familie sindsdien in Londen (de Jong 1979: 2). Vanuit Londen vaardigde koningin Wilhelmina op 14 mei 1940 een officieel communiqué uit, met de tekst:

“Nadat volstrekt zeker was geworden dat wij en onze ministers in Nederland niet langer vrijelijk konden voortgaan met de uitoefening van ons staatsgezag, moest het harde, maar noodzakelijke besluit worden genomen, de zetel der regering te verplaatsen naar het buitenland voor zolang als onvermijdelijk is [...]”

(De Jong 1979: 2)

Dit communiqué was afkomstig van koningin Wilhelmina zelf, maar de regering besloot zelf ook een regeringscommuniqué uit te vaardigen. Het hoofd van de afdeling voorlichting van het secretariaat van de Volkenbond, Adriaan Pelt, was volgens afspraak met Kleffens naar Londen gevlogen. Pelt werd meteen belast met het vervaardigen van een regeringscommuniqué, waarin niet meer vermeld werd dat opperbevelhebber der strijdkrachten generaal Winkelman de situatie niet meer voordelig inzag en de capitulatie uitriep. Twee interessante opmerkingen zijn eveneens terug te vinden in het regeringscommuniqué (De Jong 1979: 3). Allereerst werden de nog strijdende krachten in Zeeland vernoemd, maar wel tussen haakjes. Hiermee wilde de regering aangeven dat ze niet de verantwoordelijkheid nam voor deze gevechten. Ten tweede was niets gemeld over de marine, om de simpele reden dat generaal Winkelman hier ook over zweeg in zijn proclamatie. Het communiqué van de koningin en dat van de regering kunnen worden gezien als een vorm van voorlichting vanuit de regering. De heer Pelt was reeds hoofd voorlichting van de Volkenbond en werd ook om die reden naar Londen gehaald. De Nederlandse regering zag dus in dat het de voorlichting richting het bezette Nederland in stand moest houden.

2.2 Militair Gezag

De Oorlogswet uit 1899 maakte het mogelijk om in tijde van oorlog twee rechtstoestanden uit te roepen. Enerzijds kon de *staat van beleg*, anderzijds de *staat van oorlog* worden uitgeroepen. Deze beiden rechtstoestanden hielden in dat burgerlijke overheden en individuen beperkte vrijheid kregen. Het militaire gezag en de opperbevelhebber van land- en zeemacht hadden op deze manier een vrijbrief. De *staat van beleg* ging zelfs zo ver, dat het – in tegenstelling tot de *staat van oorlog* – niet hoefde te overleggen met burgerlijke overheden. De *staat van beleg* werd op 19 april 1940 uitgeroepen, waardoor het in 1943 opgerichte *Militair Gezag* beschikte over zeer vergaande bevoegdheden (De Jong 1979: 1301). Het werd tevens noodzakelijk geacht dat Nederland na de bevrijding in deze *Staat van Beleg* moest verkeren. Alleen dan kon het land door een sterk Nederlands Militair Gezag weer terug worden opgebouwd. Dit had twee simpele redenen, namelijk dat de regering en koningin Wilhelmina bang waren voor een soort sociale revolutie in Nederland. Berichten over grote aantallen linkse en rechtse radicalen deden dit vermoeden sterk bevestigen. Daarnaast zag men in dat als geen Nederlands militair gezag zou komen, dit zou worden opgevuld door een geallieerd militair gezag (De Jong 1979: 1301-2). Een Nederlands militair gezag moest dus komen.

In januari 1943 werd mr. H.J. Kruls benoemd tot hoofd van het Bureau Militair Gezag, welke *“belast werd met het verrichten van de voorbereidende arbeid met betrekking tot de uitoefening van*

het militair gezag in Nederland” (De Jong 1979:1315). Het bureau kwam ter beschikking te staan van minister Van Lidth, sinds september 1941 minister van Oorlog. Later, wanneer in februari 1945 een nieuw kabinet zich vormde, kwam het Militair Gezag te staan onder minister De Quay (Hoek 1970:28). Kruls was geen onomstreden persoon. Zijn denkbeelden en militaire insteek stootte vele personen voor de kop. Tevens had hij een zeer autocratische houding en kon weinig begrip hebben voor ministers en Gerbrandy in het bijzonder. Ook koningin Wilhelmina moest niets van hem hebben en in een gesprek met Van Lidth in februari 1943 – net na de oprichting – zei ze dat ze ten eerste niets moest hebben van het militaire karakter van het bureau en ten tweede niets moest hebben van de persoon Kruls, die minister Dijxhoorn (Defensie) zou hebben gesteund in plannen om terug te keren naar Nederland (De Jong 1979: 1317). Deze visie bleef de koningin behouden. Het Hoofd Militair Gezag zou namelijk onder de opperbevelhebber van land- en zeemacht – prins Bernhard – worden benoemd. Toen Van Lidth in mei 1943 voor deze vacature Kruls als optie gaf, bleef de koningin bij haar negatieve standpunt jegens Kruls. De koningin voelde niets voor een militair aan het hoofd van deze organisatie en vroeg van Lidth deze positie te bekleden. Uiteindelijk was hij bereid de positie van Hoofd Militair Gezag te aanvaarden en benoemde Kruls tot Chef-Staf Militair Gezag (De Jong 1979:1318). De naaste medewerker van Kruls werd W. Chr. Posthumus Meyes, een beleggingsadviseur. Posthumus was een groot voorstander van de denkbeelden van de koningin – en dus door haar geliefd – maar bovenal een burger, wat de vrees van de koningin voor een militair en dictatoriaal gezag deed afnemen.

Het samenstellen van het bureau gebeurde in een rap tempo en reeds in april 1943 was een organisatie ontstaan van 175 officieren en 565 onderofficieren of lagere rang. De organisatie kende een enorm aantal secties en subsecties, met onder andere secties voor volksgezondheid, openbare werken, aanvoer en transport, politie, brandweer en luchtbescherming en tot slot de meest relevante voor mijn thesis, de sectie voorlichting.

De plannen voor een Militair Gezag en een *Bijzondere Staat van Beleg* werden gemaakt in Londen. Richting de Nederlandse bevolking was de informatievoorziening hierover zeer slecht. Enkele malen werd via *Radio Oranje* gesproken over deze plannen, maar ik zal in onderstaand stuk aantonen dat die voorlichting niet helemaal zonder interne problemen verliep. Het begon met een radiotoespraak op 24 april 1943 – slechts enkele weken na de benoeming van mr. H.J. Kruls tot hoofd van het Bureau Militair Gezag – waarin de koningin het volgende zei:

“Bij het eerste vrijheidsgluren verrijst het nieuwe en herboren vaderland. Er zal aanvankelijk een regering nodig zijn, die met krachtige hand het bewind voert, echter met vermijding van alles wat zweemt naar dictatuur. Ter handhaving van orde en rust [...] zal de staat van beleg aanvankelijk noodzakelijk zijn” (De Jong 1979:1311).

In Nederland werd dit bericht niet goed ontvangen en de schrijvende pers besloot hun ongenoegen te uiten. *Vrij Nederland* en *Het Parool* schreven ferm van zich af. In de radiotoespraak van 2 september 1943 sprak de koningin voor het eerst over het daadwerkelijk Militair Gezag:

“Een aanzienlijk aantal landgenoten is opgeleid voor de uitvoering van de reeds eerder door mij genoemde staat van beleg. Zij zullen, onder de leiding van een militair belast worden met de uitoefening van het militair gezag. Het is voorzien van instructies omtrent de herleving van een gesaneerd burgerlijk gezag.” (De Jong 1979:1311).

Het kabinet, onder leiding van Gerbrandy, kwam naar aanleiding van deze toespraak op steeds gespannenere voet te staan met koningin Wilhelmina. Ten eerste werd met geen woord gesproken over de rol die het kabinet zou gaan spelen na de bevrijding. Het Militair Gezag zou namelijk, als gevolg van het *Bijzondere Staat van Beleg*, onder de verantwoordelijkheid komen te staan van het kabinet. Ten tweede werden de leden van het Militair Gezag bestempeld als *“uw eerste bevrijders”* (De Jong 1979:1312), terwijl de Amerikaanse en Britse krijgsmachten bezig waren oorlog te voeren en de Duitsers weg te drijven. Daarbij kwam dat de tekst die de koningin wilde oplezen, was gelezen door drie ministers. Dat waren premier Gerbrandy, die enkele grote wijzigingen wilde, minister van Kleffen, die enkele kleine wijzigingen wilde en minister Burger (de latere minister van Binnenlandse Zaken), die zich berust had in de tekst. De grote wijzigingen die premier Gerbrandy echter wilde doorvoeren, werden door de koningin niet doorgevoerd, met de mededeling *“dat zij aan haar volk zou mededelen wat haar goeddunkt zonder tussenkomst van het kabinet.”* (De Jong 1979:1312). Uit dit citaat blijkt al dat de verhoudingen in Londen tussen de verschillende ministers en de koningin niet altijd even rooskleurig waren. Ook uit Nederland kwamen steeds meer negatieve reacties op de toespraak van de koningin. De eerder genoemde *Vrij Nederland* en *Het Parool*, maar ook *De Vonk*, *De Waarheid* en *De Oranjekrant*, uitte na deze toespraak zeer felle kritiek op de plannen voor een Militair Gezag. Deze reacties in acht nemend stuurde Gerbrandy een uiteenzetting naar deze bladen, waarin stond dat het *Bijzondere Staat van Beleg* slechts van korte duur was, dat het Militair Gezag onder de regering stond en bestond uit gemilitariseerde burgers en tot slot dat het geheel nodig was om overheersing van een Geallieerd militair bestuur te voorkomen.

Op 23 november 1943 sprak de koningin wederom tot de Nederlandse bevolking met de volgende woorden:

“Het zal u ongetwijfeld duidelijk zijn dat er een korte spanne van tijds zal moeten verlopen tussen het begin der bevrijding en het tijdstip waarop het leven weer in zijn gewonen banen gaat lopen... Ter overbrugging van die spanne tijds van enkele weken, enkele dagen misschien, is nu ontworpen het Militair Gezag, dat gehoorzaamt aan de regering en een plaatselijk burgergezag.” (De Jong 1979:1314).

Gerbrandy en zijn ministers waren hier wederom niet blij mee. Ook mr. H.J. Kruls – die reeds sinds januari 1943 bezig was – was van mening dat de uitspraken van de koningin alleen maar leidden tot meer verwarring. Het leek nu dat het Militair Gezag zou opereren gehoorzaamend aan een burgeroverheid en de nationale overheid. Dit was niet de bedoeling geweest en is eveneens niet het doel van het *Bijzondere Staat van Beleg*. Gerbrandy en Van Lidth (minister van Oorlog) besloten om zelf achter de microfoon plaats te nemen en de Nederlandse bevolking toe te spreken. Gerbrandy zette

uiteen dat het Militair Gezag nauw samen zou gaan werken met het burgerlijk bestuur, maar wel het onder de nationale regering stond. Over de periode waarin het Militair Gezag daadwerkelijk in dienst zou zijn, zei hij dat hij hoopte dat dit zo kort mogelijk zou zijn, maar dat hij geen uitspraken kon doen over de werkelijke tijdsduur. Uiteindelijk was de toespraak van Gerbrandy de meest duidelijke van allen.

2.3 De Nederlandse regeringsvoorlichting

Koningin Wilhelmina gebruikte de radio om de Nederlandse bevolking moed in te praten en in zekere zin ook voor te lichten. Dit radiostation is na de oorlog zeer bekend geworden en de naam *Radio Oranje* is bij velen bekend. Vanaf 28 juli 1940 tot 2 juni 1945 zond *Radio Oranje* radioberichten naar de bevolking in bezet Nederland. Het voornaamste idee achter dit radiostation was tweeledig, namelijk het vertrouwen wekken bij de Nederlandse bevolking dat Nederland bevrijd zou worden en daarnaast om een tegenwicht te bieden aan de Duitse propaganda (Sinke 2009). Gedurende de oorlog was de radio dus één van de media waarmee de Nederlandse regering voorlichting gaf aan de Nederlandse bevolking.

Wanneer de Nederlandse regering in 1940 vertrok naar Londen, raakte het zijn neutrale koers van tijdens de Eerste Wereldoorlog en het interbellum kwijt. Door zich te vestigen in Londen koos de Nederlandse regering namelijk openlijk voor de Geallieerde zijde. Deze keuze moest naar de Nederlandse bevolking, maar ook de internationale wereld, worden verdedigd en door middel van voorlichting en propaganda worden versterkt. De vraag naar regeringsvoorlichting steeg dus snel.

Regeringsvoorlichting was in Nederland aan het begin van de Tweede Wereldoorlog een zeer recentelijk fenomeen. Na de Eerste Wereldoorlog was Europa een instabiel werelddeel geworden, waarbij nationalistische gevoelens de boventoon voerden. Tevens kreeg Nederland veel kritiek te verduren vanuit de Franstalige Belgische kranten. In 1920 werd daarom besloten om oud-hoofdredacteur van de Haagse *Nieuwe Courant*, dhr. Plemp van Duiveland, te benoemen tot voorlichter. Zijn werk was simpel. Als oud-journalist moest hij de regeringsstandpunten overbrengen naar de pers (Hajema 2001: 1). De benoeming van een voorlichter werd in de Nederlandse journalistenwereld niet met plezier aangehoord. Journalisten waren namelijk bang dat de regering misbruik zou gaan maken van zo'n voorlichter. Daarnaast vreesden de journalisten dat een persoonlijk contact tussen de overheid en de pers hierdoor compleet verdween (Hajema 2001: 2). Ook in de politiek kwam steeds meer kritiek. Deze kritiek, in combinatie met de onstabiele internationale situatie, vormde in 1931 de aanleiding tot het instellen van de *Commissie van Advies voor de Instelling van een Regeeringspersdienst*. Het rapport van deze commissie leidde in 1932 tot de oprichting van de *Regeerings Persdienst* (RPD), die in januari 1934 onder leiding van A.J. Lievegod daadwerkelijk van start ging. De RPD werd ondergebracht bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, omdat de RPD primair was opgericht ter voorlichting naar de buitenlandse pers. Later werden ook de binnenlandse kranten voorzien van officiële regeringsstandpunten. De kritiek die in de jaren 1920 gehoord was, was

nu veelal verdwenen. De grootste reden hiervoor was dat de kranten vonden dat Nederland een krachtige stem kon laten horen naar het buitenland (Hajema 2001). Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog – de RPD was reeds onder het gezag van het ministerie van Algemene Zaken gekomen – veranderde de opzet van de RPD grondig.

Voordat de Nederlandse regering in 1940 naar Groot-Brittannië gevlucht was, had de minister van Buitenlandse Zaken, Van Kleffens, al afspraken gemaakt met de eerder genoemde Adriaan Pelt. Pelt was afkomstig van de Volkenbond, waar hij aan het hoofd had gestaan van de afdeling voorlichting van het secretariaat. In 1940 vloog hij volgens afspraak naar Londen om daar aan de slag te gaan met een nieuwe organisatie. Pelt kreeg als opdracht om een nieuwe regeringspersdienst op te richten. Als gevolg van deze opdracht werd ook een nieuwe naam gegeven aan de dienst. De nieuwe naam zou *Regerings Voorlichtingsdienst* (RVD) gaan heten. De RVD werd een stuk uitgebreider dan de vroegere RPD. De RVD moest niet alleen de binnen- en buitenlandse pers van regeringsstandpunten voorlichten, maar moest ook ontwikkelingen uit Nederland zelf naar het buitenland overbrengen. De berichten moesten niet alleen Nederland uit komen, maar vanuit Londen wilde de regering ook actief berichten naar Nederland sturen. Om deze doelen te bereiken, kreeg de RVD een groot aantal organisaties onder zich. Enkele voorbeelden daarvan zijn: een eigen nieuwsagentschap, oftewel het *Algemeen Nederlands Persbureau* (ANEP)⁶; *Radio Oranje*, waarmee boodschappen de Nederlandse ether werden ingezonden; een fotoafdeling, die foto's verzamelde en verspreidde; een tentoonstellingsafdeling, die de organisatie van tentoonstellingen in het buitenland op zich nam en nog vele andere afdelingen (Van der Zwan 2003: 39). De voorlichting die werd gegeven, was niet altijd geheel feitelijk. De scheidslijn tussen voorlichting en propaganda – zoals behandeld in het theoretische kader – is zeer dun. Om de Nederlandse positie van bezet gebied het best naar voren te laten komen, moest van Pelt toch af en toe de feiten anders inkleuren. Het bombardement op Rotterdam in mei 1940 is hier een voorbeeld van. Het doel dat de Amerikaanse opinie moest worden betrokken bij de oorlog – en misschien zelfs wel het leger – heiligde dat het aantal slachtoffers sterk werd overdreven en de strategische ligging van Rotterdam werd geminimaliseerd. Toch probeerde Pelt vooral voorlichtend te werken, aangezien zijn mening was dat propaganda vooral iets was voor totalitaire regimes zoals in Duitsland en de Sovjet Unie.

Pelt liet de RVD niet op een kleine schaal opereren. Om in het buitenland de positie van Nederland te versterken, moesten daar kleinere dependances komen van de RVD. In steden als Washington, Lissabon, Bern, Stockholm en Pretoria werden kleine persafdelingen opgericht. Ook de overzeese gebieden zoals Nederlands-Indië en Suriname werden voorzien van persafdelingen. Het meest omvangrijke persagentschap werd in 1941 in New York gevestigd en kreeg de doeltreffende

⁶ Het ANEP is niet de voorloper van het bekende ANP. Laatstgenoemde was gedurende de oorlog in Nederland actief en werkte dus mee met de Duitsers. Het ANEP was de vrije en zuivere tegenhanger van het ANP. Zie de internetsite: http://nl.wikipedia.org/wiki/Adriaan_Pelt.

naam *Netherlands Information Bureau* (NIB). Dit bureau breidde zich vervolgens verder uit in de Verenigde Staten (Van der Zwan 2003).

In 1944 werd een deel van de RVD onder gebracht bij het *Militair Gezag* onder de naam *Sectie XI*. Deze sectie moest het *Militair Gezag* ondersteunen op voorlichtingsgebied. De rest van de RVD werd in september 1945 ondergebracht bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (Hajema 2001: 5).

2.4 De Nederlandse pers

Het laatste deel van dit historische kader zal bestaan uit een beschrijving van de Nederlandse pers en de opkomst van de persfotografie in Nederland. Ik zal niet ingaan op het precieze ontstaan van de Nederlandse dagbladers, maar zal gericht kijken naar de pers aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.

In navolging van de typografen besloten enkele journalisten in 1883 zich te verenigen in een bond. Deze bond werd de *Nederlandsche Journalisten Kring* (NJK) genoemd en stelde zich na vele beleidswijzigingen ten doel een vakorganisatie voor journalisten te worden. Hoewel de resultaten niet enorm groots waren, werden wel dialogen aangegaan over de materiële kanten van het journalistenvak. Pensioenvoorzieningen, verzekeringen en andere arbeidsvoorwaarden werden besproken (Vos 1988: 29). In 1902 besloten de rooms-katholieke journalisten zich te verenigen en de *Nederlandsche Rooms-Katholieke Journalisten Vereniging* (NRKJV) werd opgericht, gevolgd in 1922 door een christelijke vereniging onder de naam *Christelijke Journalistenvereniging* en de *Vereniging van Journalisten bij Sociaal-Democratische Bladen* (VJSDB). Deze laatste vereniging boekte wel resultaten, zoals een pensioenverzekering en een ontwerp van een collectieve arbeidsovereenkomst (Vos 1988: 32). Niet alleen journalisten gingen zich organiseren. In 1908 werd de *Vereeniging van Uitgevers van Dagbladen 'De Nederlandse Dagbladers'* opgericht. Deze vereniging hield zich bezig met het promoten van advertenties en richtte in 1935 een orgaan op met betrekking tot de nieuwsvoorziening, namelijk het *Algemeen Nederlandsch Persbureau* (ANP) op (Vos 1988: 33). De Nederlandse pers structureerde zich dus aan het begin van de twintigste eeuw.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog telde Nederland 120 dagbladen, waarvan 42 katholiek en 13 protestants. In totaal waren zo'n 70 kranten verbonden aan de verschillende zuilen. Hiermee samen gaat het feit dat de Nederlandse kranten abonnementskranten zijn, die overgaan van vader op zoon. Samen waren de dagbladen goed voor een oplage van 2,1 miljoen kranten in 1939/1940 (Vos 1988: 22-25). Kortom, de Nederlandse dagbladers was vlak voor de oorlog een massale industrie geworden, die de verste uithoeken van Nederland bereikte. Dit werd gestimuleerd door de strenge verzuilde maatschappij en het feit dat de abonnementen vaak van vader op zoon over gingen.

De inval van de Duitsers in 1940 maakte voor de Nederlandse pers weinig verschil. Hoewel in eerste instantie bedreigd werd met strikte regels – de Nederlandse pers moest bijdragen aan de

doelstellingen van de Duitsers – werden na enkele weken van onderbreking de kranten weer als vanouds uitgegeven. De inhoud van kranten werd wel gebruikt ten behoeve van allerlei proclamaties en andere uitspraken om geen twijfel te laten bestaan over de Duitse autoriteit, maar ingrijpende veranderingen op het gebied van de organisatie vonden niet plaats. De Duitsers, die in eigen land een sterke propagandistische pers hadden opgezet, werden niet of nauwelijks in de kranten aangevallen en een publicatieverbod voor *De Vrije Westfries* kan worden gezien als een incident (Vos 1988: 55). De eerste maanden werden dus gekenmerkt door een zachte aanpak van de Nederlandse pers.

Langzamerhand zou dit echter gaan verdwijnen. De oprichting van de *Raad van Voorlichting der Nederlandsche Pers* (RvV) in 1940 was reeds een voorbode. Deze raad moest zich bezig gaan houden met toezicht op de pers, om zo de taak van nationale opvoeding en de toetreding tot de internationale gemeenschap te bevorderen (Vos 1988:79). De zachte aanpak, die aan het begin van de oorlog was gebruikt, bleek ontoereikend te zijn en de Nederlanders waren blijkbaar niet blij met de komst van de Duitsers. In samenwerking met de *Raad van Voorlichting* eiste de Duitse bezetter dat de Nederlandse pers onvoorwaardelijk vóór Duitsland moest zijn. Het keerpunt in het beleid kwam op 22 juni 1941, toen het Duitse leger de Sovjet Unie binnen viel. Allerlei restricties over namen voor Rusland en restricties op de inhoud van tekeningen werden ingevoerd (Vos 1988: 198-199). De zachte aanpak was verdwenen. Deze fase van de overheidsdruk op de Nederlandse pers kan gezien worden als de tweede fase in de ontwikkelingen bij de Nederlandse dagbladpers tijdens de oorlog.

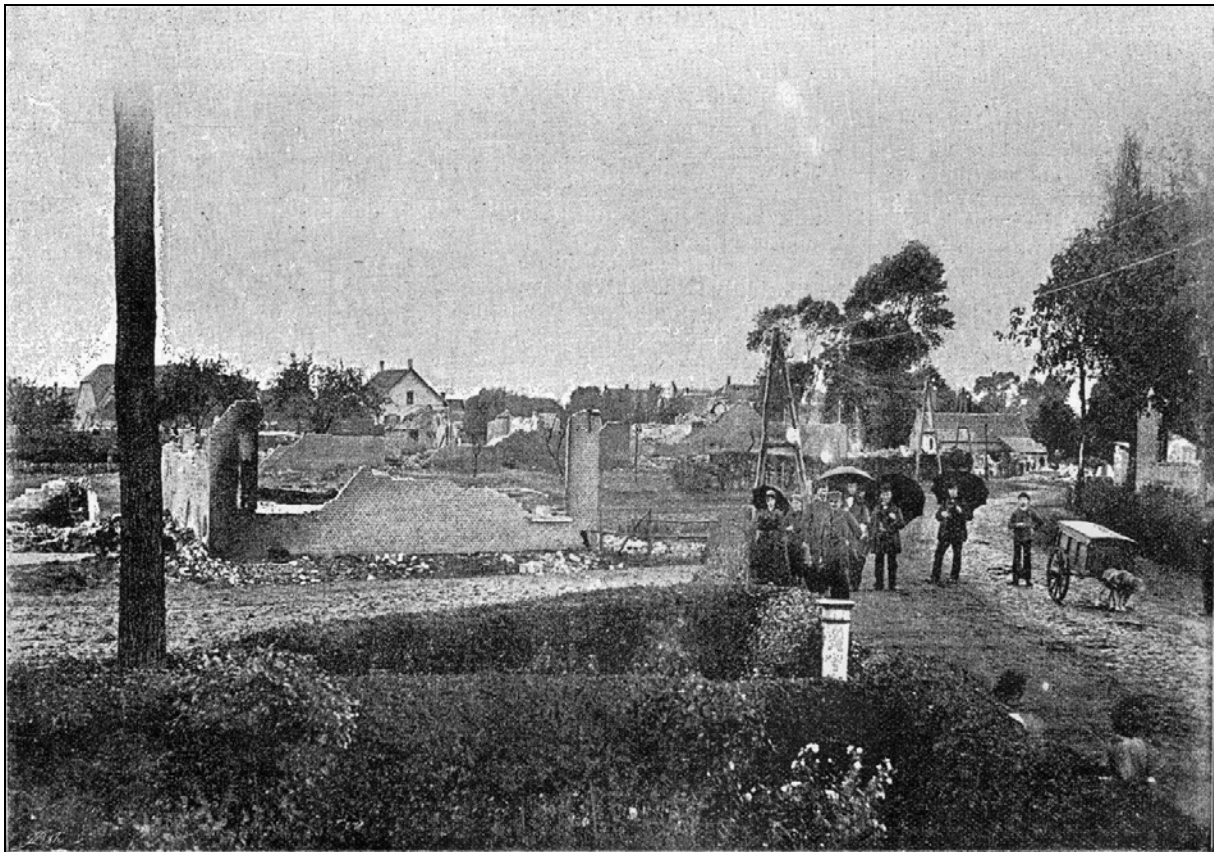
De derde fase is een opmerkelijke fase. Het was voor de Duitsers duidelijk geworden dat de oorlog niet te winnen viel op de korte termijn als gevolg van het verliezen van Italië en het noorden van Afrika aan de geallieerden. De druk op de Nederlandse samenleving werd enorm en vele razzia's, deportaties en grondstoffenroof waren het gevolg. Opmerkelijk was dat de druk op de Nederlandse pers niet hoger werd, maar misschien wel minder. De Duitsers gingen meer gebruik maken van gruwelpropaganda. Positieve verhalen over de Duitse opmars konden niet verteld worden, dus werd ingezet op de gruwelijkheden die een Geallieerde invasie met zich mee zou brengen. Ter propaganda werden Geallieerde bomaanslagen gebruikt op Nederlandse steden. Op die manier werd geprobeerd onrust te zaaien in de samenleving (Vos 1988: 366). Deze derde fase vormt de afsluiting van de Duitse bezetting. Na Dolle Dinsdag op 5 september 1944 was de invloed van de Duitsgezinde regering uitgespeeld en konden plannen worden gemaakt ter repatriëring van de oude pers.

2.5 De Nederlandse persfotografie

Wat was de rol van de persfotografie in dit hele verhaal? Persfotografie was minder oud dan de geschreven pers en diende zijn plek als journalistiek medium te bevechten. Nederland kreeg in de negentiende eeuw te maken met fotografie. Rondtrekkende Franse fotografen deden Nederland aan. Rond 1850 vestigden de eerste fotoateliers zich in Nederland, maar de focus lag vooral op portretten en eventuele feestelijke openingen. De journalistieke waarde was nog zeer minimaal (Kester 2002: 238). De eerste foto's die werden gemaakt werden nagetekend en omgezet in houtgravures. Het

voordeel hiervan is dat het snel kon worden afgedrukt, maar het maken van z'n gravure kostte dan weer veel tijd. Technologische ontwikkelingen waren dus zeer welkom en met de komst van nieuwe afdruk technieken en compactere camera's veranderde de persfotografiewereld snel.

De eerste foto's die in Nederlandse bladen werden geplaatst, waren afkomstig van buitenlandse fotografen. Overigens moesten alle spullen uit het buitenland worden gehaald, waardoor fotografie ook een dure aangelegenheid was (Kok et al. 1993:15). De *Katholieke Illustratie* werd in 1867 opgericht, maar overige geïllustreerde tijdschriften volgden snel (Kester 2002: 240). Zoals gezegd kwamen deze foto's uit het buitenland en in 1885 had de *Katholieke Illustratie* een primeur. De eerste echte nieuwsfoto in Nederland werd geplaatst en liet de restanten zien van een brand in Raamsdonk, Noord-Brabant. Pas vijf jaar later werd een tweede persfoto gepubliceerd. De reden dat de opmars van de persfoto zo traag ging, had alles te maken met de beperkte oplagen van kranten en tijdschriften als gevolg van de verzuiling en daardoor ook het gebrek aan kapitaal (Kester 2002: 243).

Na de Eerste Wereldoorlog veranderde veel in de wereld van de Nederlandse persfotografie. Het algemene gebruik van compacte camera's en de snelle distributie van foto's maakte het gebruik van foto's in kranten en tijdschriften algemeen aanvaard (Kester 2002: 247). Deze snelle verspreiding van persfoto's zorgde voor een opkomst van verschillende persbureaus. Bram Wisman behandelt in zijn boek *Argusogen* (1994) een aantal voorbeelden van fotopersbureaus die in het interbellum zijn ontstaan, zoals de *Vereenigde Fotobureaux* (VFB), *Pax-Holland*, *Polygoon* en het door Sem Presser in 1937 opgerichte *Algemeen Nederlandsch Foto Persbureau* (Wisman 1994:33). Dit persbureau was overigens niet de voorloper van Anefo. Het interbellum heeft in Nederland gezorgd voor een groei in

fotopersbureaus. Wisman (1994) beschrijft met betrekking tot de periode van het interbellum dat ook de rol van persfotografen veranderde. Waar de schrijvende pers al jaren toegang had tot vergaderingen van de Tweede Kamer, was het voor persfotografen verboden daar te fotograferen. De komst van vele persfotografen maakte deze situatie uiteindelijk onhoudbaar en in 1937 kregen persfotografen onbelemmerd toegang tot de Tweede Kamer (Wisman 1994:58-59).

De Duitse bezetting betekende voor de Nederlandse fotopers weinig. Officieel werd tot 22 november 1944 geen enkele vorm van censuur toegepast op het maken van foto's (Kester 2002: 251). De plaatsing van foto's leverde wel problemen op. De Duitsers hadden een hele lijst met dingen die niet mochten worden afgebeeld. Voorbeelden hiervan zijn alle leden van het Koninklijk Huis, de vroegere ministers en legerofficieren, luchtfoto's, foto's van joden of gekleurde personen en Franse, Belgische of Engelse mode. Naarmate de oorlog vorderde – en dus steeds nadeliger werd voor de Duitsers – werd deze lijst aangevuld met bijvoorbeeld foto's van Amerikanen en Russen (Kok et al. 1993: 19). Nu is het logisch dat wanneer bepaalde onderwerpen worden verboden om te fotograferen dat dit een uitnodiging is om dit toch te doen. Dit moest echter in de illegaliteit gebeuren. Niet alleen omdat het simpelweg verboden was, maar ook vanwege het feit dat het door de Duitsers in 1943 opgerichte *Centraal Nederlandsch Fotobureau* de controle had over alle foto's die werden gepubliceerd. In de illegaliteit werden dus nog vele foto's gemaakt. Deze groep fotografen bestond uit amateurs, maar ook uit professionele fotografen zoals Cas Oorthuys en noemde zichzelf *Nederland Archief*. Later zijn deze fotografen beter bekend geworden onder de naam *De Ondergedoken Camera* (Kester 2002: 253).

Naast deze negatieve druk die de Duitsers op de Nederlandse persfotografie legden, hebben ze ook gezorgd voor een statusverbetering van de persfotograaf. Het beroep *fotjournalist* werd door de Duitsers erkend en alle Nederlandse fotografen moesten zich aansluiten bij het *Verbond van Nederlandse Fotografen* (VNF). Dit bracht een paradoxaal gevoel met zich mee, waarbij de Duitsers enerzijds de slechte bezetters waren, maar anderzijds zorgde voor erkenning van het vakgebied persfotografie. Belangrijk blijft dat het beroep van fotjournalist officieel erkent werd (Wisman 1994: 75-76)

2.6 Relevantie

Dit hoofdstuk was voornamelijk bedoeld om een beschrijving te geven van de situatie waarin Nederland, de Nederlandse regering en de Nederlandse pers zich bevonden. De relevantie voor mij thesis is dat dit hoofdstuk een soort arena vormt waarbinnen het Anefo zich heeft moeten manifesteren. Tevens biedt het een leidraad van gebeurtenissen op politiek en journalistiek vlak, die in het geval van een studie naar een fotopersbureau zoals Anefo zeer essentieel zijn. Verklaringen voor beleidsmatige plannen kunnen op die manier worden uitgelegd. Tot slot geeft dit hoofdstuk puur een kader voor de periode van voor de oorlog tot tijdens de oorlog.

3. Methodologisch kader

“Verscheidene fotografen die hadden deelgenomen aan het verzet werden in vaste dienst genomen. Anderen gingen op free-lance basis voor Anefo werken. Ze kregen materiaal, onkostenvergoeding en een honorarium voor de uitgevoerde opdrachten. De fotografen hadden geen keus, want Anefo was het enige orgaan dat foto’s voor publikatiedoeleinden mocht verspreiden.”⁷

Om de theorie omtrent de Nederlandse regeringsvoorlichting aan te vullen en het historische beeld daarmee aan te vullen, heb ik besloten onderzoek te doen naar het *Algemeen Nederlandsch Fotopersbureau*, oftewel Anefo. Als gevolg van het feit dat over de organisatie en oprichting van Anefo weinig bekend is, dient in deze thesis ook aandacht besteed te worden aan de organisatorische achtergrond van Anefo. Vanuit het *Nationaal Archief* kwam eveneens de vraag om de ontstaansgeschiedenis van Anefo in beeld te brengen en op die manier een historische achtergrond te krijgen bij de fotocollectie van Anefo. De onderzoeksvragen en deelvragen komen in het eerste deel van dit hoofdstuk aan de orde. Tevens zal gekeken worden hoe deze vragen tot stand zijn gekomen en waar ze op gebaseerd zijn. De manier waarop het onderzoek gedaan is, zal daarna worden behandeld.

3.1 Onderzoeksopzet

Anefo is een organisatie waarover tot nu toe weinig bekend is. Zeker de oprichting en de verhoudingen tussen het *Bureau Militair Gezag* (BMG) en de *Regerings Voorlichtingsdienst* (RVD) zijn ontwikkelingen die nader in beeld gebracht dienen te worden. Het eerste deel van dit onderzoek naar Anefo zal vooral betrekking hebben op de bestuurlijke organisatie van Anefo en andere organisaties. Ik kijk hierbij vooral naar de oprichting van de RVD en het BMG en naar de manier waarop een fotografische afdeling tot stand komt binnen deze overheidsorganen. Een tweede deel gaat over de productiezijde van Anefo. De aanvoerlijnen van foto’s en eventuele eigen productie spelen hierin een belangrijke rol. Vervolgens zal ingegaan worden op de distributie van deze foto’s. Als fotopersbureau lever je namelijk foto’s aan kranten en tijdschriften. Door deze stromen in beeld te brengen, kan gekeken worden welke rol Anefo speelde in de laatste jaren van de oorlog en de periode daarna. Tot slot is het interessant om te kijken naar de manier waarop foto’s van Anefo werden gebruikt, door middel van een casus. We kunnen dus drie onderdelen onderscheiden in dit onderzoek, namelijk de organisatie van Anefo en overige instanties, de productie van Anefo en tot slot de distributie door Anefo. Afsluitend zal een casus moeten zorgen voor een beeld uit de praktijk.

De onderzoeksperiode van deze thesis met betrekking tot de hieronder geformuleerde hoofdvraag is 1944 tot 1946. In de loop van het onderzoek is naar voren gekomen dat Anefo pas operationeel werd op het moment dat zuidelijk Nederland bevrijd werd, wat inhoudt dat Anefo vanaf

⁷ Wisman, B. 1994. *Argusogen. Een documentaire over de persfotografie in Nederland*. Amsterdam: Voetnoot.

september 1944 daadwerkelijk aan de slag kon. In 1946 werd een begin gemaakt aan de verkoop van Anefo in particuliere handen. Vanaf dat moment kan geen sprake meer zijn van een overheidsinstantie en is overheidsvoorlichting door middel van foto's niet meer relevant. Om deze redenen heb ik bovenstaande datum gekozen als einddatum van mijn onderzoeksperiode. Hierbij moet opgemerkt worden dat in het eerste deel van deze thesis – de organisatie van Anefo en andere instanties – verder terug gekeken zal worden om een beter beeld te krijgen.. De oprichting van de *Regeringspersdienst* (RPD) vond reeds voor de oorlog plaats en eerste sporen van de fotografische afdeling van de RVD zijn te vinden in 1942. De data lopen dus enigszins door elkaar heen, maar wanneer we kijken naar de operationele kanten van Anefo – productie en distributie – speelt zich dit wel af in de periode 1944 tot 1946.

Op basis van de bovenstaande driedeling en datering is een hoofdvraag geformuleerd:

Wat waren de werkzaamheden van Anefo in Nederland in de periode 1944 tot 1946 en welke rol speelde Anefo in de overheidsvoorlichting?

Om deze hoofdvraag te beantwoorden heb ik een aantal deelvragen opgesteld. Deze deelvragen zijn ontstaan aan de hand van de verdeling van onderwerpen, zoals hierboven beschreven.

1. *Hoe kwam de overheidsvoorlichting vanuit Londen tot stand?*

- *Hoe zag de oprichting van de Regerings Voorlichtingsdienst eruit?*
- *Wat was de rol van een eventuele fotografische dienst bij de Regerings Voorlichtingsdienst ?*
- *Hoe zag de oprichting van het Bureau Militair Gezag eruit?*
- *Hoe kwam Anefo voort uit het Bureau Militair Gezag?*
- *Wat waren de verhoudingen tussen de RVD en Anefo?*

2. *Hoe kwam Anefo aan foto's?*

- *Welke organisaties of instanties leverden foto's aan Anefo?*
- *Had Anefo ook een eigen productie van foto's?*

3. *Waar gingen de foto's van Anefo heen?*

- *Welke kranten en tijdschriften ontvingen foto's van Anefo?*
- *Op welke schaal werden foto's gedistribueerd door Anefo?*

4. *Hoe werden de foto's van Anefo gebruikt?*

- *Zijn de foto's van Anefo terug te vinden in kranten en tijdschriften?*
- *Op welke manier zijn de foto's van Anefo gebruikt in kranten en tijdschriften?*

3.2 Onderzoeksmethode

Het grootste deel van dit onderzoek is gedaan bij het *Nationaal Archief* in Den Haag. Allereerst ligt hier het archief van de Regeerings Voorlichtingsdienst onder de volgende inventarisnaam:

de archieven van de Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), (1924) 1942-1979 (1989), inventarisnummer 2.03.01.

In deze archieven zijn sporen terug te vinden van het ontstaan van de RVD, maar vooral de begrotingen per half jaar geven een goed beeld van de geldstromen die naar een eventuele fotografische dienst gaan. Hiernaast is veel terug te vinden in de correspondentie tussen de RVD en andere instanties.

Het tweede archief betreft het archief van het Bureau Militair Gezag, genaamd:

het archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956), inventarisnummer 2.13.25

In dit archief is veel terug te vinden over de verschillende secties van het BMG, waaronder de voorlichtingssectie, waar Anefo onder viel. Ook wat betreft Anefo is hier veel te vinden. Helaas is niet alles bewaard gebleven van dit archief, waardoor de kans groot is dat bepaalde elementen van het BMG en Anefo niet kunnen worden beschreven.

Deze archieven bestaan uit een groot aantal inventarissen, waardoor een afweging moet worden gemaakt welke dozen wel en welke niet worden bekeken. Met behulp van de inventarislijst kan bekeken worden welke inhoud een desbetreffende doos heeft. Op basis hiervan kan dan besloten worden om een doos in te zien. Daarnaast kan op voorhand al een selectie worden gemaakt. Allereerst bestaat een organisatie als het BMG uit allerlei secties. Niet alle secties zijn direct relevant in de zoektocht naar informatie over Anefo. Op deze manier kan veel worden uitgesloten. Daarnaast is veel correspondentie aanwezig in dit archief. Het grootste deel van deze correspondentie is niet relevant, hoewel enkele personen wel degelijk van belang waren voor Anefo. Ook hier zal dus een onderscheid gemaakt moeten worden welke dozen ingezien zullen worden. In de loop van het onderzoek werd voor mij steeds beter duidelijk welke dozen wel en welke niet geschikt waren voor mijn onderzoek. Wanneer relevante informatie in een doos gevonden werd, mocht ik dit document kopiëren waardoor ik een eigen map kon maken, waarin ik de vele informatie die ik gevonden had, kon opslaan. Tevens hield ik bij in welke doos welke documenten te vinden waren, aangezien het geen zin had om alles te kopiëren. Op deze manier kon ik goed nazoeken waar ik iets gevonden had.

Naast het onderzoek bij het *Nationaal Archief* heb ik een deel van dit onderzoek gedaan bij *Spaarnestad Photo* in Haarlem. Dit archief was een perfecte plek om de laatste deelvraag te beantwoorden. Dit archief beschikt namelijk over een papieren exemplaar van onder andere twee geïllustreerde tijdschriften, namelijk de *Katholieke Illustratie* en de *Panorama*. Tevens heb ik een deel van dit onderzoek gedaan bij de *Koninklijke Bibliotheek*, waar ik gekeken heb naar verschillende kranten. Een uitgebreidere beschrijving van de onderzoeksmethode van de casus is terug te vinden in het hoofdstuk met betrekking tot de casus.

4. Overheidsvoorlichting

*“Regerings Voorlichtingsdiensten en soortgelijke organen danken in de vele landen, waarin zij bestaan, hun oprichting aan zeer verschillende overwegingen. Soms ontstaat zulk een dienst uit de behoefte eener regering zich te verdedigen tegen de eigen openbare meening, soms ook ontstaat zulk een dienst in oorlogstijd, ten einde het land te verdedigen tegen propaganda-aanvallen van den vijand.”*⁸

De Nederlandse regering in Londen wenste niet passief te blijven. In navolging van de oprichting van de Regerings Pers Dienst (RPD) in 1920 werd getracht vanuit Londen eveneens overheidsvoorlichting te geven. Toen de Nederlandse regering in mei 1940 naar Londen ging, werd Adriaan Pelt naar Londen gevlogen. Van Pelt was werkzaam geweest bij de afdeling Voorlichting van het secretariaat van de Volkenbond. De toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken – van Kleffens – en van Pelt besloten dat een nieuw voorlichtingsapparaat moest worden opgericht.

4.1 De Regerings Voorlichtingsdienst

Om de oprichting van de Regerings Voorlichtingsdienst (RVD) in een perspectief te zetten, is het nodig om de oprichting van de RPD nader te bekijken. De RPD was tijdens het interbellum opgericht, in een periode van internationale onrust. In een brief aan de toenmalige minister voor algemene oorlogvoering van het Koninkrijk van 19 februari 1943 geeft van Pelt twee redenen waarom de RPD was opgericht.⁹ Allereerst werd het noodzakelijk geacht om de Nederlandse belangen in het buitenland meer bekendheid te geven. Dit had te maken met het feit dat Nederland zich had aangesloten bij de Volkenbond. Pelt geeft in zijn brief aan dat de persverklaringen van de Volkenbond de buitenlandse journalisten niet tevreden stelden en extra toelichting werd van de Nederlandse regering gevraagd. Vanuit de journalisten groeide de vraag naar een orgaan, die de officiële standpunten van de Nederlandse regering en aanvullingen daarop moest verstrekken aan de buitenlandse pers. Ten tweede gold deze vraag ook voor de binnenlandse pers. Nederlandse kranten en tijdschriften wilden op de hoogte gehouden worden van allerlei nieuwe regelgeving, naarmate de invloed van de overheid zich uitbreidde. Deze dienst ging zich dan ook bezig houden met allerlei vormen van overheidsvoorlichting, zoals persconferenties en journalistenreizen ter bezichtiging van de verdedigingswerken.

⁸ Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ). Toegangsnummer 2.03.01, inventarisnummer 264. Korte uiteenzetting betreffende organisatie en werking van den R.V.D., van dhr. Pelt aan de minister van algemene oorlogvoering van het Koninkrijk, 17 februari 1943.

⁹ Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor AOK en van AZ. Inventarisnummer 264. Korte uiteenzetting betreffende organisatie en werking van den R.V.D., van dhr. Pelt aan de minister van algemene oorlogvoering van het Koninkrijk, 17 februari 1943.

De Nederlandse regering toonde zich met de oprichting van de RPD bewust van het feit dat een voorlichtingsdienst noodzakelijk was om de publieke opinie en de pers van voldoende informatie te voorzien. Met deze kennis in het achterhoofd werd Adriaan Pelt naar Londen geroepen, aangezien de regering openlijk de zijde van de geallieerden gekozen had. Dit laatste was een omstreden besluit, aangezien de Nederlandse regering altijd een neutrale politiek had gevoerd. Deze openlijke keuze voor de geallieerde zijde moest worden uitgelegd. Pelt geeft ook aan dat de nieuwe voorlichtingsdienst compleet in het teken van de oorlogssituatie moest komen te staan. Op basis hiervan werden een drietal doelstellingen geformuleerd:

1. *een zo ruim mogelijke bekendheid te geven aan het Nederlandse aandeel in de oorlog, een toelichting te geven aan de Nederlandse belangen na de vrede en de Nederlandse politieke en morele positie zo sterk mogelijk te maken bij de vredesonderhandelingen. Nederland doelt overigens op het koninkrijk, dus inclusief de koloniën.*
2. *het contact tussen de regering in Londen en de Nederlandse bevolking **in** (arcering door auteur) bezet gebied te behouden. Hierbij moet gedacht worden aan het geven van voorlichting, bemoediging en eventueel leiding geven aan het Nederlandse volk.*
3. *het contact tussen de regering in Londen en de Nederlandse bevolking **buiten** (arcering door auteur) bezet gebied te behouden.¹⁰*

Deze doelstellingen waren volgens Pelt alle gericht op en voortgekomen uit de oorlogssituatie waarin Nederland zich op dat moment bevond. Hierdoor konden zeer duidelijke doelstellingen worden opgesteld. Het goede aanzien van Nederland op dat moment en het feit dat Nederland bezet werd door de Duitsers, waren gunstige argumenten voor de oprichting van een voorlichtingsdienst, die ook op het buitenland gericht was (zie de eerste doelstelling). Daarnaast moest Pelt rekening houden met een aantal nadelen. Allereerst moest de gehele organisatie uit het niets worden opgebouwd. De regering had alles achtergelaten in Nederland toen zij vluchtte, dus Pelt moest vanuit het niets beginnen. Daarnaast was de insteek van de dienst anders dan voorheen de gewoonte was. De persbureaus in Amsterdam en Jakarta waren altijd gericht op binnenlands nieuws. Het feit dat de RVD zich nu ook op de buitenlandse nieuwsmarkt ging richten, betekende dat een nieuw netwerk moest worden opgebouwd.

De brief van Adriaan Pelt uit februari 1943 is voornamelijk retrospectief geschreven. We moeten dus voorzichtig zijn in de benaming van de dienst en de mate waarin de RPD volledig uit het oog verloren was, toen de Nederlandse regering naar Londen verhuisde. Het ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa) ging naar omstandigheden door met zijn werkzaamheden. De sectie waar de RPD onder viel – afdeling VI van het ministerie van Buitenlandse Zaken – verhuisde dus gewoon mee. De komst van Adriaan van Pelt heeft hier uiteraard geen invloed op. Wanneer we kijken naar de

¹⁰ Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), (1924) 1942-1979 (1989). Toegangsnummer 02.03.01, inventarisnummer 264. Brief van dhr. Van Pelt aan de minister van algemene oorlogvoering van het Koninkrijk, 17 februari 1943.

begrotingen van BuZa in de eerste oorlogsjaren valt op dat in het eerste halfjaar van 1941 nog steeds gesproken wordt van de Regeerings Persdienst¹¹. In de begroting van het tweede halfjaar zien we de eerste verschuiving komen van de RPD naar de RVD. In een toelichting op de begroting van het tweede halfjaar van 1941 wordt vermeld dat het wenselijk is de naam van afdeling VI – op dat moment Regeerings Persdienst – te wijzigen in *Regeeringsvoorlichtingsdienst*¹². Overigens stond Adriaan van Pelt reeds in het eerste halfjaar van 1941 op de loonlijst¹³. De opmerking die gemaakt is met betrekking tot de naam van afdeling VI van het ministerie was blijkbaar niet aan dovemans oren gericht, aangezien de begroting van het eerste halfjaar van 1942 wordt toegeschreven aan de Regeerings Voorlichtingsdienst. Vanaf de tweede helft van 1941 is de naam Regeerings Voorlichtingsdienst dus operationeel geworden.

4.2 Een fotografische dienst bij de RVD

De begrotingen die van deze afdeling naar het ministerie worden verstuurd zijn een goede bron om te kijken naar een eventuele fotografische afdeling. Daar waar vanaf het eerste moment Radio Oranje operationeel is en begroot wordt, is dit niet het geval voor een fotografische afdeling. De eerste notie op de begroting met betrekking tot een fotografische dienst is te vinden in de begroting – en de toelichting daarop – van het eerste halfjaar van 1942 (januari tot juni 1942). Hier wordt voor het eerst gesproken over een fotografische dienst met als doel het aanleggen van een archief, die voor de latere geschiedschrijving van pas zou kunnen komen, en het publiceren van foto's in geallieerde geïllustreerde tijdschriften¹⁴. In deze begroting worden nog geen uitgaven aan deze fotografische dienst verbonden, aangezien de dienst zich nog in de oriënterende fase bevindt. In de begroting van het tweede halfjaar van 1942 (juli tot december 1942) wordt dit echter wel gedaan en is een bedrag van fl. 7.980,- (ongeveer 1% van het budget van de RVD) gerekend voor de aanschaf van een archiefruimte, fotomateriaal, vergrotingen en tot slot duplicaten uit New York¹⁵. De RVD had enkele dependances in het buitenland, waarvan het eerder genoemde Netherlands Information Bureau (NIB) te New York er één was. Dit bureau verzorgde zelf publicaties – “Netherlands News” – en moest de Amerikanen via brochures en tentoonstellingen voorzien van nieuws uit bezet Nederland en de Nederlandse koloniën.¹⁶ Deze zijn helaas niet terug te vinden in het *Nationaal Archief*. De toelichting op de

¹¹ Nationaal Archief, Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (Londens Archief) (1936) 1940-1945 (1958) Toegangsnummer 2.05.80, inventarisnummer 5778. Begroting eerste halfjaar 1941.

¹² Nationaal Archief, Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Inventarisnummer 5778. Begroting tweede halfjaar 1941.

¹³ Ibidem, Begroting eerste halfjaar 1941.

¹⁴ Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), (1924) 1942-1979 (1989). Toegangsnummer 02.03.01, inventarisnummer 264. Toelichting op de begroting eerste halfjaar 1942, addendum artikel 29.

¹⁵ Ibidem, Begroting eerste en tweede halfjaar 1942.

¹⁶ Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ), inventarisnummer 264. Brief van dhr. Van Pelt aan de minister van algemene oorlogvoering van het Koninkrijk, 17 februari 1943.

begroting van het eerste halfjaar van 1943 toont een uitgebreidere tekst over de op te richten fotodienst. Een vijftal mogelijke taken die de fotodienst zou kunnen uitvoeren worden vermeld. Deze zijn¹⁷:

1. *het distribueren van nieuwsfoto's naar Amerikaanse en Engelse dag- en weekbladen;*
2. *het distribueren van foto's aan alle Nederlandse diplomaten en consulaire ambtenaren;*
3. *het distribueren van foto's van de Nederlandse strijdkrachten, om daarmee de oorlogsinspanningen van Nederland te tonen;*
4. *uitgebreide medewerking verlenen aan tentoonstellingen;*
5. *het vormen van een archief.*

Bij deze toelichting is de volgende passage te vinden:

*“[...] meer en meer krijgt optische propaganda haar plaats in het wekken van belangstelling bij groote groepen van het lezende publiek. Als inlichtende en opvoedende factor wordt het beeld ook door de groote technische vervolmaking steeds belangrijker in propagandistisch oogpunt.”*¹⁸

Interessant is dat in deze toelichting openlijk gesproken wordt over propaganda en het inlichtende en opvoedende karakter wordt belangrijk geacht. Hier komt de neutrale betekenis van propaganda naar voren.

4.3 Militair Gezag

Onder de RVD bleef de fotografische dienst bestaan en zijn taken uitvoeren. Echter, een parallelle ontwikkeling in Londen is voor dit onderzoek van zeer groot belang. Het betreft de oprichting van het *Bureau Militair Gezag* (BMG) in 1943. In Londen bestond namelijk de vaste overtuiging dat Nederland eens bevrijd zou worden. Wanneer deze bevrijding werkelijkheid zou worden, moest de regering voorbereid zijn om het land terug op het juiste spoor te krijgen. Het BMG moest zich bezig gaan houden met de taak wat gebeuren moest in Nederland om weer een bestuur, regering en andere instituten op de rails te krijgen.

Op 28 januari 1943 komt de toenmalige minister van Oorlog – dhr. Van Lidth de Jeude – met een besluit waarin vermeld wordt dat de wenselijkheid bestaat een bureau op te richten, dat de voorbereidende arbeid moet verrichten met betrekking tot het uitoefenen van het Militair Gezag in Nederland.¹⁹ Bij het BMG dient ook een subsectie te verschijnen, die belast is met de voorlichting. Met ingang van bovengenoemde datum wordt het bureau opgericht en onder leiding gesteld van mr. H.J. Kruls, hoofd der 1ste afdeling van het Departement van Oorlog. De taakomschrijving is als volgt²⁰:

¹⁷ ¹⁷ Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ), inventarisnummer 264. Begroting eerste halfjaar 1943, addendum artikel 28.

¹⁸ ¹⁸ Ibidem, inventarisnummer 264. Begroting eerste halfjaar 1943, addendum artikel 28.

¹⁹ ¹⁹ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1947 (1956). Toegangsnummer 02.13.25, inventarisnummer 43. Besluit van het Ministerie van Oorlog inzake het Bureau Militair Gezag, 28 januari 1943.

²⁰ ²⁰ Ibidem, inventarisnummer 43. Besluit van het Ministerie van Oorlog inzake het Bureau Militair Gezag, 28 januari 1943.

1. *het – voor zooveel noodig in overleg met de Hoofden der Bureaux O.G.S. (Bureau Organisatie Generale Staf, red.) en M.V.T. (Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer, red.) – verrichten van allen voorbereidenden arbeid, noodig om onmiddellijk na de bevrijding van het grondgebied des Rijks in Europa of een gedeelte daarvan, de uitoefening van het militair gezag mogelijk te maken;*
2. *het voor zooveel noodig doen van voorstellen met betrekking tot het gestelde onder a).*

De oprichting van het BMG is vanaf dat moment officieel en na twee dagen komt dhr. Kruls met een reactie op het besluit van de minister van Oorlog Van Lidth de Jeude met betrekking tot het BMG. Allereerst stelt dhr. Kruls dat de voorbereidingen die tot dusver zijn verricht zich voornamelijk gericht hebben op de *bijzonder staat van beleg*²¹ en niet zozeer op de invulling hiervan. Het gevolg daarvan is, dat wanneer Nederland binnen zes maanden zou worden bevrijd, Kruls dan nog niet klaar zou zijn met zijn voorbereidingen.²² In de bijlagen van de brief zijn tevens verschillende taakomschrijvingen voor de verschillende bureaus van het Militair Gezag opgenomen.

4.4 Bureau zes: Voorlichting

Van de zeven bureaus die het Militair Gezag in het begin kende, zal ik alleen bureau zes Voorlichting nader belichten, aangezien deze het meest relevant is voor mijn thesis. Dit bureau zou namelijk later Sectie XI worden, waar Anefo onder viel. Bureau zes zou bij aankomst in bevrijd gebied onder leiding komen te staan van dhr. Van de Broek en dhr. Van Houten. De taak van het bureau werd als volgt omschreven²³:

- *het geven van officieele voorlichting en het in de goede banen leiden van de pers.*
- *Het verzorgen van de radio-omroep.*
- *Het zoo noodig uitoefenen van censuur.*

Deze beschrijving is weliswaar zeer summier, maar is een eerste aanleiding richting de overheidspropaganda die de Nederlandse overheid voerde en wilde gaan voeren in bevrijd Nederland. De derde taak – het uitoefenen van censuur – is hier het duidelijkste voorbeeld van. De hier behandelde brief is twee dagen na het officiële besluit verstuurd en Kruls gaf al aan dat meer tijd gestoken was in de discussie omtrent de *Bijzondere Staat van Beleg*. Toch heeft Kruls het voor elkaar gekrijgen een handboek te schrijven voor de commissarissen, chefs en andere belangrijke personen van de verschillende bureaus van het BMG. Deze korte handleiding is alleen in 1943 al drie keer

²¹ De *Bijzondere Staat van Beleg* was een groot discussiepunt. Deze staat van beleg schiep enorme vrijheden voor het BMG en schakelde daarmee alle andere gezagshebbende instituten uit. Tevens de militaire insteek viel bij velen in de verkeerde smaak, aangezien men bang was voor een nieuwe militaire overheersing. Voor meer informatie, zie: Jong, L. de. 1979. *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 9: Londen. Eerste helft.* 's Gravenhage: Staatsuitgeverij.

²² Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Inventarisnummer 43. Besluit van het Ministerie van Oorlog inzake het BMG, 28 januari 1943.

²³ Ibidem, inventarisnummer 43. Besluit van het Ministerie van Oorlog inzake het BMG, 28 januari 1943.

gewijzigd. Nu zal ik hier niet op alle wijzigingen ingaan, maar zal kort de belangrijkste – en voor deze thesis relevante – ontwikkelingen aanstippen, namelijk de opbouw van een voorlichtingsapparaat en een fotografische dienst.

Kruls had het BMG in het begin ingedeeld in een groot aantal bureaus, welke later werden omgedoopt tot secties. Al deze secties hadden andere taken, zoals logistiek, distributie en personeelszaken. Eén van deze secties moest zich bezig houden met voorlichting. Dit is sinds de eerste noties van voorlichting binnen het BMG (16 augustus 1943) sectie XI (elf) geweest. Hoewel de sectienaam hetzelfde gebleven is, is de taakomschrijving wel veranderd. In het handboek van 28 september 1943 – ongeveer acht maanden later – worden een totaal van acht taakomschrijvingen aan de sectie voorlichting toebedeeld. Deze varieerden van het zuiveren van het persbestel (dit werd in samenspraak gedaan met Sectie I, Zuivering) tot het hulp bieden aan correspondenten in het buitenland.²⁴ Ongeveer anderhalve maand later – in november 1943 – komt een herziene versie met twee extra taken. Deze hebben beide betrekking op foto's. De eerste is het treffen van maatregelen om publiciteitsorganen te kunnen voorzien van foto's. De tweede taak heeft betrekking op het organiseren en onderhouden van een documentatie-afdeling ten dienste van o.a. de pers. We kunnen dus stellen dat aan het einde van 1943 het belang van foto's als propagandistisch middel een officieel karakter kreeg. Om dit in een perspectief te zetten, is het van belang te vermelden dat *Radio Oranje* vanaf het eerste moment dat de Nederlandse regering in Londen aanwezig was, operationeel was. De laatste versie die van dit handboek te vinden is, heeft een totaal van tien taken voor de sectie voorlichting. Het zuiveren van het persbestel is hier niet meer terug te vinden, evenals het op gang brengen van een filmdienst.²⁵ In het uiteindelijke organogram is Sectie XI – dat onder leiding stond van dhr. Pelt, dhr. Huizinga en dhr. Rutten – onderverdeeld in een vijftal subsecties.²⁶ Dit waren:

A. <i>Radio Oranje</i>	<i>o.l.v. dhr. Van de Broek</i>
B. <i>Censuur, Nieuwsvoorziening</i>	<i>o.l.v. dhr. Van Houten</i>
C. <i>ANEP, ANETA</i>	<i>o.l.v. dhr. Van de Broek</i>
D. <i>Foto, Film</i>	<i>o.l.v. dhr. Woudhuysen</i>
E. <i>Documentatie</i>	<i>o.l.v. dhr. Smeele</i>

De subsectie D – foto en film – is met betrekking tot dit onderzoek het belangrijkste. Deze afdeling ging met het BMG mee naar Zuidelijk Nederland, toen deze bevrijd was. Op de personeelslijst staat dat dhr. L. Woudhuysen – chef van de subsectie D, van de sectie XI Voorlichting – eveneens mee ging naar de Nederlanden, om daar de werkzaamheden voort te zetten. Deze Woudhuysen zou de leiding van Anefo in handen hebben.

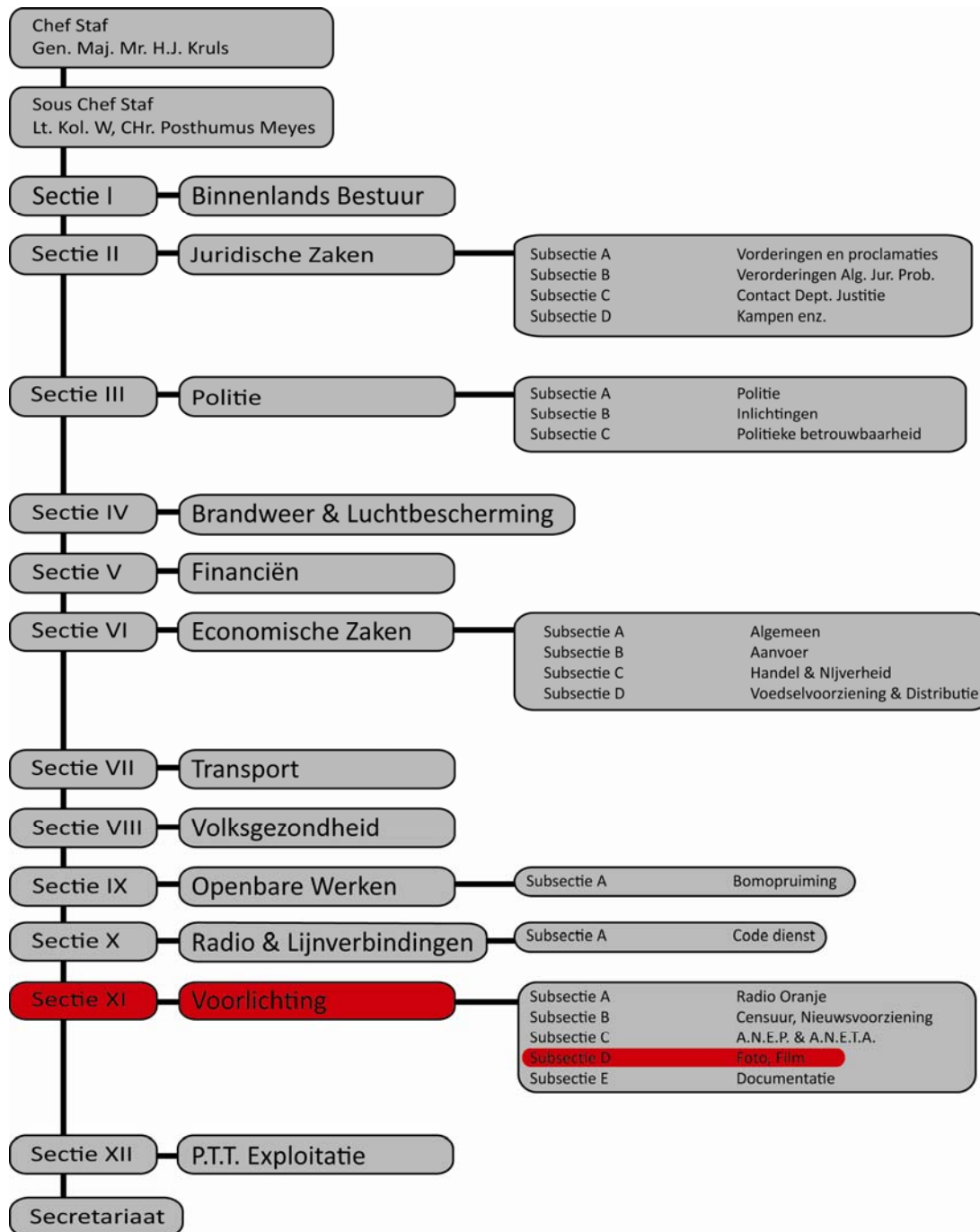
²⁴ Nationaal Archief, Archief Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 46, Korte Handleiding voor Militaire commissarissen, chefs van secties, stafkwartier, 28 september 1943.

²⁵ Nationaal Archief, Archief Militair Gezag, inventarisnummer 46, Korte Handleiding voor Militaire commissarissen, chefs van secties, stafkwartier, enz. 16 augustus 1943, 28 september 1943, 3 november 1943 en 15 december 1943.

²⁶ Nationaal Archief, Archief Militair Gezag, inventarisnummer 41, Organisatiestructuur BMG, 1943.

De RVD en het BMG waren twee organisaties die beide zeer nauw bij elkaar betrokken waren. Zo was dhr. Pelt werkzaam bij de RVD, maar tevens chef van de sectie voorlichting van het BMG. Ook was dhr. Woudhuysen reeds bij de RVD werkzaam bij de fotoafdeling en werd hij later ingezet bij het BMG en ging uiteindelijk ook mee naar België en Zuid-Nederland.

Hieronder is het organogram van het Bureau Militair Gezag te vinden. Hier is te zien waar subsectie D zich bevond. Deze subsectie stond onder leiding van dhr. Woudhuysen, terwijl de gehele sectie voorlichting onder leiding stond van dhr. van Pelt. De rode vakken geven aan waar Anefo zich bevond in de organisatie van het Bureau Militair Gezag. Het organogram is als volgt:

Bron: Nationaal Archief, Archief Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 41. Organogram Bureau Militair Gezag, 1943.

5. Anefo

“In October 1945 werkte het bedrijf in volle omvang met drie vaste fotografen, een groot aantal losse fotografen, waaronder de beste van Nederland en met een laboratorium- en administratieve staf van ca. 40 personen. Behalve de distributie van fotomateriaal aan plaatselijke dag- en weekbladen, werden [...] tentoonstellingen en etalages met actueel fotomateriaal ingericht ter informatie en voorlichting van het publiek.”²⁷

Nadat het zuiden van Nederland in september 1944 was bevrijd van de Duitse overheersing, werd het Militair Gezag overgeplaatst naar Brussel. Vanuit de Belgische hoofdstad voerden de vele verschillende secties datgene uit, wat ze de jaren ervoor hadden voorbereid. De sectie Voorlichting verhuisde ook naar Brussel, waaronder de *subsectie Foto*. Vanaf dat moment wordt de *subsectie Foto Anefo* genoemd, maar wanneer deze benaming officieel werd doorgevoerd, is niet bekend. Vermoedelijk werd dit bij de overgang naar Brussel ingesteld. Het Militair Gezag vertrok zelf in september 1944 naar Brussel. Anefo kwam later en arriveerde in december 1944²⁸. Vanaf dat moment verspreidde de fotografische afdeling van het Militair Gezag foto's aan verschillende Belgische kranten. De apparatuur die Anefo in Brussel ter beschikking had, was allemaal afkomstig van de RVD, die dit in bruikleen had gegeven. Na enkele maanden werd voor Anefo een nieuw pand aangekocht en vanaf 1 maart 1945 was Anefo gevestigd aan de *Rue de l'Instruction* te Brussel. Tot de bevrijding van Nederland in mei 1945 zou het bureau hier blijven zitten²⁹.

5.1 Gevestigd te Amsterdam

Toen Nederland in mei 1945 bevrijd werd, groeide de noodzaak om naar Amsterdam te verhuizen. Op 9 mei 1945 kreeg Anefo de beschikking over een pand aan de Achtergracht 17-19, te Amsterdam, waar het na verbouwing introk.³⁰ Het bureau te Brussel werd overigens nog niet opgeheven, maar kreeg een ondergeschikte rol. Amsterdam was de hoofdvestiging van Anefo. Dit blijkt ook uit de taakomschrijving die voor beide dependances was opgesteld. In Amsterdam werden de negatieven van de gemaakte foto's ontvangen, genummerd en werd gekeken welke negatieven bestemd waren voor publicatie. Ook werden de foto's van een Nederlands en Engelstalige caption (beschrijving) voorzien. Vanuit Amsterdam werd vervolgens tegen Brussel gezegd welke foto's bestemd waren voor het afzetgebied van Brussel. Dit verschilde namelijk, aangezien het bureau te Brussel alleen maar mocht leveren in de provincies Limburg, Noord-Brabant en Zeeland. Daarnaast

²⁷ Afwikkelingsbureau Militair Gezag. 1947. *Handboek Militair Gezag. Overzicht der werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de Bijzondere Staat van Beleg, 14 september 1944 – 4 maart 1946*. 's Gravenhage.

²⁸ Afwikkelingsbureau Militair Gezag, *Handboek Militair Gezag*, 608

²⁹ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3001.

Weekrapport 24-2-'45 tot 2-3-'45.

³⁰ Afwikkelingsbureau Militair Gezag, *Handboek Militair Gezag*, 608.

moest worden geleverd aan Frankrijk en België. Amsterdam daarentegen leverde aan de overige provinciën en zorgde voor kopieën voor andere organisaties, zoals *Vrij Nederland* en de RVD. Het bureau te Brussel werd opgeheven op 1 december 1945.³¹

Anefo is in principe ontstaan uit de verschillende fotografische afdelingen of subsecties van de RVD en het Militair Gezag. Onder laatstgenoemde was het een subsectie van de sectie Voorlichting (Sectie XI). Deze sectie werd op 1 september 1945 geliquideerd. Anefo was op dat moment reeds een zelfstandig opererende organisatie en stond onder leiding van de Amsterdammer Louis Woudhuysen. De algemene bedrijfsleiding lag in handen van sergeant Ph. Polak. Tevens beschikte Anefo op 25 mei 1945 over een aantal eigen fotografen, zoals Sem Presser en Willem van de Poll³². In een nota van dhr. Woudhuysen van 25 mei 1945 kunnen we lezen dat Anefo zich vanaf dat moment vooral bezig gaat houden met het fotograferen van onderwerpen van economische en sociale aard.³³ Dit kan in twee groepen worden verdeeld. Enerzijds dienden de gevolgen van de oorlog in beeld te worden gebracht. Voorbeelden hiervan zijn vernielingen aan verkeersmiddelen zoals havens en spoorwegen, vernielingen aan de industrie, de overstromingen in de polders, de honger en alle gevolgen van dien, de verwoestingen in steden zoals Arnhem en Zutphen en de overgang naar de wederopbouw. De tweede groep onderwerpen kenmerkt zich door het thema wederopbouw. Hierbij moet gedacht worden aan foto's die betrekking hebben op het herstel van de infrastructuur, het herstel van de industrie, het wederom droogleggen van de polders, het herstel van de voedselvoorziening en de hulp van de bevrijder daarbij, het herstel van gas, water en elektra, de opruiming van verwoeste steden en tot slot de repatriëring in al haar vormen. Hierbij horen ook de toestanden in de kampen in Duitsland en Polen.

Naast deze zelfgemaakte foto's was een zeer grote hoeveelheid foto's beschikbaar bij de RVD. Alle foto's die de RVD in de jaren in ballingschap had verzameld en gearcheveerd, kwamen in handen van Anefo. Overigens werden niet alle foto's overgebracht. De foto's die betrekking hadden op Nederland vóór de Tweede Wereldoorlog bleven in Londen. Anefo wilde hiermee een centrale rol gaan spelen in fotografisch Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Mede daarom drong Anefo sterk aan op een grote mate van zuivering van de Nederlandse fotobureaus, persfotografen en andere fotografen.³⁴ Woudhuysen stelt zelfs het volgende voor:

*“Ik dring er met de meeste nadruk op aan, dat in afwachting van de definitieve zuivering, er thans reeds door den Majoor J. Sikkema maatregelen zullen worden genomen om verschillende fotobureaux enz. te schorsen in afwachting van de definitieve maatregelen.”*³⁵

³¹ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090, werkzaamheden 15-10-'45 tot 30-10-'45.

³² Ibidem, inventarisnummer 3090, indeling personeel, 23-05-'45.

³³ Ibidem, inventarisnummer 3090, brief van dhr. Woudhuysen, 25 mei 1945.

³⁴ Ibidem, inventarisnummer 3090, brief van dhr. Woudhuysen, 25 mei 1945.

³⁵ Ibidem, inventarisnummer 3090, brief van dhr. Woudhuysen, 25 mei 1945.

Bovenstaand citaat geeft aan dat dhr. Woudhuysen geen enkele mogelijkheid voorbij liet gaan om druk uit te oefenen voor het zuiveren van het complete fotografische perswezen. Voor deze zuivering was overigens een complete sectie binnen het Militair Gezag opgericht. Helaas is geen documentatie te vinden met betrekking tot de zuivering van fotografen en fotopersbureaus. Wel is informatie te vinden over de schrijvende pers, maar dat is helaas niet relevant. Tevens heeft een bezoek aan het NIOD weinig extra informatie opgeleverd met betrekking tot de zuivering van andere persbureaus. Wel kwam na een gesprek met Rene Kok en een kijk in het archief naar voren dat verschillende fotografen en persbureaus – bijv. Spaarnestad – werden gezuiverd, maar welke consequenties dit voor Anefo had, werd niet duidelijk. Ook zijn geen sporen terug te vinden van een eventuele zuivering van Anefo of het personeel en de fotografen van Anefo. Waarschijnlijk werden zij al gezien als ‘zuiver’.

5.2 Anefo in de verkoop

Het Militair Gezag was opgericht om chaos na de bevrijding te voorkomen en ervoor te zorgen dat de samenleving naar de vooroorlogse staat werd terug gebracht. Aangezien Anefo een onderdeel was van dit tijdelijke gezag, werd Anefo zelfstandig gemaakt toen het Militair Gezag werd opgeheven. Met betrekking tot Anefo waren twee scenario's mogelijk. Enerzijds kon Anefo blijven doorwerken onder het toezicht van de regering. Anderzijds kon Anefo worden overgenomen door een andere organisatie. Dit kon overigens ook een particulier zijn.

De liquidatie van het Militair Gezag begon in de zomer van 1945 en sindsdien werden ook gesprekken gevoerd om Anefo te privatiseren. In eerste instantie werd contact gezocht en besprekingen gevoerd met het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP), de RVD en de Vereniging van de Nederlandse Dagbladders³⁶. Om onduidelijke redenen ging deze koop niet door. Een tweede groep potentiële kopers verscheen onder leiding van de heer Jessurun en de heer Schiferli. De precieze samenstelling van deze groep is eveneens niet bekend, maar bij het Militair Gezag bestond het vermoeden dat uitgeverij Spaarnestad N.V., Vereenigde Fotobureaux en Pax hier deel van uit maakten.³⁷ In een vergadering op 28 maart 1946 werd besloten om de leiding van Anefo in handen te geven van de beide heren. Echter, hier werden enkele kanttekeningen bij gezet. Allereerst gingen dhr. Jessurun en dhr. Schiferli alleen het bedrijf Anefo overnemen. Dit hield in dat het fotoarchief, dat in Londen was gevormd door de RVD (het Londens Archief), niet in het bezit kwam van beide heren, maar eigendom bleef van de staat. Ze mochten dit archief wel gebruiken om dagbladen te voorzien van foto's³⁸. Ten tweede was bij de overeenkomst besloten dat de werkelijke verkoopprijs nog vast te stellen was. Dit zou gebeuren door twee onafhankelijke accountants, ingehuurd door enerzijds de staat en anderzijds de kopers. Deze accountants zouden een inventarisatie maken van de eigendommen en

³⁶ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 532. Weekrapport 11 oktober 1945.

³⁷ Ibidem, inventarisnummer 662. Notitie voor den kolonel Six betreffende de onderhandelingen over het fotobureau Anefo, datum onbekend.

³⁸ Ibidem, inventarisnummer 662. Vertrouwelijke nota, datum onbekend.

schulden van Anefo en dit bedrag in overleg opgeven. Dit bedrag – en tevens de verkoopprijs – werd uiteindelijk fl. 117.305,44.³⁹ Het rapport van de accountants kwam pas op 27 juni 1946.

Naar aanleiding van de vergadering van 28 maart 1946 ging het bedrijf per 1 april 1946 over in de handen van dhr. Jessurun en dhr. Schiferli. De problemen en kanttekeningen waren toen nog lang niet van de baan. Het grootste probleem was de financiële afhandeling. Nadat de accountants het bedrag – ruim anderhalve maand na de overdracht – bekend hadden gemaakt, wilde de Nederlandse staat een contract tekenen. Echter, in de tussentijd was dhr. Schiferli in financiële problemen gekomen en kon zijn deel van de koopsom niet betalen. Dhr. Jessurun bleef de afhandeling dus rekken, totdat hij voldoende geldschietters had gevonden. Deze had hij, zoals vermoed was, gevonden in Spaarnestad N.V., Vereenigde Fotobureaux en Pax, die allen onder het Spaarnestad concern vielen.⁴⁰ Dit bevestigde het idee van de regering dat Jessurun Anefo puur wilde kopen om direct door te verkopen aan Spaarnestad N.V.. In een conceptovereenkomst werd dus een clause ingevoegd, dat de Nederlandse regering het recht gaf om het Londens Archief – daar waar de winstmarge ligt bij een eventuele doorverkoop van Jessurun – terug te vorderen. Hierdoor had dhr. Jessurun geen voordeel Anefo door te verkopen aan Spaarnestad. Deze clause stuitte op verzet van dhr. Jessurun en de daadwerkelijk koop leek niet meer plaats te gaan vinden.

Anefo was onderdeel geweest van het Militair Gezag, maar nadat op 1 april 1946 de overdracht was getekend naar een particuliere eigenaar, trok het Militair Gezag zich terug uit Anefo. Toen de koop niet meer door ging, betekende dit dat het Anefo enigszins stuurloos was. In zijn brief aan de minister-president schrijft kolonel Six dat per 1 juni 1947 het Anefo onderdeel werd van de RVD.⁴¹ Dit is niet helemaal correct. Het hoofd van de RVD – dhr. Landré – werd belast met de leiding van Anefo en moest zich alleen bezig houden met het zoeken naar potentiële kopers. Dit lukte en op 17 januari 1948 werd Anefo verkocht voor slechts fl. 35.000 aan de Naamloze Vennootschap Kemperman, een licht-, etalage- en letterreclame bureau uit Leiden.⁴²

In 1951 kocht de toenmalige directeur Chris Evers van Anefo het bedrijf op met steun van Vaz Dias, nadat Anefo in financiële moeilijkheden gekomen was. Evers bleef op zijn post tot 1975. Hij had in die periode Anefo opgebouwd tot een groot en invloedrijk fotopersbureau. Zijn zoon Joost Evers, die in 1975 zijn vader opvolgde, kon de goede koers echter niet volhouden. Hierbij komt ook dat de fotoafdeling van het ANP sterk groeide en tegen een goedkopere prijs foto's leverde. Uiteindelijk kon Anefo niet meer voortbestaan en in 1989 hief Joost Evers het bedrijf Anefo op. Het omvangrijke fotoarchief is vervolgens in beheer gebracht bij de Rijksvoorlichtingsdienst en uiteindelijk terecht gekomen bij het Nationaal Archief, waar het heden ten dage beheert wordt.⁴³

³⁹ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 662. Brief van dhr. Six, 15-10-46.

⁴⁰ Ibidem, inventarisnummer 662. Vertrouwelijke nota, datum onbekend.

⁴¹ Nationaal Archief, Archief RVD, inventaris 88, brief 1 maart 1948.

⁴² Archief RVD, inventaris CAS 262.

⁴³ Wisman, B. 1994. Argusogen, p. 119.

6. Hoe kwam Anefo aan zijn foto's?

“Nu de subsectie Foto's van de Sectie Voorlichting Militair Gezag haar werkzaamheden heeft aangevangen, is het dringend noodzakelijk, fotografen in vaste dienst aan te stellen. Deze moeten in Nederland werken en straks gereed staan de verdere bevrijding fotografisch vast te leggen.”⁴⁴

Vanuit Londen werden gedurende en na afloop van de oorlog vele foto's door de RVD en het Militair Gezag ontvangen en verstuurd. Deze foto's gingen naar zowel de fotografische dienst van de RVD, als de *subsectie Foto* van het Bureau Militair Gezag (BMG). In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de herkomst van deze foto's. Waar kwamen de foto's, die zowel de RVD, als het BMG ontvingen, vandaan?

6.1 Fotografische diensten

In Londen waren twee Nederlandse fotografische diensten actief. Hiernaast waren ook enkele andere fotopersbureaus actief, zoals het Britse Pictorial Press, maar deze bureaus zijn voor deze thesis niet relevant. De fotografische dienst van de RVD en de subsectie van het BMG zijn voor deze thesis wel relevant. Beide organisaties verzamelden en verspreidden namelijk foto's. Beide organisaties waren overheidsorganisaties. Beide organisaties beschikten over eigen fotografen, maar beide organisaties hadden andere doelstellingen. In deze paragraaf zal nog even kort ingegaan worden op het ontstaan van beide diensten, om zo een goed chronologisch beeld te krijgen.

De eerste organisatie die in Londen een fotografische dienst ging oprichten, was de RVD. In het eerste halfjaar van 1942 werd besloten een fotografische dienst te starten, die eveneens belast was met het vormen van een archief. Daarnaast moest deze dienst ook fotokopieën maken van brieven en andere documenten van de RVD en andere overheidsinstanties.⁴⁵ De vorming van een archief was een belangrijk feit, aangezien dit archief een centraal punt werd, waaruit de RVD en de Nederlandse regering foto's ging verspreiden. De belangrijkste functie van deze fotografische dienst om het buitenland te voorzien van foto's van de Nederlandse inzet in de oorlog en het leed in Nederland. Naast deze fotografische dienst van de RVD was Anefo – weliswaar pas in 1943 – opgericht.

Als we naar bovenstaande data kijken, valt meteen op dat Anefo – daarvoor als *subsectie Foto, Film* – pas aan het einde van de oorlog opgericht werd en pas in december 1944 daadwerkelijk operationeel was. De fotografische dienst van de RVD daarentegen was al vanaf 1942 bezig foto's te verzamelen en verspreiden. Het werkterrein van deze dienst heeft daarbij een mondiaal karakter gekregen i.t.t. Anefo, die vooral in bevrijd Nederland actief was. Hieruit kunnen we concluderen dat

⁴⁴ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090. Brief van dhr. Woudhuysen aan dhr. Huizinga, 8 februari 1945.

⁴⁵ Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemene Oorlogsvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), (1942) 1942-1979 (1989). Toegangsnummer 02.03.01, inventarisnummer 264: toelichting op de begroting januari tot juni 1942.

de werkzaamheden van de fotografische dienst van de RVD vooral gericht waren op de oorlogsjaren en dat de werkzaamheden van Anefo vooral gericht waren op het Nederland na de bevrijding. Het verschil tussen beide fotografische diensten is dat Anefo na de oorlog zijn werkzaamheden voortzette in bevrijd Nederland, maar dat de fotografische dienst van de RVD werd opgeheven.⁴⁶

6.2 De leveranciers van Anefo

Toen in november 1943 besloten werd dat het BMG tevens moest gaan beschikken over een fotografische afdeling, had het nog geen eigen fotografen in dienst. Dit zou pas later gebeuren. Anefo moest dus via andere kanalen aan foto's zien te komen om deze te kunnen distribueren. Hier had Anefo een aantal externe leveranciers voor.

Allereerst ontving Anefo foto's van de Amerikaanse en Britse regering. In een bijeenkomst op 9 maart 1944 werd dit uiteen gezet.⁴⁷ De geallieerde legers beschikten namelijk allemaal over fotografen die met de legereenheden mee gingen om de bevrijding van Europa te fotograferen. In de bijeenkomst werd – vertaald – gesproken over het volgende:

*“In toevoeging op het materiaal wat reeds wordt verzameld, zal de Pictorial Division eveneens beschikken over foto's, die gemaakt zijn door officiële fotografen die aan de Geallieerde legers ten tijde van de invasie zijn toegewezen.”*⁴⁸

De *Pictorial Division* waar in het citaat over gesproken wordt, dient kort omschreven te worden. Bij deze bijeenkomst waren naast dhr. Woudhuysen ook anderen aanwezig. Dit waren een afgezant van de *Pictorial Division* van de *Psychological Warfare Branch* (P.W.B.) – een onderdeel van het Amerikaanse *Office of War Information* (O.W.I.) – en een afgezant van het Britse *Ministry of Information* (M.O.I.). De bijeenkomst was gericht op het feit dat de *Pictorial Division* van het P.W.B. bezig was een grote voorraad aan te leggen van allerlei foto's. Deze foto's konden voor propagandadoeleinden gebruikt worden en de bijeenkomst moest ervoor zorgen dat van de Nederlandse en Britse zijde ook foto's werden aangedragen. Tevens werd besloten dat de foto's vrij toegankelijk waren voor de verschillende fotopersbureaus, waaronder Anefo.⁴⁹ Deze *Pictorial Division* beschikte dus over een grote hoeveelheid foto's van Amerikaanse en buitenlandse persbureaus en legerfotografen. Dit archief was een van de bronnen waar Anefo – op dat moment nog *Subsectie Film, Foto* – foto's van kon ontvangen.

De Nederlandse regering had overigens ook fotografen toegewezen aan de Binnenlandse Strijdkrachten. In een brief van 18 februari 1944 wordt namelijk gesproken dat het Nederlandse Ministerie van Oorlog enkele journalisten, fotografen en filmcorrespondenten heeft toegewezen aan verschillende legeronderdelen. Deze legeronderdelen waren de Binnenlandse Strijdkrachten, waarvan

⁴⁶ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3022. Brief van dhr. Woudhuysen aan hr. A. Pelt, 24 februari 1945.

⁴⁷ Ibidem. Inventarisnummer 328: record of conversation held on Thursday, 9th of march 1944, 10 maart 1944.

⁴⁸ Ibidem. Inventarisnummer 328: record of conversation held on Thursday, 9th of march 1944, 10 maart 1944.

⁴⁹ Ibidem. Inventarisnummer 328: record of conversation held on Thursday, 9th of march 1944, 10 maart 1944.

een archief te vinden is bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). In hoeverre deze foto's ter beschikking stonden van Anefo is niet bekend. Deze foto's zijn door mij in ieder geval niet terug gevonden in de archieven van het *Nationaal Archief*.

In de vorige paragraaf werd al gesproken over de vorming van een archief door de RVD. Dit archief is voor Anefo van groot belang geweest. In de eerste toelichtingen op de begroting, waar gesproken wordt over een fotografische dienst, wordt eveneens gesproken over een mogelijk archief. Middels de foto's uit dit archief wilde de RVD aan kunnen tonen hoe de Nederlandse bevolking leed en op welke manier de Nederlandse strijdkrachten hun aandeel hadden in de gevechtshandelingen tegen de Duitsers. We moeten bij de vorming van dit archief enkele feiten in het achterhoofd houden. Allereerst had de RVD allerlei dependances in verschillende steden in de wereld. Het Netherlands Information Bureau in New York en een dependance in Melbourne zijn hier voorbeelden van. Dit netwerk zorgde ervoor dat de RVD een grote hoeveelheid foto's binnen kreeg. Vanuit Melbourne is een grote verzameling aan foto's over Nederlandse gevangenen in Japanse interneringskampen naar Londen verstuurd.⁵⁰ Deze foto's werden door de RVD gedistribueerd. Ten tweede was de RVD een officiële overheidsinstantie en hét voorlichtingsbureau van de Nederlandse overheid. Voor buitenlandse fotopersbureaus was de RVD dus een eerste aanspreekpunt. Pas op het moment dat Anefo in Brussel echt operationeel werd, werden de leveranciers van foto's ook doorverwezen naar Anefo.

De RVD begon dus eerder met het verzamelen van foto's dan de *subsectie Foto, Film* en had een aantal contracten met buitenlandse persbureaus. Ik zal niet geheel ingaan op de productie- en distributieprocessen van de RVD, maar zal dit kort toelichten aan de hand van een voorbeeld. Zoals gezegd wilde de RVD met een archief een soort centraal distributiepunt worden voor foto's, waarvan het onderwerp te maken had met Nederland, de Nederlandse regering, het Nederlands leger of het Koninklijk Huis. Buitenlandse fotopersbureaus konden hier naartoe komen en hun foto's aanbieden. Een van deze fotopersbureaus was *Pictorial Press*.⁵¹ De RVD heeft van dit fotopersbureau een aantal foto's ontvangen van prinses Juliana en haar dochters (de prinsesjes Beatrix, Irene en Margriet) die gemaakt zijn in Canada. Deze foto's werden ontvangen door de RVD en in dit geval werden zelfs de copyrights overgenomen van *Pictorial Press* door de RVD.⁵² Normaliter werd het archief alleen gebruikt als opslagpunt en bleven de copyrights bij diegene die de foto gemaakt had. Mocht iemand een foto willen gebruiken, dan werd betaald door de gebruiker, via de RVD, aan de houder van het copyright. Hoewel dit slechts een klein voorbeeld is, is het wel illustratief voor de manier waarop de RVD zijn archief uitbreidde. Anefo kon gebruik maken van dit archief en aangezien de RVD vroeg was begonnen met het vormen van dit archief, was het een goede leverancier van foto's voor Anefo.

⁵⁰ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.15, inventarisnummer 332: opeenhoping van verzendbevestigingen van foto's van Melbourne naar Londen, periode april – juli 1945.

⁵¹ Nationaal Archief, Archief van het Ministerie van Buitenlandse. Toegangsnummer 2.05.80, inventarisnummer 5874. Correspondentie met *Pictorial Press* over foto's.

⁵² *Ibidem*. Inventarisnummer 5874. Correspondentie met *Pictorial Press* over foto's.

Nadat geheel Nederland bevrijd was, werden plannen gemaakt om het fotoarchief van de RVD over te laten nemen door Anefo. In een brief van 25 juli 1945 – Anefo was reeds gevestigd in Amsterdam – gaf dhr. Woudhuysen aan dat hij graag alle foto's wilde hebben, die gedurende de vijf oorlogsjaren buiten Nederland genomen zijn. Daarnaast vroeg hij of het archief uit New York gedupliceerd en overgebracht kon worden naar Nederland. Dit archief beschikte blijkens deze brief over een grote hoeveelheid vooroorlogse foto's van Nederland en de overzeese gebieden, die dhr. Woudhuysen graag naar Nederland zag komen.⁵³ Dit zou uiteindelijk gebeuren en Anefo zou zelfs een deel van het fotoarchief van de RVD in beheer krijgen. In mei werd dit eveneens besloten en werd begonnen met het overbrengen van het archief van de RVD naar Anefo in Amsterdam. De foto's uit het archief van de RVD die hiervoor in aanmerking kwamen, moesten betrekking hebben op Nederland tijdens de oorlogsjaren, zoals dhr. Woudhuysen gewild had. Om dit archief uit te breiden, werden tevens oproepen geplaatst aan amateurfotografen om foto's te overhandigen van dezelfde periode. De copyrights zouden overigens in handen blijven van de fotografen zelf.⁵⁴

Tot slot kreeg Anefo ook foto's van buitenlandse dependances van de RVD. Vanuit Melbourne werden grote hoeveelheden foto's verstuurd. Echter, de precieze gang van zaken is zeer opmerkelijk. Het gaat hierbij om de verschillende locaties waar de foto's vanaf juni 1945 langs komen. De foto's werden vanuit Melbourne verstuurd naar Londen. Ze werden hier naar het secretariaat (o.l.v. mevr. Fraser) van de voorlichtingsafdeling van Buitenlandse Zaken verstuurd. Vervolgens werden de foto's doorgestuurd naar *Stratton House 1*, waar het Militair Gezag gevestigd was. Van hieruit werden ze verstuurd naar Den Haag.⁵⁵ Hier was namelijk een deel van het Militair Gezag gevestigd. In hoeverre deze foto's vervolgens naar Anefo te Amsterdam werden verstuurd is niet terug te vinden. De kans is echter zeer groot, aangezien Anefo op dat moment (we spreken hier over oktober 1945) nog steeds een onderdeel was van het Militair Gezag en het archief dat Anefo aan het opbouwen was, was gevestigd in Amsterdam. Anefo zou immers pas in maart 1946 overgenomen worden.

Afsluitend kunnen we dus een aantal leveranciers van Anefo benoemen. De belangrijkste toeleverancier was het fotoarchief van de RVD. Dit archief zou later overgenomen worden door Anefo zelf. De RVD ontving haar foto's van allerlei buitenlandse dependances. Ook werden veel foto's toegeleverd, die gemaakt waren door legerfotografen van de geallieerde legers. Naast dit archief kreeg Anefo zijn foto's van fotografen die waren toegevoegd aan de Binnenlandse Strijdkrachten en direct van fotografen die met de geallieerde legers mee trokken naar Nederland. Tot slot ontving Anefo foto's uit Melbourne. In hoeverre deze foto's daadwerkelijk bij Anefo in Amsterdam aanwezig zijn, is

⁵³ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090: brief van dhr. Woudhuysen aan dhr. Brugmans, 25 juli 1945.

⁵⁴ Ibidem, inventarisnummer 3090: overzicht van werkzaamheden en organisatie van Anefo te Amsterdam, 25 mei 1945.

⁵⁵ Ibidem, inventarisnummer 332: correspondentie tussen Londen en Den Haag met betrekking tot 39 foto's, 28 augustus 1945.

niet met zekerheid te zeggen. Dit geldt ook voor foto's van amateurfotografen, aangezien in de administratie niet terug te vinden is in hoeverre foto's van amateurfotografen zijn opgenomen. Ook in het fotoarchief van het Nationaal Archief is dit niet terug te vinden.

6.3 Foto's uit eigen productie

Anefo kreeg niet alleen foto's van externe organisaties of de RVD, maar heeft zelf ook fotografen in dienst gehad die foto's hebben gemaakt. Grote namen zoals Sem Presser en Willem van de Poll zijn in dienst geweest van Anefo. In december 1944 verhuisde Anefo naar Brussel. Vanaf dat moment zou dhr. Woudhuysen beginnen met het opzetten van Anefo en zo snel mogelijk operationeel worden. Al snel kregen ze in de gaten dat de toevoer van foto's weliswaar zeer groot was – de RVD was een enorme leverancier – maar dat ze zelf ook wilde beschikken over fotografen. De bevrijding van de rest van Nederland zou snel komen en Anefo wilde dit fotografisch vastleggen.⁵⁶ Daarnaast had Anefo binnen Sectie XI Voorlichting de opdracht om slechts een beperkt aantal onderwerpen in beeld te brengen. Dit waren vooral onderwerpen van sociaal, economische en maatschappelijke aard. Nu Zuidelijk Nederland bevrijd was, kon Anefo hier dus goed terecht om de bovenstaande onderwerpen in beeld te brengen. Daarnaast kon het – als het goede foto's kreeg van bevrijd Nederland – de Belgische pers van dienst zijn met actuele foto's.

Aan deze vraag werd in februari 1945 gehoor gegeven. Op 28 februari 1945 werd opgemerkt dat het “[...]dringend noodzakelijk is, fotografen in vasten dienst aan te stellen[...]”⁵⁷ en enkele regels later werd de fotograaf De Bruyn voorgesteld als eerste fotograaf van *subsectie Foto, Film*.

Herman de Bruyn was op 12 februari 1945 officieel in dienst genomen als fotograaf van het Militair Gezag, *Sectie XI, subsectie Foto, Film*. Voordat hij bij het MG in dienst kwam, was de Bruyn legerfotograaf bij de Binnenlandse Strijdkrachten, die akkoord gingen met het overgaan van de Bruyn naar het MG op voorwaarde dat hij af en toe aandacht zou schenken aan de werkzaamheden van de Strijdkrachten.⁵⁸ De foto hiernaast toont een repatriant en is genomen door de Bruyn.

⁵⁶ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090: memorandum van dhr. Woudhuysen aan dhr. Huizinga inzake eigen fotografen, 8 februari 1945.

⁵⁷ Ibidem, inventarisnummer 3090: memorandum van dhr. Woudhuysen aan dhr. Huizinga inzake eigen fotografen, 8 februari 1945.

⁵⁸ Ibidem. Inventarisnummer 3090: voorstel tot benoeming van H. de Bruyn als fotograaf bij *subsectie Foto, Film*, 12 februari 1945.

6.3.1 Fotograaf Van de Poll

Een tweede fotograaf in dienst van Anefo was voor de oorlog al bezig met fotograferen. Willem van de Poll heeft deze werkzaamheden voortgezet bij Anefo. Van de Poll was op 15 februari 1945 gemilitariseerd en trad diezelfde dag in de functie van waarnemend hoofd van subsectie foto. De op dat moment 50-jarige fotograaf kreeg de opdracht om als staffotograaf met prins Bernhard mee te gaan naar noordoost Nederland. Van de vele foto's die hij daar maakte, is hieronder een foto te zien. Bernhard wordt hier door een enthousiaste menigte in Enschede opgewacht. Daarnaast had Van de Poll de eer om de aankomst van koningin Wilhelmina in Eede-Aardenburg, Zeeuws-Vlaanderen, vast te leggen.⁵⁹

⁵⁹ Zweers, L. 2005. *Willem van de Poll*. Warnsveld, Terra Lannoo.

Voor meer informatie over Willem van de Poll verwijs ik naar genoemde boek. Dit uitgebreide boek bevat naast een beschrijving van het professionele leven van Van de Poll ook een selectie met foto's. Hieronder zijn ook enkele foto's van prins Bernhard. Overige foto's van Van de Poll zijn te vinden via de Beeldbank van het Nationaal Archief: beeldbank.nationaalarchief.nl.

6.3.2 *Fotograaf De Jong*

Op 14 april 1945 werd een derde fotograaf aan het personeelsbestand toegevoegd, namelijk J. de Jong. De Jong had een opleiding gevolgd aan de Handelsschool en was op het moment van indiensttreding reeds werkzaam als fotoverslaggever.⁶⁰ Wanneer we wederom kijken naar de wekrappen die rond mei 1945 zijn gemaakt, zien we dat De Jong de bevrijding van Leeuwarden en andere plaatsen in noordoost Nederland verslagen heeft. Ook maakte hij een reportage over de voedselvoorziening in bezet gebied.⁶¹ De hieronder getoonde foto is afkomstig uit een reportage, die De Jong maakte in Amsterdam. De arts op de foto bekijkt het been van een ondervoedde man, die als gevolg van de Hongerwinter opgenomen is in het Binnengasthuis in Amsterdam.⁶²

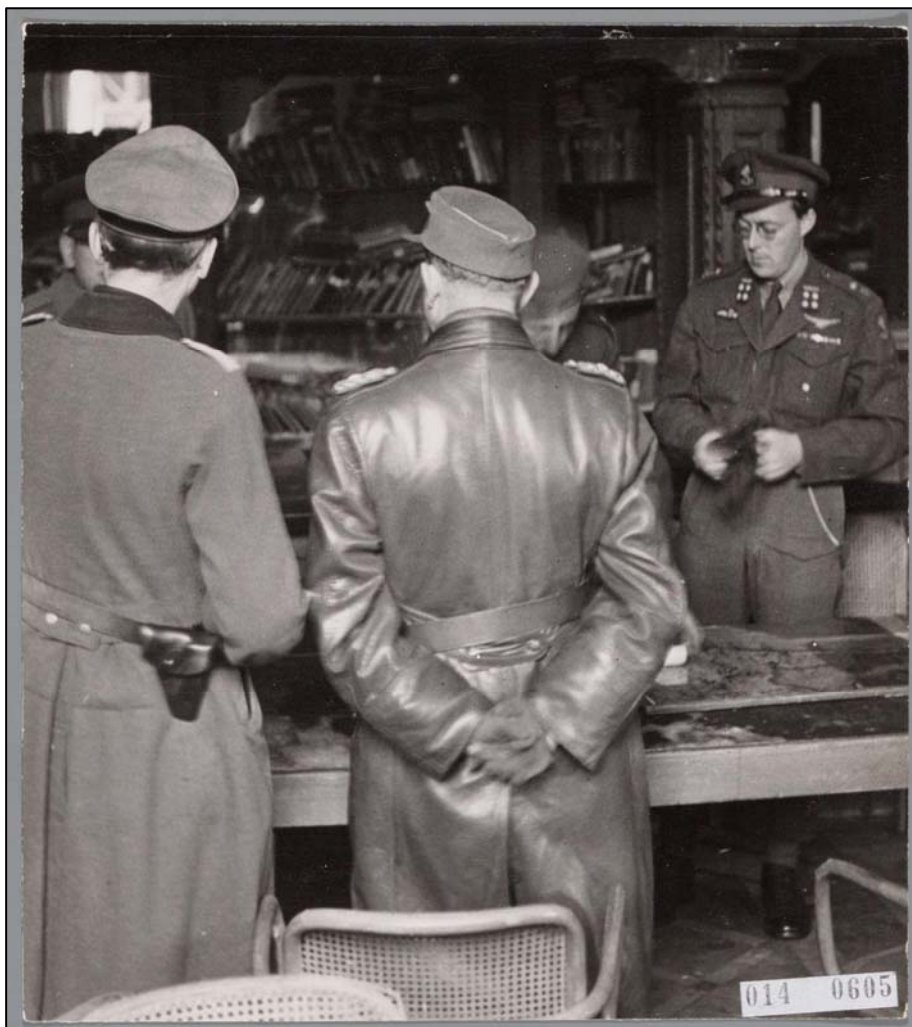
⁶⁰ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090, personeelslijst Anefo, datum onbekend.

⁶¹ Ibidem, inventarisnummer 3086: wekrapport 3 mei 1945 en 10 mei 1945.

⁶² Overige foto's van deze reportage zijn te vinden via de Beeldbank van het Nationaal Archief. Ook bij Spaarnestad Photo zijn afdrucken hiervan te vinden via het onderwerp Hongerwinter (inv.nr. 1700-1)

6.3.3 Fotograaf Presser

In Nederland werden gedurende de oorlog foto's gemaakt door ondergedoken fotografen. Eén van deze fotografen van Sem Presser. Hij zat sinds augustus 1942 met zijn vrouw ondergedoken in Arnhem. Toen zuidelijk Nederland bevrijd werd, ging Presser naar Brussel en sloot zich aan bij Anefo. Hij werd op 27 april 1945 gemilitariseerd en trad diezelfde datum in dienst van Anefo. De arbeidsduur van Presser was zeer kort, aangezien hij per 1 september 1945 gedemilitariseerd werd. Hij fotografeerde onder andere besprekingen van prins Bernhard met Duitse officieren over de capitulatie van de Duitse legers in Nederland.⁶³ Het is niet precies bekend wat het demilitariseren inhoudt. Naar alle waarschijnlijkheid betekent dit in dat – in dit geval – Presser vanaf dat moment niet meer werkzaam is voor Anefo. Dit is niet zeker, aangezien het Militair Gezag aan het liquideren was en Anefo op dat moment niet meer onderdeel was van dit gezag. Dit laatste houdt dus in dat de werknemers van Anefo niet meer in militaire dienst waren. Het demilitariseren kan dus betekenen dat Presser niet meer werkzaam was voor Anefo, of dat Presser wel werkzaam was bij Anefo, maar niet als militair.

⁶³ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3086: weekrapport 3 mei 1945. En: Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Inventarisnummer 3090: personeelslijst Anefo, datum onbekend.

6.3.4 Fotograaf Raucamp

In dezelfde week dat Sem Presser aangenomen werd, werd een andere fotograaf aangenomen, namelijk G.J.J.M. Raucamp. Hij was tevens laborant.⁶⁴ Dit is vrijwel het enige wat over hem bekend is. In het weekrapport van 3 mei 1945 staat vermeld dat het personeelsbestand van Anefo is uitgebreid met dhr. G. Raucamp en dat hij een fotoreportage heeft gemaakt van een feest in Geeraardsbergen ter ere van gerepatrieerde kinderen. Van die reportage is hiernaast een foto te zien. Daarnaast heeft Raucamp een fotoreportage heeft gemaakt van een kranslegging van politieke krijgsgevangenen in Brussel.⁶⁵ Van die reportage is hieronder een foto te zien. Opmerkelijk is dat hij in de weekrapporten die volgen niet meer genoemd wordt, terwijl de fotografen Presser, van de Poll, de Bruyn en de Jong benoemd worden met betrekking tot de reportages die gemaakt zijn.

⁶⁴ Nationaal Archief. Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090: personeelslijst Anefo, datum onbekend.

⁶⁵ Ibidem, inventarisnummer 3086: weekrapport 3 mei 1945. Foto's zijn te vinden via de Beeldbank van het Nationaal Archief, nummers 900-2616 t/m 900-2635 (feest te Geeraardsbergen) en 900-2596 t/m 900-2615 (kranslegging te Brussel).

De administratie van Anefo in de eerste naoorlogse jaren was helaas niet zeer goed georganiseerd. Hierdoor ontbreken verscheidene contracten en aanstellingen van andere fotografen. Enkele documenten geven een lijst met vele namen en daarbij worden ook functies benoemd. Hieruit is op te maken dat bijvoorbeeld Charles Breyer per 1 oktober 1945 fotograaf is geweest bij Anefo.⁶⁶ Tevens weten we dat dhr. Breyer niet gemilitariseerd is geweest, aangezien deze lijst alleen het burgerpersoneel laat zien. Presser wordt bijvoorbeeld ook niet vermeld op deze lijst, ondanks dat hij per 1 september 1945 werd gedemilitariseerd. Deze lijst toont overigens ook dat de fotograaf Raucamp niet gemilitariseerd is geweest. Een tweede lijst toont ook nog een namen van andere fotografen, namelijk dhr. Th.J. van Haren Noman en dhr. H.M.E.F. Sagers.⁶⁷ Van Haren Noman kwam op 16 juli 1945 in dienst en van dhr. Sagers is helaas niet bekend wanneer hij bij Anefo in dienst kwam. Van dhr. Sagers is wel bekend dat hij bij fotopersbureau Polygoon gewerkt heeft en dat hij in 1947 in het bestuur ging van de Nederlandse Vereniging voor Journalisten.⁶⁸

6.4 Conclusie

Het fotopersbureau Anefo had vele verschillende bronnen. Gedurende de laatste oorlogsmaanden van Noord-Nederland opereerde Anefo vanuit Brussel. Hier ontvingen ze foto's van verschillende organisaties of personen. Een groot deel van de foto's die Anefo in België verspreidde waren afkomstig van het archief van de RVD te Londen. Daar werd reeds sinds 1942 een archief aangelegd, waar ook foto's vanuit de koloniën te vinden waren. Dit archief was vooral op zoek naar foto's met de volgende onderwerpen:

1. Nederlanders die de strijd met de Duitsers aangingen.
2. foto's met de oorlogsinspanningen van het Nederlandse leger.
3. afdrukken van het Koninklijk Huis.

Uit dit archief kon Anefo foto's kiezen en verspreiden. Na de oorlog zou Anefo een deel van dit archief overnemen. Hier werden vooral de foto's in opgenomen die betrekking hadden op Nederland in de oorlogsjaren. Tegelijkertijd plaatste Anefo oproepen aan amateurfotografen om hun foto's aan te dragen bij Anefo en zodoende te mogen opnemen in het archief. Naast dit archief ontving Anefo ook foto's van fotografen die waren toegewezen aan de geallieerde legers. Deze fotografen trokken mee op richting de bevrijding van België en Nederland en deze foto's werden verspreid ter publicatie. Anefo kon hier ook gebruik van maken. Ook waren Nederlandse fotografen toegewezen aan de Binnenlandse Strijdkrachten. Deze foto's bevinden zich momenteel bij het NIOD.

⁶⁶ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3094: burgerpersoneel Anefo, 17 oktober 1945.

⁶⁷ Ibidem, inventarisnummer 3094: sterktestaat Anefo, datum onbekend.

Een foto van dhr. Sagers is te vinden bij het Stadsarchief van Amsterdam onder bestandsnummer 000395000470, mei 1945. De foto toont soldaten van de Prinses Irene Brigade in Artis op de rug van een olifant, <http://beeldbank.amsterdam.nl/index.php?beginjaar=&eindjaar=&qasked=1&qtype=nieuw&q=000395000470>.

⁶⁸ Wisman, B, *Argusogen*, p 25, 142.

Naast deze externe bronnen maakte Anefo vanaf februari 1945 ook zelf foto's. De eerste fotograaf in dienst van Anefo was Herman de Bruyn. Hij werd al gauw vergezeld door een aantal grote namen in de fotografie, zoals Sem Presser en Willem van de Poll. De belangrijkste taak van de fotografen van Anefo was om de wederopbouw van Nederland en de gevolgen van de oorlog in beeld te brengen. De nadruk lag vooral op sociale, maatschappelijk en economische thema's. Voorbeelden hiervan zijn een reportage van dhr. de Jong over de slachtoffers van de Hongerwinter en een reportage over de feesten omtrent de repatriëring van kinderen in Geeraardsbergen door dhr. Raucamp. Een aparte plaats nemen de foto's van dhr. Presser in. Hij volgde prins Bernhard in zijn rondreis door Noordoost Nederland en werd de persoonlijke fotograaf van de prins. Deze serie kan vooral worden gezien als een reportage van een persoon, namelijk prins Bernhard, maar de festiviteiten omtrent de bevrijding die door de prins worden aangedaan, geven wel een goed beeld weer van de vreugde van het Nederlandse volk. Het sociale en maatschappelijke element is dus niet geheel achterwege gelaten. De groep fotografen breidde zich in de eerste naoorlogse maanden uit, maar zou ten tijde van de privatisering in maart 1946 weer kleiner worden.

Het is mogelijk dat het personeelsbestand van Anefo meer fotografen kende dan hierboven zijn benoemd. De fotografen die hier genoemd worden, zijn allen te vinden in de archiefstukken van het Militair Gezag. De administratie van Anefo was helaas niet goed op orde en daarom zijn vele personeelslijsten niet terug te vinden. Niet alle fotografen zijn dus terug te vinden. Het is dus zeer goed mogelijk dat meerdere fotografen genoemd worden op stempels op de achterkanten van foto's. Een voorbeeld hiervan is de fotografe Emmy Andriessse, die foto's genomen heeft van feestelijkheden in Volendam. Bij de inzage van de positieven van Anefo in het Nationaal Archief, kwam ik onderstaande foto tegen.⁶⁹ Op de caption stond dat de fotografe Emmy Andriessse heette, maar deze naam kwam in de documentatie nergens terug.

⁶⁹ De foto is tevens te vinden in de *Beeldbank* met bestandsnummer 900-5411:

http://beeldbank.nationaalarchief.nl/nl/afbeeldingen/indeling/detail/sortering/Inhoudsdatering_asc/q/zoekveld/5411/q/Inhoudsdatering/1940%5E1946.

7. Wat gebeurde verder met de foto's van Anefo?

“Begonnen is met de distributie van Nederlandse foto's aan de dag- en weekbladpers. Ter zelfdertijd zijn de eerste zendingen weggestuurd naar onze contacten te Londen voor distributie in Groot Brittannië en de rest van de wereld.”⁷⁰

In het vorige hoofdstuk is beschreven hoe Anefo foto's in zijn bezit kreeg of de mogelijkheid kreeg foto's van derden te verspreiden. De verschillende bronnen werden in kaart gebracht. Naast het ontvangen en produceren van foto's dient een fotopersbureau ook foto's te verspreiden. De distributie van foto's zal in dit hoofdstuk centraal staan. De centrale vraag die in dit hoofdstuk beantwoord zal worden, is hoe de foto's van Anefo werden verspreid.

Tijdens het onderzoek naar de distributie van foto's door Anefo ben ik op een aantal moeilijkheden gestuit. Allereerst zijn in 1995 de kasboeken van Anefo door het Nationaal Archief vernietigd.⁷¹ Deze kasboeken werden niet relevant geacht voor eventueel onderzoek in de toekomst. In een gesprek met H. van Schie, archivaris bij het *Nationaal Archief*, die mij hierover informeerde, gaf hij aan dat een keuze gemaakt moest worden en dat aan elk document wel een vraag gehangen zou kunnen worden om het betreffende document te bewaren. Het gevolg van het ontbreken van deze kasboeken is dat niet na te gaan is welke bladen daadwerkelijk foto's hebben geplaatst. Voor deze foto's werd immers betaald. Daarbij komt dat de facturen ook zijn vernietigd, zodat alle sporen van betalingen voor foto's zijn verdwenen. Hierdoor was ik genooddaakt om via andere wegen te proberen enkele afnemers te vinden, waar ik enigszins in ben geslaagd.

Ten tweede werden sommige foto's gratis verspreid. Hiervan zouden dan ook geen melding gemaakt zijn in de kasboeken, maar enige documentatie daaromtrent ontbreekt eveneens. Het is vanuit overheidsvoorlichting namelijk zeer goed denkbaar dat foto's gratis verspreid werden, maar daarvan is niets terug te vinden. Tot slot konden dagbladen en tijdschriften zich abonneren op een vaste toezending van foto's. Hier werd een soort contract voor afgesloten in combinatie met leveringsvoorwaarden. Zowel deze contracten, als de leveringsvoorwaarden zijn niet terug te vinden in het archief. De foto's die werden toegezonden werden niet allemaal geplaatst en deze niet-geplaatste foto's werden dan onbetaald retour gestuurd. Hierover is dus eveneens geen informatie beschikbaar, die overigens wel beschikbaar zou zijn geweest in de kasboeken.

Vooraf het gemis van deze kasboeken heeft dus gezorgd voor een gebrek aan informatie met betrekking tot de distributie van foto's. Geldstromen zouden namelijk een zeer goede manier geweest

⁷⁰ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3086. Weekrapport van dhr. Woudhuysen, 13 april 1945.

⁷¹ In de inventaris van het archief van het Militair Gezag (toegangsnummer 2.13.25) is te lezen dat documenten met betrekking tot de boekhouding zijn vernietigd. Tevens is een lijst bijgevoegd van ander ontbrekend materiaal. Zie hiervoor pagina 22 en 23 van de inventarislijst van het archiefdeel of raadpleeg de bijlage van deze thesis..

zijn om te kunnen achterhalen wie de afnemers van Anefo waren. Daarnaast zouden de leveringsvoorwaarden meer kunnen vertellen over de manier waarop de levering aan de dagbladen en de tijdschriften daadwerkelijk in zijn werk ging. Ondanks het gemis van belangrijke documenten die financiële en harde feiten zouden hebben kunnen leveren, was het mogelijk aan de hand van andere correspondentie enigszins te reconstrueren waar de foto's van Anefo naartoe gingen. In sommige brieven werd bijvoorbeeld uitleg gevraagd over bepaalde leveringen, wat informatie oplevert. Daarnaast zijn enkele documenten bewaard gebleven van de dependance in Brussel. Helaas geven deze documenten alleen informatie over de distributie vanuit Brussel en niet vanuit Amsterdam.

7.1 De vroege periode

Zoals meerdere malen vermeld, is Anefo – op dat moment als *subsectie Foto* – in december van 1944 naar Brussel verhuisd. De productie zal vanaf dat moment steeds vastere vormen aannemen en per februari ging Anefo ook zelf foto's maken. In de maanden daarvoor was Anefo vooral bezig met de reproductie van foto's uit het archief van de RVD en van de geallieerde legers. De technologische middelen die hiervoor benodigd waren, waren door de RVD in bruikleen gegeven aan Anefo.

In deze periode – december 1944 tot februari 1945 – werd door Anefo weinig geproduceerd en gedistribueerd. Op 24 februari 1945 werden een tweetal brieven verzonden door dhr. Woudhuysen. In een eerste brief gaf dhr. Woudhuysen aan dat hij op dat moment in bevrijd Nederland bezig was de *subsectie Foto* te organiseren en zo snel mogelijk in productie te brengen. De oorzaak van dit schrijven was een brief van dhr. Pelt, waarin het tekort aan foto's uit Nederland werd aangestipt. Hierdoor zouden geen foto's meer kunnen worden verzonden aan het buitenland.⁷² Deze brief toont aan dat in de eerste maanden dat Anefo gevestigd was in Brussel weinig foto's werden verstuurd naar Londen. De tweede brief van dhr. Woudhuysen is gericht aan dhr. De Man van de RVD. Hierin komt eveneens naar voren dat Anefo op dat moment nog niet in staat was foto's te produceren en te verzenden naar Londen. Dhr. Woudhuysen voegt hieraan toe dat hij binnen een week zal beschikken over een fotograaf – dhr. De Bruyn – en dan aan de vraag van de RVD kan voldoen.⁷³ Voor de volledigheid dient hieraan toegevoegd te worden dat fotograaf De Bruyn per 12 februari 1945 in dienst genomen was, maar niet direct operationeel was.

Uit deze brieven kan worden opgemaakt dat dhr. Woudhuysen vanaf zijn aankomst in december 1944 tot februari 1944 geen foto's heeft kunnen distribueren, maar dat verandert geleidelijk vanaf het moment dat fotografen in dienst worden genomen. Dat in deze beginperiode weinig distributiewerkzaamheden plaats vonden, wordt bevestigd door een brief van dhr. Woudhuysen aan de RVD. Enkele Franse kranten hebben dhr. Woudhuysen benaderd om enkele foto's te leveren. Hier is

⁷² Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3022. Brief aan dhr. Pelt van Woudhuysen m.b.t. het gemis van foto's uit Nederland, 24 februari 1945.

⁷³ Ibidem, inventarisnummer 3022. Brief van dhr. Woudhuysen aan dhr. de Man m.b.t. het gemis van foto's uit Nederland, 24 februari 1945.

hij echter nog niet toe in staat en verwijst middels deze brief de aanvraag door aan de RVD. Zij konden op dat moment wel aan de vraag vanuit Frankrijk voldoen.⁷⁴

Bovenstaande alinea dienen we enigszins te nuanceren. Hoewel Anefo in Brussel niet veel kon distribueren, zijn aanwijzingen in het archief aanwezig over de noodzaak voor een geïllustreerd tijdschrift. In hoeverre dit tijdschrift daadwerkelijk is gedrukt, is niet bekend. Hoewel de totale leiding van dit tijdschrift in handen was van een andere subsectie van Sectie XI – namelijk *subsectie Pers en Publiciteit* – kunnen we in een memorandum van 5 maart 1945 betreffende dit tijdschrift een aanwijzing over foto's vinden. De beweegredenen om een geïllustreerd tijdschrift uit te geven, waren vooral van voorlichtende aard. Zo moest bericht worden over Nederlanders in de vrije wereld, het aandeel van de Nederlandse Strijdkrachten in de oorlog, de opbouw van een nieuwe Nederlandse maatschappij, de maatregelen die het Militair Gezag gaat nemen na de bevrijding en tot slot het creëren van een saamhorigheidsgevoel.⁷⁵ Daarnaast bestonden reeds geïllustreerde tijdschriften van de Amerikaanse voorlichtingsdienst – in het Nederlands “*KIJK*” geheten – en de Britse voorlichtingsdienst – *Big Ben* – die de standpunten van de desbetreffende regeringen naar voren moest brengen. “*Als sluitsteen is dus een blad nodig, dat de zuiver Nederlandsche gezichtspunten naar voren brengt. Niet als concurrent dus van de twee genoemde bladen, doch als aanvulling.*” aldus dhr. Pelt in zijn memorandum.⁷⁶ Het belangrijkste voor deze thesis is het feit dat dit een geïllustreerd tijdschrift is, waar foto's voor nodig zijn. Pelt spreekt in een stuk over materiële mogelijkheden over contacten met Engelse en Amerikaanse voorlichtingsdiensten en foto- en persagentschappen. Deze agentschappen zouden voor een regelmatige toevoer van materialen kunnen voorzien. Dhr. Pelt gaat in zijn schrijven niet in op de daadwerkelijke foto- en persagentschappen, maar in het vorige hoofdstuk is reeds uiteen gezet welke externe bronnen de sectie tot zijn beschikking had met betrekking tot foto's.

7.2 Nadat de eigen productie op gang gekomen is...

Op het moment dat Anefo zelf meer fotografen in dienst nam, kon het meer gaan versturen. Als gevolg van de vernietiging van de kasboeken is niet goed na te gaan waar de foto's naartoe werden gestuurd. Op basis van brieven en memoranda moet dus gekeken worden of adressen gevonden kunnen worden waar Anefo zijn foto's naartoe stuurde. Een van deze adressen was de Britse afdeling van het Amerikaanse Pictorial Press. In een overeenkomst tussen dhr. Woudhuysen namens Anefo en dhr. Blau namens Pictorial Press (PP) werd besloten dat PP de distributeur zou worden voor foto's in Groot-Brittannië. Door Anefo zou een selectie worden gemaakt van foto's, die vervolgens werden verstuurd naar PP. De copyrights bleven in handen van Anefo. Interessant aan deze overeenkomst is,

⁷⁴ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag Toegangsnummer 2.13.15, inventarisnummer 3022. Brief van dhr. Woudhuysen aan mevr. Petrie, RVD, m.b.t. foto's ter publicatie in Franse tijdschriften, 26 maart 1945.

⁷⁵ Ibidem, inventarisnummer 3044: memorandum betreffende een geïllustreerd tijdschrift van A. Pelt, hoofd Sectie XI Voorlichting, 5 maart 1945.

⁷⁶ Ibidem, inventarisnummer 3044: memorandum betreffende een geïllustreerd tijdschrift van A. Pelt, hoofd Sectie XI Voorlichting, pagina 2, 5 maart 1945.

dat PP zorg diende te dragen voor de verzending van foto's naar de RVD in Londen. Van Anefo gingen dus foto's via PP naar de RVD. Daarbij komt dat de RVD deze foto's alleen voor intern gebruik mocht aanvragen en het was niet gerechtigd negatieven te maken ter duplicatie van de foto's. Dit recht had PP wel, zodat het aan de vraag uit Engeland kan voldoen.⁷⁷

In de periode tot april 1945 waren de activiteiten van Anefo nog zeer beperkt. De afspraken met Pictorial Press en de plannen voor het geïllustreerde tijdschrift dateerden beide van maart 1945. De enige aanwijzing met betrekking tot de distributie van foto's is te vinden in een weekrapport van 4 tot 18 mei 1945.⁷⁸ Hierin werd vermeld dat Anefo – op dat moment nog gevestigd in Brussel – foto's verspreidt aan 140 Nederlandse, Belgische en Engelse kranten. Welke kranten en tijdschriften dit waren is niet terug te vinden. Tot de opheffing per 1 december 1945 bleef Anefo vanuit Brussel distribueren. Het gebied waar de foto's vanuit Brussel naartoe werden gestuurd, beperkte zich tot België en het zuiden van Nederland. Van de dependance in Brussel is enige administratie bewaard gebleven.

Dit kleine deel van de administratie is terug te vinden in het Nationaal Archief onder inventarisnummer 3022. Dit betekent dat slechts één map ons enig inzicht kan geven in de verspreiding vanuit Brussel. Tevens beslaat deze map alleen ingekomen stukken in de maanden mei en juni van 1945. Dit beperkt dus eveneens het totale beeld met betrekking tot de distributie. Wat deze map wel laat zien, is dat in een korte periode van twee maanden verschillende sets met foto's werden verzonden naar 36 verschillende adressen.⁷⁹ Hierbij is tevens te zien dat niet alleen dagbladen werden voorzien van foto's. De burgemeester van de gemeente Hoeven (provincie Brabant, red.) vraagt om foto's van het Koninklijk Huis ter verfraaiing van het gemeentehuis en de organisatie van HARK – *Nationale Hulpactie Roode Kruis* – vraagt eveneens om foto's. Enkele voorbeelden van dagbladen die foto's ontvingen, zijn het *Dagblad voor Noord-Limburg*, *de Gazet van Antwerpen*, *Je Maintiendrai (Eindhoven)*, *Vrije Stemmen (Goes)* en *De Nieuwe Stem (Brussel)*. Hier is tevens de bevestiging te vinden dat de dependance in Brussel voornamelijk foto's verzond in België en Zuid-Nederland. Vanaf het moment dat Anefo zich in Amsterdam vestigt, worden van daaruit foto's ook naar andere landen verstuurd. Het doorsturen van Franse bladen naar de RVD was vanaf dat moment niet meer nodig en Franse kranten konden vanaf mei 1945 bij Anefo terecht voor foto's.⁸⁰ In een memorandum met datum 16 oktober 1945 wordt gesproken over een levering van 180 foto's per week, naar steden zoals Londen, Parijs, Montreal, New York, Stockholm, Bern en Praetoria. Ook worden per week vijftien

⁷⁷ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3022: overeenkomst tussen Anefo en Pictorial Press over de levering en distributie van foto's van Anefo in Engeland door Pictorial Press, datum onbekend. Zie ook: inventarisnummer 3022: brief van dhr. Woudhuysen aan dhr. Blau van Pictorial Press m.b.t. de levering van enkele foto's en een herinnering aan de overeenkomst, 11 april 1945.

⁷⁸ Ibidem, inventarisnummer 3090: weekrapport 4 mei – 18 mei 1945, 22 mei 1945.

⁷⁹ Ibidem, inventarisnummer 3022: verzonden en ontvangen post van Anefo te Brussel, mei en juni 1945.

⁸⁰ Ibidem, inventarisnummer 3022: brief namens dhr. Woudhuysen aan Lloyds Bank m.b.t. het openen van een Franse rekening ten behoeve van leveringen in Franse Francs, 30 mei 1945.

foto's verstuurd naar het NIGIS – *Netherlands Indies Government Information Service* – in Australië.⁸¹

Naast de eerder genoemde kasboeken die verdwenen zijn, is ook niets terug te vinden van de leveringsvoorwaarden van Anefo. Hier moet dus ook via briefwisselingen geprobeerd worden om na te gaan hoe de levering van foto's in zijn werk ging. Een dagblad kon zich aanmelden bij Anefo om foto's te ontvangen. Dit kan gezien worden als een soort abonnement op een regelmatige levering van foto's. Voor dit abonnement werd een vast bedrag per foto in rekening gebracht, waarvan de hoogte niet bekend is. Wanneer een dagblad vervolgens foto's geleverd kreeg, kon het kiezen of het deze foto's ging publiceren of niet. De foto's die niet werden gepubliceerd, dienden terug gezonden te worden. Hier komt ook de meeste correspondentie vandaan, aangezien een dagblad foto's retour stuurt met een begeleidend schrijven, veelal met de tekst "*Bij deze retourneren we de ongebruikte foto's.*" De foto's die een dagblad wel wilde publiceren, dienden nog eens extra betaald te worden.

⁸¹ Militair Gezag, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090. Memorandum van dhr. Woudhuysen aan dhr. dr. Stallaert, 16 oktober 1945.

8. Casus: Anefo in de praktijk

“Op het ogenblik werkt “ANEFO” Brussel op volle capaciteit. 140 Nederlandse, Belgische en Engelsche kranten ontvangen foto’s, gemaakt door eigen fotografen.”⁸²

De organisatie van Anefo is in voorgaande hoofdstukken uitvoerig besproken. De aanvoer van foto’s door externe partijen en eigen fotografen zorgde ervoor dat Anefo zeer veel foto’s tot zijn beschikking had om te distribueren. Vanaf het moment dat Anefo naar Brussel verhuisde, ging het aan de slag. Een vraag blijft echter over. Hoe werden de foto’s van Anefo in de praktijk gebruikt? Anders geformuleerd, kunnen we de foto’s, die Anefo zelf maakte, terugvinden in kranten en tijdschriften? Met deze casus probeer ik eveneens meer duidelijkheid te verkrijgen bij de opmerkingen van Bram Wisman en Louis Zweers, dat Anefo het enige orgaan was, dat foto’s mocht verspreiden voor publicatiedoeleinden.⁸³ In hoeverre zijn hier sporen van terug te vinden in de kranten?

Om deze vraag te beantwoorden is het van belang de verhoudingen tussen de verschillende fotopersbureaus in de eerste oorlogsjaren in kaart te brengen. Hiervoor ben ik bij Rene Kok van het NIOD langs gegaan. Het voornaamste doel was om te kijken naar enige mate van zuivering van fotopersbureaus en fotografen en welke rol Anefo speelde als fotopersbureau, voortgekomen vanuit een overheidsinstantie. Wanneer alle overige fotopersbureaus en fotografen niet meer hun werk mochten uitvoeren totdat ze gezuiverd waren, zou dit betekenen dat Anefo een soort monopolypositie had. Hoewel het bezoek aan het NIOD niet veel informatie opgeleverd heeft over andere fotopersbureaus, is wel duidelijk geworden dat alle fotografen van Anefo niet gezuiverd werden. Ze zijn niet terug te vinden in de lijsten met namen van fotografen. Dit zou betekenen dat de fotografen van Anefo reeds gezuiverd waren, of gewoon gezien werden als zuivere personen. Daarnaast werd Anefo als bureau ook niet gezuiverd, terwijl bijvoorbeeld de fotopersbureaus Spaarnestad en Pax wel genoemd werden in de lijst met namen van gezuiverde fotopersbureaus. Over de verhoudingen tussen de verschillende fotopersbureaus is dus weinig terug te vinden en over rol die Anefo speelde in de zuivering van andere bureaus – i.v.m. een soort monopolie voor Anefo – is dus ook geen informatie terug te vinden.

8.1 Onderzoek naar foto’s

Om te kijken naar de foto’s die in de kranten en tijdschriften zijn afgedrukt, is het van belang een thema af te bakenen. Aangezien Anefo een groot aantal thema’s fotografeerde, zou het te veel werk worden om alle foto’s met alle thema’s te onderzoeken. Gekozen werd voor foto’s met als thema de vernielingen door de Duitsers en de eventuele wederopbouw daarvan. Deze combinatie is gekozen,

⁸² Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090. Weekrapport 4 mei – 18 mei 1945 van dhr. Woudhuysen, 22 mei 1945.

⁸³ Wisman, B. 1994. *Argusogen*, p. 116 en Zweers, L. 2005. *Willem van de Poll*, p. 14-15.

aangezien Anefo een soort positieve boodschap wilde verkondigen in zijn foto's door de wederopbouw goed in beeld te brengen. De kans zou dus groot zijn om beide thema's naast elkaar te zien verschijnen op papier. Ten tweede diende een onderzoeksperiode gekozen te worden. Deze onderzoeksperiode heb ik niet op de datum nauwkeurig vast gezet, aangezien de kranten en tijdschriften allemaal op andere data begonnen te publiceren als gevolg van de zuivering. In eerste instantie werd voorgenomen om het eerste jaar van verschijning te onderzoeken op foto's met als thema de vernielingen en de wederopbouw daarvan. In de loop van het onderzoek is dit terug gebracht naar zes maanden. Het aantal foto's waarin het thema wederopbouw terug kwam was namelijk zeer klein, waardoor ik me ben gaan richten op alle foto's in de kranten.

Bij Spaarnestad Photo te Haarlem zijn van enkele tijdschriften alle exemplaren te vinden en netjes geordend naar jaartal. Hier ben ik gaan kijken naar twee tijdschriften, die na de zuivering en een tijd van papierschaarste pas in juni 1946 zijn verschenen. Deze tijdschriften zijn de *Katholieke Illustratie* en de *Panorama*. De gevonden foto's kon ik in het archief van Spaarnestad Photo meteen opzoeken – de positieven – en kon ik meteen zien of de desbetreffende foto afkomstig was van Anefo. Naast deze twee tijdschriften heb ik ook een aantal kranten onderzocht, namelijk de *Volkskrant*, het *NRC*, de *Nieuwe Tilburgse Courant* en tot slot het *Nieuwsblad van het Noorden*. Deze kranten zijn terug te vinden op microfiche in de Koninklijke Bibliotheek. Aangezien ik deze foto's niet kon opzoeken in de archieven van de bovengenoemde kranten ben ik ze gaan zoeken op de *Beeldbank* van het *Nationaal Archief*. Hier is de complete negatievencollectie van Anefo in opgenomen. Op deze manier kon ik dus de gevonden foto's opzoeken en kijken of deze dan afkomstig was van Anefo.

Uiteindelijk zijn een aantal dingen in de loop van het onderzoek aangepast. Allereerst hebben de kranten allemaal een vroegere begindatum, waardoor de complete onderzoeksperiode zich strekt van april 1945 tot april 1947. De twee geïllustreerde tijdschriften (de *Katholieke Illustratie* en de *Panorama*) zijn onderzocht over de periode van een jaar (april 1946 tot april 1947) en daar is alleen gekeken naar foto's met betrekking tot de vernielingen en de wederopbouw. Voor deze twee thema's had ik in het begin gekozen, omdat ik een selectie moest maken van de thema's die Anefo in beeld bracht. Nadat gebleken was dat dit zeer weinig foto's opleverde, heb ik bij de kranten alle foto's meegenomen in mijn onderzoek. De kranten (de *Volkskrant*, het *NRC*, de *Nieuwe Tilburgse Courant* en het *Nieuwsblad van het Noorden*) zijn onderzocht over een periode van zes maanden van verschillende data en daar is gekeken naar alle foto's die werden afgedrukt.

8.2 Resultaten

In totaal zijn in de verschillende tijdschriften en kranten die onderzocht zijn een totaal van 240 foto's geplaatst in de periode april 1945 tot april 1947. Het kan zijn dat een krant of tijdschrift in de eerste maand geen foto's plaatst. De onderzochte periode is daar niet op aangepast. Het laat immers per krant zien in hoeverre foto's een bepaalde prioriteit hadden.

De resultaten zijn als volgt:

Bron	Onderzoeksdatum	Foto's	Anefo	%
Katholieke Illustratie	jun 1946 - apr 1947	28	0	0,00
Panorama	jun 1946 - apr 1947	2	0	0,00
Parool	mei 1945 - okt 1945	56	6	10,71
Trouw	jun 1945 - dec 1945	102	9	8,82
NRC	mei 1945 - nov 1945	29	2	6,90
Volkskrant	mei 1945 - nov 1945	13	4	30,77
Nieuwe Tilburgse Courant	apr 1945 - nov 1945	3	1	33,33
Nieuwsblad van het Noorden	jan 1946 - feb 1946	7	7	100,00
Totaal	apr 1945 - apr 1947	240	29	12,08

Het allereerste wat opvalt op basis van bovenstaande tabel is het zeer lage percentage van foto's van Anefo. Slechts 12,08% van de foto's die ik gevonden heb, heb ik eveneens terug gevonden in de *Beeldbank*. Bij deze foto's stond expliciet vermeld dat de foto afkomstig was van Anefo. Andere foto's die wel werden terug gevonden in de *Beeldbank*, maar die niet van Anefo afkomstig waren, zijn uiteraard niet meegeteld. Een opmerkelijk resultaat is het percentage Anefo-foto's dat in beide geïllustreerde tijdschriften (de *Katholieke Illustratie* en de *Panorama*) op 0% staat. Hierbij kan ik enkele opmerking maken. Allereerst beschikte Spaarnestad – de uitgever van beide tijdschriften – over eigen fotografen. De meeste foto's die in de *Katholieke Illustratie* zijn gevonden, zijn bijvoorbeeld afkomstig van de fotograaf Wiel van der Randen. Het beschikken over een eigen fotograaf zorgt ervoor dat minder interesse is in foto's van een fotopersbureau. Dit geldt vooral voor binnenlandse foto's, waar een fotograaf naar de plek van het nieuws gestuurd kan worden. Een tweede opmerking bij de *Katholieke Illustratie* en de *Panorama* is dat ze beide na enkele maanden pas verschijnen. De zuivering heeft dan zijn werk gedaan en wanneer het papier weer enigszins beschikbaar is, kunnen ze eigenlijk op de oude vooroorlogse manier door gaan. De afhankelijkheid van een ander fotopersbureau is dan dus minimaal. Het fotograferen van verwoestingen van de oorlog – het onderwerp waarop ik de foto's heb gezocht in beide tijdschriften – kon dus zeer gemakkelijk gedaan worden door een eigen fotograaf.

Bij de kranten zien we eveneens een laag aantal foto's van Anefo in de kranten verschijnen. Ook hier komt we het gebruik van eigen fotografen wederom voorbij. Zo toont het *Parool* vooral foto's van gebeurtenissen in Amsterdam, terwijl de *NRC* dit vooral doet met gebeurtenissen in Rotterdam. Dit is achteraf gezien enigszins te verklaren door het feit dat een krant zijn eigen fotograaf een lokale opdracht kan geven, waardoor het niet bij een fotopersbureau op zoek moet voor foto's van een gebeurtenis in de eigen stad of haven. De 'Vrijheidsboom' die de Canadese soldaten in Amsterdam hadden neergezet, werd in het *Parool* in beeld gebracht, maar door Anefo niet. Een krant gebruikte dus in lokale berichten dus niet vaak een fotopersbureau.

Met betrekking tot het *Nieuwsblad voor het Noorden* dient ook nog een enkele opmerking gemaakt te worden. De krant had namelijk de gewoonte om de foto's te voorzien van een bronvermelding. Hierdoor weet ik dus dat de desbetreffende foto's van Anefo afkomstig zijn. Echter,

wat hierbij ook opmerkelijk is, is dat sommige foto's werden voorzien van meerdere afzenders. Zo kreeg de foto geplaatst op 21 februari 1946 als bronvermelding *Foto van Anefo/AFP*.⁸⁴ Op de foto is het metrostation Stalingrad te Parijs te zien. Dit geeft de distributiefunctie van Anefo aan voor foto's die afkomstig zijn van buitenlandse fotopersbureaus. Helaas werd deze bronvermelding niet overal toegepast, waardoor geen goed beeld verkregen is over de rol van Anefo in de distributie van foto's.

De resultaten dienen we ook in een ander perspectief te zetten. Na de oorlog ontstond een grote mate van papierschaarste, waardoor niet alle kranten konden publiceren en de kranten die mochten publiceren konden dit niet dagelijks doen. Het plaatsen van foto's had in zo'n situatie niet de hoogste prioriteit, omdat een krant geen kostbaar papier wilde opofferen aan een foto als er ook tekst kon komen te staan. In dit licht is het dus opmerkelijk dat een krant als de *Trouw* 102 foto's plaatste in een periode van zes maanden. Een tweede perspectief waarin we deze casus kunnen zetten, is die van de zuivering. Na de oorlog werden vele kranten, journalisten en fotografen gezuiverd, Het gevolg voor een krant was bijvoorbeeld dat het een tijdje op non-actief werd gesteld. Dit betekent dat in totaal minder kranten publiceerden. Hierdoor geeft deze casus dus een sterk beeld van het gebruik van foto's in de naoorlogse kranten in de onderzochte periode.

8.3 Beeldinhoud

Naast de puur cijfermatige onderzoeksresultaten kan ook gekeken worden naar de beeldinhoudelijke resultaten. Welke onderwerpen werden nu eigenlijk vertoond in de kranten? Hierbij moet meteen worden opgemerkt dat dit betrekking heeft op de kranten en niet op de twee geïllustreerde tijdschriften. In het onderzoek naar de foto's in beide tijdschriften heb ik namelijk alleen gekeken naar de foto's over de wederopbouw en de vernielingen. De overige foto's in de tijdschriften heb ik niet meegenomen in dit onderzoek.

Over de foto's in de tijdschriften kan wel gezegd worden dat ze voornamelijk de verwoestingen van steden in beeld brachten. In de steden Venlo, Nijmegen, Rotterdam, Breda en

⁸⁴ Nieuwsblad van het Noorden, 21 februari 1946, foto bij een artikel over Parijs toont het metrostation Stalingrad.

Arnhem werden de vernielingen uitvoerig in beeld gebracht. Opmerkelijk is dat bij alle steden de kerk of kathedraal altijd op de foto werd genomen. Zelfs de luchtfoto van Rotterdam is gecentreerd rondom de verwoeste Laurenskerk. Naast steden werden in de tijdschriften ook de vernielingen aan de infrastructuur in beeld gebracht. Met name een uitgebreide reportage van de *Nederlandsche Spoorwegen* met daarin de vernielingen van spoorbruggen laat duidelijk zien wat de gevolgen waren van de oorlog. De hieronder getoonde foto laat een vernielde spoorbrug bij Venlo zien en is gemaakt door Spaarnestadfotograaf Wiel van der Randen. De foto is niet geplaatst in de *Katholieke Illustratie* of de *Panorama* die ik in mijn onderzoek heb bekeken, maar is wel een goed voorbeeld van het type foto's dat geplaatst werd. De verwoesting van een belangrijke infrastructureel bouwwerk is goed te zien, de brug is onherstelbaar beschadigd.

De onderwerpen in de kranten verschillen van die van de tijdschriften. Dit is puur te verklaren vanuit het feit dat ik me bij de kranten op alle foto's heb gericht. Een van de thema's die in de kranten veel naar voren kwam, was het Koninklijk Huis en daarbij gepaard gaande de bezoeken aan verschillende steden in Nederland. Het beste voorbeeld hierbij is de aankomst van prinses Juliana met haar dochters (Beatrix, Irene en Margriet) op het vliegveld van Teuge. De bovenstaande foto is gepubliceerd in het *Parool*, de *Trouw*, het *NRC* en de *Volkskrant*⁸⁵

Zoals reeds gezegd werden de bezoeken van de koningin aan verschillende steden, zoals Zwolle of Amsterdam, uitvoerig in beeld gebracht. In enkele gevallen zien we hier ook een Anefo foto voorbij komen. Toen koningin Wilhelmina en prinses Juliana op 2 mei 1945 een bezoek brachten aan Breda was Anefo fotograaf Willem van de Poll aanwezig om verslag te doen. De foto hiernaast toont de aankomst in Breda. De foto werd geplaatst in *Het Parool* van 17 mei 1945.⁸⁶

⁸⁵ *Parool*, *Trouw* en *Volkskrant* plaatste de foto op 3 augustus 1945 en *NRC* plaatste de foto op 4 augustus 1945, allen op de voorpagina. De foto is terug te vinden in de *Beeldbank* met nummer 019-0293: <http://beeldbank.nationaalarchief.nl/nl/afbeeldingen/indeling/detail/sortering/relevantie/q/zoekveld/019%5E0293>

⁸⁶ *Het Parool*, 17 mei 1945. De foto is terug te vinden op de *Beeldbank* met nummer 900-4157: http://beeldbank.nationaalarchief.nl/nl/afbeeldingen/indeling/detail/sortering/Inhoudsdaterring_asc/q/zoekveld/9002742.

Een tweede thema die in de foto's terug gevonden kan worden, is die van de terugkeer naar het normale leven. Nadat de jaren van bezetting voorbij waren, kwam het dagelijks leven langzaam op gang. Hierbij hoort ook het openen van allerlei onderwijsinstellingen, zoals de universiteit van Leiden. De festiviteiten omtrent de opening van de universiteit zijn uitvoerig in beeld

gebracht, waarschijnlijk als gevolg van het bezoek van koningin Wilhelmina. Eén van de foto's die daarbij gemaakt was, werd gepubliceerd in zowel de *Trouw* van 18 september 1945 als de *NRC* van 19 september 1945. Een ander facet van de terugkeer naar het normale leven was de zuivering van de maatschappij. Zogenaamde 'Moffenmeiden' werden publiekelijk vernederd en leden van de NSB werden gearresteerd. Een van de locaties waar gearresteerde NSB'ers naartoe werden gebracht, was kamp Vught, het voormalige Duitse gevangenenkamp in Nederland. Anefo fotograaf Sem Presser heeft het kamp bezocht toen daar Nederlandse collaborateurs werden vastgehouden. Uit zijn reportage zijn twee foto's afgedrukt in *Het Parool* van 28 mei 1945, waarvan de hierboven getoonde foto een was.

Ondanks de aandacht die uitging naar de koningin, prins Bernhard en de prinsessen werden de vernielingen en huidige leefomstandigheden in Nederland uitvoerig in beeld gebracht. Een onderwerp binnen dit thema zijn de overstromingen. De Wieringermeer was grotendeels onder water gelopen en een dijkdoorbraak van de Nolledijk – het zogenaamde Nollegat – werd eveneens uitvoerig in beeld gebracht. Anefo heeft hier ook uitgebreid series gemaakt, maar daar zijn weinig tot geen foto's van terug te vinden in de kranten.⁸⁷ De getoonde foto vormde een uitzondering en werd afgedrukt in de *Trouw* van 15 december 1945. Het laat bewoners van de Wieringermeer zien, die terugkeren naar hun door de overstroming verwoeste huis. Dit geeft aan dat dit soort onderwerpen redelijk algemeen van aard

⁸⁷ De serie over het gat in de Nolledijk is in de *Beeldbank* terug te vinden onder de nummers 900-6942 t/m 900-6944, 900-7400 t/m 900-7405, 900-7516 t/m 900-7641, 900-7646 t/m 900-7648 en 900-8367 t/m 900-8386.

zijn en dat verschillende kranten hier interesse in hadden. Deze interesse was overigens alleen maar met betrekking tot vernielingen van Nederlandse steden en andere vernielingen aan binnenlandse infrastructuur. Het is opmerkelijk dat – op het gebied van foto's – weinig aandacht uitgaat naar ontwikkelingen in het buitenland. Londen, Dresden, Parijs en Berlijn zijn steden die een grote rol hebben gespeeld in de oorlog en waar genoeg over te vertellen is. Ook was de schade aan de steden enorm. We zien dus weinig foto's van buitenlandse steden voorbij komen en de aandacht voor de binnenlandse en regionale vernielingen was groter.

Tot slot dien ik hier nog een opmerking te plaatsen over een andere manier van het gebruik van foto's in de praktijk. Tijdens het onderzoek naar de distributie van foto's van Anefo ben ik op het gebruik van publicatiekasten gestuit. Over de manier waarop dit in zijn werk ging en hoe die publicatiekasten eruit zagen, was niets terug te vinden. Wel heb ik twee documenten gevonden die het gebruik van publicatiekasten aangeven, het eerste document is van Anefo zelf, het tweede van Trouw. Het eerste document is geschreven vanuit Anefo en daarin stellen ze dat, nadat de foto's geleverd zijn aan een krant, deze krant twee mogelijkheden heeft de foto's te gebruiken. Enerzijds kan een krant de foto's afdrukken in de krant, anderzijds kan een krant ze gebruiken in publicatiekasten.⁸⁸ Het tweede document – een brief van Trouw aan Anefo – laat de praktijk hiervan zien. In deze brief gaf Trouw aan twee foto's gebruikt te hebben in de krant en maar liefst 92 foto's te gebruiken in publicatiekasten. De verhouding tussen beide aantallen is zeer scheef en helaas is niet te achterhalen hoe de foto's daadwerkelijk in deze publicatiekasten werden geplaatst en hoe die publicatiekasten eruit zagen.⁸⁹

8.4 Conclusie

Voordat ik de conclusies zal geven van deze casus, wil ik graag enkele opmerkingen maken met betrekking tot de methode van dit onderzoek. In mijn onderzoek gebruikte ik de *Beeldbank* van het *Nationaal Archief*, een catalogus van Anefo van de periode februari tot en met december 1945 en een logboek van de periode november 1945 tot en met december 1946. Dit klinkt als een uitvoerig bronnenmateriaal, maar in werkelijkheid is op deze manier weinig informatie te vinden. Als gevolg van een administratie van Anefo die te wensen overliet, is van vele foto's niet na te gaan wat precies op de foto staat. Het logboek vermeldt bijvoorbeeld alleen de datum, onderwerp en fotograaf van een serie. Als deze serie uit vele foto's bestaat, is slechts een enkel onderwerp bekend. Een voorbeeld hierbij is een serie over Putten, gemaakt door Van Haren Noman. Deze serie bestaat uit 58 foto's, waarbij in het logboek alleen vermeld staat dat ze zijn gemaakt in Putten. Verder staat geen aanvullende informatie beschreven. Dit maakt het voor de medewerkers van de *Beeldbank* zeer moeilijk precies aan te geven wat op de foto's te zien is. Vanuit mijn kant is het van belang om precies te weten wat op de foto staat afgebeeld, zodat de juiste foto gevonden kan worden. De kloof tussen de

⁸⁸ Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag. Toegangsnummer 2.13.25, inventarisnummer 3090. Weekrapport 4 mei – 18 mei 1945 van dhr. Woudhuysen, 22 mei 1945.

⁸⁹ Ibidem, inventarisnummer 3022. Brief van Trouw aan Anefo m.b.t. de betaling van gebruikte foto's, 20 juli 1945.

gebreekte informatie die vanuit Anefo gegeven is aan de foto's en mijn vraag naar een gedetailleerde beschrijving van de foto's heeft naar alle waarschijnlijkheid geresulteerd in het feit dat ik enkele foto's niet gevonden heb. Daarnaast is tot nu toe alleen de negatievencollectie van Anefo gedigitaliseerd. Dit is slechts een fragment van het totale aantal foto's van Anefo.⁹⁰ Een groot deel van de foto's van Anefo zijn dus nog niet gedigitaliseerd, waardoor veel foto's nog niet tot mijn beschikking stonden. Onderzoek in de positieven heeft helaas weinig opgeleverd, gezien de enorme omvang van dit archief. Het zoeken naar een enkele foto is op dit moment onhaalbaar.

Ondanks deze opmerkingen kunnen we op basis van de kwantitatieve resultaten opmerken dat de foto's uit de eigen productie van Anefo nauwelijks werden gebruikt in kranten in de periode april tot december 1945. Foto's uit eigen productie werden bewaard aan de hand van negatieven en die zijn allemaal gedigitaliseerd. Deze zijn dus ook terug te vinden in de *Beeldbank*. Foto's van derden – oftewel de positieven – waarvan veel aanwezig zijn in het depot van het *Nationaal Archief*, zijn niet gedigitaliseerd. Hier zouden eventueel meerder foto's gevonden kunnen worden en zou de distributierol van Anefo naar voren kunnen komen. Als gevolg van de grote omvang van dit depot was het niet mogelijk hier te zoeken naar specifieke foto's. We kunnen concluderen dat weinig eigen foto's van Anefo werden gepubliceerd, aangezien weinig foto's uit de kranten terug zijn te vinden in de *Beeldbank*. Bij tijdschriften is dit eveneens het geval, hoewel daar de opmerking bij gemaakt dient te worden dat het moment van verschijnen van de tijdschriften later was en dat deze toen reeds gezuiverd waren. Eigen fotografen waren dus ook zuiver bevonden en daardoor konden zij zelf gaan fotograferen. Hierdoor is de noodzaak om foto's bij een andere fotopersbureau te kopen minder groot. Tot slot kunnen we de uitspraken van Wisman en Zweers niet achterhalen en het is dus niet duidelijk of Anefo een belangrijke – of de enige – distributeur van foto's was in de naoorlogse periode.

⁹⁰ Navraag bij Josefiën Schuurmans van het Nationaal Archief heeft opgeleverd dat de negatieven van Anefo grotendeels zijn gedigitaliseerd, maar dat dit een fragment is van het archief met positieven.

9. Conclusie

In bovenstaande hoofdstukken is op een uitgebreide manier uiteen gezet hoe de organisatie van Anefo in elkaar zat en hoe deze tot stand gekomen is. Deze hoofdstukken zijn als gevolg van de deelvragen tot stand gekomen. Ik zal hier kort ingaan op de deelvragen en de antwoorden daarop. Daarna zal de hoofdvraag beantwoord worden, hoewel dit in principe reeds door de deelvragen is gedaan.

De eerste deelvraag heeft betrekking op de gebeurtenissen in Londen en de manier waarop overheidsvoorlichting tot stand kwam. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog besloot de Nederlandse regering naar Londen te vluchten. Hier aangekomen ging zij onder andere aan de slag met het geven van regeringsvoorlichting. Hoewel voor de oorlog reeds de *Regeerings Persdienst* (RPD) was opgericht, diende een nieuw overheidsorgaan te worden opgericht, dat speciaal voor de oorlogssituatie voorlichting gaf aan zowel de Nederlandse, als de buitenlandse pers. Deze taak werd gegeven aan Adriaan Pelt. Hij zorgde uiteindelijk voor de oprichting van de *Regeerings Voorlichtingsdienst* (RVD), die de werkzaamheden van de RPD in 1941 zou overnemen en uitbreiden. De RVD besloot in 1942 dat een fotografische dienst opgericht diende te worden. In het tweede halfjaar van 1942 kreeg deze dienst meer vorm en werd het genoemd op de begroting. We kunnen vanaf dat moment spreken van een officiële fotografische afdeling bij de RVD.

Het geloof in een einde van de bezetting was in Londen zeer groot en daar werden ook plannen naar gemaakt. Een van deze plannen is de oprichting van het *Bureau Militair Gezag* (BMG), welke op 28 januari 1943 worden verwezenlijkt. Dit bureau was opgericht om het getroffen Nederland terug op de rails te krijgen, wanneer de laatste bezetter definitief van Nederlandse bodem was verdwenen. Onder leiding van de heer Kruls werden de voorbereidingen getroffen om een zo goed mogelijke terugkeer naar Nederland te faciliteren. Het BMG was verdeeld in een groot aantal secties, waarvan één sectie – sectie XI – gericht was op de voorlichting. Binnen deze sectie werd een subsectie – subsectie D – opgericht die zich moest richten op fotografie en film.

Nadat de geallieerde legers in Frankrijk geland waren, begon de opmars richting België en Nederland. België en het zuiden van Nederland werden in september 1944 bevrijd. Het BMG vertrok direct naar het bevrijde gebied en nam zijn intrek in Brussel. Het zuiden van Nederland kwam toen reeds onder de verantwoordelijkheid van het BMG te staan. De subsectie die belast was met fotografie kwam pas in december 1944 naar Brussel en wordt vanaf dat moment het *Algemeen Nederlandsch Fotopersbureau* (Anefo) genoemd en stond onder leiding van Louis Woudhuysen. Met apparatuur van de RVD gaat het bureau daar aan de gang. Na de bevrijding van het noordelijke deel van Nederland in mei 1945 opent Anefo zijn deuren in Amsterdam. Op dat moment beschikt Anefo over twee dependances, met allebei een ander afzetgebied. In december 1945 wordt de dependance in Brussel gesloten.

Zowel de RVD als het BMG beschikten allebei over een fotografische afdeling. Het grote verschil tussen beide is te vinden in de opdrachten en de periodes waarin ze actief waren. De

fotografische afdeling van de RVD was vooral ten tijde van de oorlog bezig met het verzamelen van foto's om op die manier een archief te vormen. Daarnaast was deze archiefvorming de voornaamste doelstelling van de fotografische afdeling van de RVD. Anefo werkte in een hele andere periode, namelijk vanaf het moment dat bepaalde delen van Nederland bevrijd waren. Anefo werkte dus in Nederland zelf en hadden een hele andere opdracht. De fotografen die Anefo aan zou gaan nemen kregen de opdracht om een aantal thema's te fotograferen, die allemaal betrekking hadden op de verwoestingen tijdens de oorlog en met name de wederopbouw daarvan. De opdracht van Anefo kan dus worden gezien als een propagandistische opdracht, om een positieve boodschap te geven aan de Nederlandse bevolking.

Het tweede deel van deze scriptie heeft betrekking op de aanvoer van foto's en de productie van foto's door Anefo. De aanvoer van foto's kan in twee groepen worden verdeeld. Allereerst kreeg Anefo foto's van externe partijen. Van de kant van de geallieerde legers kwamen veel foto's binnen, die Anefo mocht dupliceren en distribueren. Veel buitenlandse fotografen waren mee gegaan met de geallieerde legers en hadden vele foto's gemaakt gedurende hun reis. Deze foto's kon Anefo gebruiken. Naast deze oorlogsfotografen kreeg Anefo ook foto's binnen van fotografen die met de Binnenlandse Strijdkrachten (NBS) waren meegegaan. Tot slot kreeg Anefo in de zomer van 1945 de beschikking over het archief van de RVD. Deze mochten ze alleen gebruiken ter duplicatie van de foto's en kregen het archief dus niet in eigen beheer. Ook betrof het alleen de foto's die betrekking hadden op Nederland gedurende de oorlogsjaren. Nadat het noorden van Nederland werd bevrijd, plaatste Anefo ook oproepen gericht aan amateurfotografen om hun foto's aan Anefo te overhandigen. Hier zijn helaas geen foto's van terug te vinden.

Naast deze externe leveranciers had Anefo zelf ook fotografen in dienst. In februari 1945 werd besloten dat de noodzaak dusdanig groot was geworden om zelf ook te fotograferen dat de heer De Bruyn werd aangenomen als fotograaf. Na hem volgden anderen snel en Anefo kon tot mei 1945 beschikken over fotografen als Presser, Van de Poll, Van Haren Noman en De Jong.

Als fotopersbureau diende Anefo zijn foto's te distribueren. De dependances in Brussel en Amsterdam hadden allebei een strikt geschieden afzetgebied, waarbij Brussel foto's leverde aan Belgische en Zuid-Nederlandse kranten en de dependance in Amsterdam zorg droeg voor het noorden van Nederland. Het hoofdkantoor bleef overigens in Amsterdam, waar de foto's werden voorzien van een bijschrift en van waaruit het foto's leverde aan Pictorial Press te Londen, de distributeur van Anefo in Engeland. Helaas is over de distributiekkanalen van Anefo weinig bekend en terug te vinden. Als gevolg van het vernietigen van documenten uit het archief van het BMG is niet te achterhalen naar welke adressen Anefo zijn foto's verstuurde. Over Brussel is enigszins iets terug te vinden, maar ook dit blijft zeer summier. Het gebrek aan kasboeken bijvoorbeeld heeft ervoor gezorgd dat ik niet na kan gaan welke kranten of tijdschriften foto's ontvingen van Anefo.

Om aan te tonen hoe de foto's van Anefo werden gebruikt in de kranten en tijdschriften heb ik een onderzoek gedaan naar foto's in de *Katholieke Illustratie*, de *Panorama*, de *Trouw*, het *Parool*, de

NRC, de *Volkscrant*, de *Nieuwe Tilburgsche Courant* en de *Dagblad van het Noorden*. Hieruit is naar voren gekomen dat een groot deel van de foto's, die Anefo zelf gemaakt heeft, niet terug te vinden zijn in deze kranten in de periode april 1945 tot april 1946. Bij dit onderzoek dient wel een belangrijke opmerking gemaakt te worden, namelijk dat de administratie en informatie met betrekking tot foto's bij Anefo niet gedetailleerd was. Hierdoor is het lastig en soms onhaalbaar om foto's terug te vinden in het archief van Anefo op basis van het onderwerp. Tevens is hiermee niet aangetoond of Anefo de enige distributeur van foto's was, een veronderstelling die de aanleiding vormde voor deze casus.

Om terug te komen bij de hoofdvraag kunnen we concluderen dat de werkzaamheden van Anefo na de oorlog een ideologisch karakter hadden. De taakomschrijving die Anefo als producent van foto's kreeg, was vooral gericht op het brengen van een positieve boodschap aan de maatschappij, waarbij de nadruk lag op het in beeld brengen van de wederopbouw. Hier komt tevens een propagandistische element naar boven, waarbij we goed kunnen zien dat het BMG gericht was op het herstellen van de rust in de samenleving en een positief gevoel mee te geven aan de Nederlandse bevolking. Dit is ook een vorm van propaganda, waarbij fotografie opzettelijk wordt gebruikt om een bepaalde zienswijze te propageren en waarbij terugkijken of het in beeld brengen van de gruwelen van de oorlog niet gewenst is. We kunnen dus concluderen dat het *Bureau Militair Gezag* en daarmee de Nederlandse regering de positieve boodschap propageerde en dat Anefo hierin een belangrijk instrument was.

9.1 Het onderzoek in de theoretische en historische kaders

De resultaten van dit onderzoek dienen in een overkoepelend kader gezet te worden. De verschillende onderzoeken naar werkzaamheden van de Nederlandse regering hebben geen aandacht besteed aan de manier waarop een belangrijk fotopersbureau tot stand kwam en vanuit het *Bureau Militair Gezag* opkwam. Weinig aandacht is besteed aan de mate waarin de Nederlandse regering gebruik maakte van een actieve propaganda tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Onderzoek naar *Radio Oranje* geeft ons een klein beeld van deze propaganda, maar de fotografische equivalent hiervan is nog zeer onderbelicht. Zowel *Radio Oranje*, als Anefo was een onderdeel van Sectie XI Voorlichting van het *Bureau Militair Gezag*, maar beide hadden een ander medium tot hun beschikking. Dit onderzoek toont op een beschrijvende manier aan op welke manier de Nederlandse regering invloed uitoefende via het medium foto in de eerste naoorlogse jaren. Daarbij komt dat geen aandacht besteed was aan de oprichting van Anefo en de verschillende productie- en distributienetwerken van dit fotopersbureau. Het *Bureau Militair Gezag* is wel verschillende malen onderwerp geweest van onderzoek, maar daarbij werd minder gekeken naar de verschillende secties en de precieze doelstelling van deze secties. Dit onderzoek gaat dieper in op een van de secties van het *Bureau Militair Gezag*, namelijk de sectie die belast was met het geven van voorlichting, en kijkt vervolgens naar de fotografische kant daarvan.

Daarnaast heb ik middels dit onderzoek aangetoond dat propaganda niet altijd een negatieve lading dient te hebben. Optische propaganda werd in steeds grotere mate belangrijk gevonden en deze

term werd zelfs gebruikt om de uitgaven op de begroting te verantwoorden. Propaganda was dus een alledaagse bezigheid voor het *Bureau Militair Gezag* en het richtte zelfs een complete sectie op ten behoeve van de propaganda, of in de ogen van het bureau ten behoeve van de voorlichting. Deze propaganda had niet de negatieve vorm, maar moest juist een positief beeld overbrengen. Voornamelijk het beeld dat Nederland weer in aanbouw was en dat de vernielingen verricht door de Duitsers werden hersteld. Dit is propaganda met een positieve boodschap, waardoor de term propaganda neutraal wordt. De boodschap die de propaganda moet overdragen kan natuurlijk wel negatief zijn, maar evengoed positief, waardoor de term propaganda afhankelijk is van de manier waarop deze propaganda wordt bedreven en welke boodschap het moet overdragen. Dit onderzoek toont aan dat de propaganda vanuit Anefo een positieve boodschap over moest dragen, zoals terug te vinden is in de doelstellingen van Anefo.

Tot slot wil ik nog graag mijn bevindingen naast de bevindingen van Bram Wisman en zijn boek *Argusogen* (1994) leggen. In dit boek komt namelijk een uitgebreider stuk over Anefo voor en doet daarbij enkele uitspraken die in twijfel te trekken zijn. Wisman stelt namelijk dat Anefo het enige orgaan was dat foto's mocht verspreiden voor publicatiedoeleinden. Hier is echter in de archieven geen spoor van terug te vinden en helaas kan deze opmerking niet bevestigd worden. In hetzelfde hoofdstuk komt Wisman met de volgende uitspraak: "*Gebeurtenissen in de door de geallieerden bezette gebieden en de vondsten die men deed in de concentratiekampen werden door oorlogscorrespondenten vastgelegd. De nu zo bekende foto's veroorzaakten destijds een schok, ook in de donkere kamer.*" (Wisman 1994: 116) Dit kan ik eveneens niet bevestigen en de casus in dit onderzoek wijst uit dat de foto's van Anefo die in de kranten verschenen in z'n geheel niet schokkend waren of als schokkend ervaren kunnen worden. Het gebruik van publicatiekasten zou hierin eventueel meer uitkomst kunnen bieden, maar op basis van mijn onderzoek kan ik niet bevestigen dat dergelijke foto's werden verspreid. Daarnaast heeft Wisman niet aangegeven waar de opgeschreven kennis is opgedaan, waardoor ik niet zijn bronnen zou kunnen nalopen ter verduidelijking van zijn standpunten.

Nawoord

Dit onderzoek naar Anefo geeft ons een klein en gedetailleerd beeld van de manier waarop de Nederlandse regering na de Tweede Wereldoorlog het gebroken Nederland weer op de rails wilde krijgen. Het Bureau Militair Gezag was hierbij het belangrijkste orgaan, maar een uitgebreid en gedetailleerd onderzoek naar de werkzaamheden, doelstellingen en uiteindelijk de praktijk van dit orgaan is niet aanwezig. De vele secties die het Militair Gezag had, hebben allen een ontstaansgeschiedenis en geven een goed beeld van de gedachten van de Nederlandse regering aan het einde van de oorlog. Echter, deze geschiedenissen zijn helaas nog niet uitgebreid in beeld gebracht. Binnen de sectie Voorlichting kunnen we reeds enkele mogelijke organisaties onderscheiden, waar voldoende onderzoek naar gedaan zou kunnen worden. De filmafdeling, A.N.E.P. en A.N.E.T.A. zijn grotendeels onbekende organen en zouden een mooi onderwerp kunnen vormen voor een zelfde soort onderzoek als deze. Tot slot kon ik geen goed beeld krijgen van de periode van zuivering van de fotografische pers na de oorlog en de relatie tot de papierschaarste. De opmerking van Wisman (1994) dat Anefo een soort monopoliepositie had in de verspreiding van foto's kon ik nergens verifiëren. Wat waren precies de gevolgen van de zuivering na de Tweede Wereldoorlog voor de fotografische pers en welke rol speelde Anefo – als overheidsorgaan – na de oorlog in de verspreiding van foto's? Deze interessante en lastige vraag heeft mij vaak bezig gehouden. Dit geeft tevens een ander probleem weer, namelijk dat de literatuur omtrent de fotojournalistiek en fotopersbureaus in de periode voor de oorlog en ook deels na de oorlog, zeer summier is. Weinig is geschreven over deze periode met betrekking tot de fotografische journalistiek.

Naast het Militair Gezag kunnen we ook kijken naar de Regeerings Voorlichtingsdienst. Dit overheidsorgaan beschikte eveneens over een fotografische dienst en deze dienst is kort ter sprake gekomen in dit onderzoek. Ook hier ontbreekt een goed onderzoek naar de werkzaamheden en vooral de internationale distributiekanaalen van deze fotografische dienst. Koningin Juliana zat in Ottawa, Canada, en de foto's die daar genomen zijn, behoren tot de R.V.D. Hoe ging dit precies in zijn werk en hoe kan het dat een nieuw overheidsorgaan al snel zulke internationale banden had? Dit is een van de vele vragen, die bij mij opkwamen tijdens mijn onderzoek. Dit zou een interessant onderzoek opleveren en zeker wanneer mijn onderzoek naar Anefo daarnaast gelegd zou worden, zou dit een geweldig beeld scheppen van de Nederlandse voorlichting door middel van foto's tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.

Dit onderzoek was voor mij de eerste ervaring met uitgebreid archiefonderzoek. Logischerwijs zorgde dit voor enkele moeilijkheden. Het bijhouden van een goede administratie verliep in het begin zeer moeizaam. Ik had dan bijvoorbeeld ergens iets gelezen, maar als gevolg van de gebrekkige informatie kon ik dat niet direct terug vinden. Het gevolg was dat ik wederom dezelfde archiefstukken moest opzoeken en de zoektocht moest herhalen. Gelukkig mocht ik kopieën maken van de archiefstukken, zodat ik later naast mijn eigen administratie kon beschikken over verschillende

kopieën. Daarnaast was het jargon in het begin een struikelblok. De brieven en andere correspondentie tussen verschillende organen stonden vol met afkortingen en andere verwijzingen. Dit was voor mij helaas niet geheel duidelijk, zodat ik steeds via secundaire literatuur meer informatie moest zien te krijgen. In de loop van het onderzoek verdwijnt dit langzaam, waardoor je zelfs moet uitkijken dit jargon zelf niet te gebruiken.

Ondanks deze moeilijkheden heb ik enorm genoten van dit onderzoek en ben ik blij dat ik gekozen heb voor Anefo als afstudeeronderwerp. Allereerst kon ik met dit onderwerp mijn historische interesses volgen en een scriptie schrijven, die mij nooit heeft verveeld. Deze interesse heeft tevens gezorgd dat ik tot het einde met veel plezier aan mijn scriptie heb gewerkt. Ten tweede kon ik mijn interesse voor de fotografie goed in dit onderwerp kwijt. Ondanks dat iedereen me gewaarschuwd heeft, ben ook ik ‘verdwaald’ in de vele foto’s die het archief van Anefo rijk is. Ook dit is een mooie ervaring.

Dit onderzoek zou ik nooit in mijn eentje hebben kunnen afronden en hiervoor dien ik enkele mensen te bedanken. Allereerst dien ik Josefiën Schuurman van het Nationaal Archief te bedanken. Zij zorgde ervoor dat ik altijd terecht kon achter een computer bij de vrijwilligers en toegang kreeg tot allerlei etages, waar eigenlijk niemand mocht komen, om daar vervolgens niet alleen te verdwalen in de vele archiefkasten, maar ook in de foto’s.

Daarnaast kon ik ook altijd terecht bij Freek Baars van Spaarnestad Photo. Zijn begeleiding zorgde ervoor dat ik altijd scherp bleef en zijn enorme kennis over de fotografische perswereld heeft mij vaak geholpen de goede richting in te zoeken. De gastvrijheid in Haarlem was altijd zeer groot en ik ben blij dat ik daar terecht kon om een deel van mijn casus te voltooien. Ook als kritische lezer was Freek een geweldige begeleider, waarbij ik altijd verzekerd was van een nieuwe visie als mij teksten retour kwamen. Daarnaast heb ik met zijn hulp enkele foto’s van Spaarnestad in mijn thesis kunnen opnemen.

De wegen van het archief zijn vaak moeilijk en kronkelig, maar dankzij hulp van Diederick Korlang, Henny van Schie en Hans Rooseboom kon ik altijd feilloos de weg vinden. Als ik niet wist waar ik iets kon vinden of in welk archiefdeel ik het beste kon zoeken, was Diederick de aangewezen persoon om mij op weg te helpen. Henny van Schie kon ik altijd raadplegen als ik met bepaalde gedachten speelde en bevestiging of afkeuring nodig had. Ook zijn grote kennis over de R.V.D. en Anefo heeft mij geholpen de juiste koers te houden. Tot slot was Hans altijd bereid uitgebreid met mij het gesprek aan te gaan en enkele gedachten over en weer te gooien over Anefo. Zijn ‘map’ over Anefo was een grote bron aan informatie.

De laatste persoon die ik bedanken moet, is mijn thesis begeleider Martijn Kleppe. Zijn positieve uitstraling en oprechte interesse gaven mij een goed en welkom gevoel. Ook zijn begrip met betrekking tot openstaande vakken uit de Bachelor en de aanpassing van de deadlines daarop zorgde voor een duidelijk werkschema. Zijn begeleiding maakte het uiteindelijk mogelijk een mooie thesis in te leveren en af te studeren op een geweldig onderwerp.

Literatuurlijst

Archieven

Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemene Oorlogsvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), (1942) 1942-1979 (1989). Toegangsnummer 02.03.01.

Inventarisnummer 264: Stukken betreffende de RVD te Londen, 1940-1945. Begroting 1942-1943.

- Korte uiteenzetting betreffende organisatie en werking van den R.V.D., van dhr. Pelt aan de minister van algemene oorlogvoering van het Koninkrijk, 17 februari 1943.
- Begroting eerste en tweede halfjaar 1942.
- Toelichting op de begroting eerste halfjaar 1942.
- Toelichting op de begroting eerste halfjaar 1942, addendum artikel 29.
- Begroting eerste halfjaar 1943, addendum artikel 28.

Inventarisnummer 88: brief 1 maart 1945.

Inventaris CAS 262: koopovereenkomst.

Nationaal Archief, Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (Londens Archief) en daarmee samenhangende archieven, (1936) 1940-1945 (1958). Toegangsnummer 2.05.80.

Inventarisnummer 5778: Stukken betreffende de totstandkoming van de begroting over de jaren 1941 - 1945 van de RVD, 1940-1945. Jaar 1941.

- Begroting eerste halfjaar 1941.
- Begroting tweede halfjaar 1941

Inventarisnummer 5874: Stukken betreffende het ontvangen en verzenden van foto's en negatieven van en aan de Pictorial Press Ltd. 1940-1945.

- Correspondentie met Pictorial Press over foto's.

Inventarisnummer 5886: Stukken betreffende een overeenkomst tussen Vrij Nederland en de Three Lions Agency te New York, waarbij de laatste instantie als tussenpersoon fungeert voor het zenden van foto's naar het NIB-New York. 1942-1943

Inventarisnummer 5889: Stukken betreffende het leveren van fotomateriaal over Nederland aan het NIB door de Central Press Photo's Ltd. te Londen. 1942-1943.

Inventarisnummer 5891: Correspondentie van de RVD met de fotoafdeling betreffende het verzenden van foto's naar diverse personen en instellingen. 1942-1945.

Nationaal Archief, Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1947 (1956). Toegangsnummer 2.13.25.

Inventarisnummer 14: Notulen van wekelijkse besprekingen, nrs. 1-16 [1-0],1943.

Inventarisnummer 15: Ingekomen en doorslagen van uitgaande stukken [1-0],1943-1944.

Inventarisnummer 41: Organisationschema's van het Militair Gezag [1-3-0], 1943.

- Organogram Bureau Militair Gezag, 1943.

Inventarisnummer 43: Stukken betreffende de organisatie van het Militair Gezag [1-3-0],1943-1944.

- Besluit van het Ministerie van Oorlog inzake het Bureau Militair Gezag, 28 januari 1943.

Inventarisnummer 46: Stukken betreffende de taakomschrijving van secties, bureaus en afdelingen van het Militair Gezag [1-3-1], 1943-1944.

- Korte handleiding voor Militaire commissarissen, chefs van secties, stafkwartier enz., 16 augustus 1943.
- Korte handleiding voor Militaire commissarissen, chefs van secties, stafkwartier enz., 28 september 1943.
- Korte handleiding voor Militaire commissarissen, chefs van secties, stafkwartier enz., 3 november 1943.
- Korte handleiding voor Militaire commissarissen, chefs van secties, stafkwartier enz., 15 december 1943.

Inventarisnummer 328: Ingekomen en doorslagen van uitgaande stukken van de Sectie en haar functionarissen [6-11-0], 1943-1945. Sectie XI.

- Record of the conversation held on Thursday, 9th of march 1944, 10 maart 1945.

Inventarisnummer 332: Stukken betreffende de behandeling van aangelegenheden met betrekking tot foto's [6-11-0], 1943-1945.

- Opeenhoping van verzendbevestigingen van foto's van Melbourne naar Londen, periode april – juli 1945.
- Correspondentie tussen Londen en Den Haag met betrekking tot 39 foto's, 28 augustus 1945.

Inventarisnummer 333: Stukken betreffende de behandeling van personele aangelegenheden [6-11-0], 1943-1945.

Inventarisnummer 532: Correspondentie met en afhandeling van aangelegenheden van onderdelen van het Militair Gezag, 1945-1948. Sectie XI

- Weekrapport 11 oktober 1945.

Inventarisnummer 662: Overdracht ANEFO [12]

- Notitie voor den kolonel Six betreffende de onderhandelingen over het fotobureau Anefo, datum onbekend.
- Vertrouwelijke nota, datum onbekend.
- Brief van dhr. Six, datum onbekend.

Inventarisnummer 3001: Weekrapporten van Sectie XI, de subsecties en afdelingen, 1944-1945.

- Weekrapport 24 februari '45 tot 2 maart '45.

Inventarisnummer 3022: Ingekomen en doorslagen van uitgaande stukken van het Algemeen Nederlands Fotobureau "ANEFO" te Brussel, alfabetisch geordend [10.2.24], 1945.

- Brief aan dhr. Pelt van dhr. Woudhuysen m.b.t. het gemis van foto's uit Nederland, 24 februari 1945.
- Brief van dhr. Woudhuysen aan dhr. de Man m.b.t. het gemis van foto's uit Nederland, 24 februari 1945.
- Brief van dhr. Woudhuysen aan mevr. Petrie, RVD, m.b.t. foto's ter publicatie in Franse tijdschriften, 26 maart 1945.
- Brief van dhr. Woudhuysen aan dhr. Blau van Pictorial Press m.b.t. de levering van enkele foto's en tevens een herinnering aan de overeenkomst, 11 april 1945.
- Brief namens dhr. Woudhuysen aan Lloyds Bank m.b.t. het openen van een Franse rekening ten behoeve van leveringen in Franse Francs, 30 mei 1945.
- Verzonden en ontvangen post van Anefo te Brussel, mei en juni 1945.
- Brief van Trouw aan Anefo m.b.t. de betaling van gebruikte foto's, 20 juli 1945.
- Overeenkomst tussen Anefo en Pictorial Press over de levering en distributie van foto's van Anefo in Engeland door Pictorial Press, datum onbekend.

Inventarisnummer 3031: Stukken betreffende de distributie van bladen, 1944-1945.

Inventarisnummer 3044: Stukken betreffende de voorbereiding van een vierdaags uit te geven geïllustreerd tijdschrift, 1945.

- Memorandum betreffende een geïllustreerd tijdschrift van A. Pelt, hoofd Sectie XI Voorlichting, 5 maart 1945.

Inventarisnummer 3086: Weekrapporten van Sectie XI, de subsecties en afdelingen, 1945-1946.

- Weekrapport van 3 mei 1945.
- Weekrapport van 10 mei 1945.

Inventarisnummer 3088: Stukken betreffende het ontstaan, de ontwikkeling en de liquidatie van Sectie XI, 1943-1946. Algemeen 1945-1946.

Inventarisnummer 3090: Stukken betreffende het ontstaan, de ontwikkeling en de liquidatie van Sectie XI, 1943-1946. Subsectie Foto 1944-1945

- Memorandum van dhr. Woudhuysen aan dhr. Huizinga inzake eigen fotografen, 8 februari 1945.
- Voorstel tot benoeming van H. de Bruyn als fotograaf bij *subsectie Foto, Film*, 12 februari 1945.
- Indeling personeel, 23 mei '45
- Brief van dhr. Woudhuysen, 25 mei 1945

- Overzicht van werkzaamheden en organisatie van Anefo te Amsterdam, 25 mei 1945.
- Brief van dhr. Woudhuysen aan dhr. Brugmans, 25 juli 1945.
- Weekrapport 4 – 18 mei 1945, 22 mei 1945.
- Memorandum van dhr. Woudhuysen aan dhr. de Stallaert, 16 oktober 1945.
- Werkzaamheden 15 oktober '45 tot 30 oktober '45.
- Personeelslijst Anefo, datum onbekend.

Inventarisnummer 3094: Stukken betreffende opgaven van personeel in dienst van Sectie XI en van wijzigingen hierin, 1944-1946.

- Burgerpersoneel Anefo, 17 oktober 1945.
- Sterktestaat Anefo, datum onbekend.

Kranten en tijdschriften

Katholieke Illustratie, juni 1946 tot en met april 1947. Spaarnestad Photo, Haarlem.

Nieuw Rotterdamse Courant, mei tot en met november 1945. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Nieuwe Tilburgse Courant, april tot en met november 1945. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Nieuwsblad van het Noorden, januari en februari 1946. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Panorama, juni 1946 tot en met april 1947. Spaarnestad Photo, Haarlem.

Parool, mei tot en met oktober 1945. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Trouw, juni tot en met december 1945. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Volkscrant, mei tot en met november 1945. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Secundaire literatuur

Afwikkelingsbureau Militair Gezag. 1947. *Handboek Militair Gezag. Overzicht der werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de Bijzondere Staat van Beleg, 14 september 1944 – 4 maart 1946.* 's Gravenhage

Bartlett, F. 1940. *Political propaganda.* Cambridge: Cambridge University Press.

Cole, R. 2006. *Propaganda, censorship and Irish neutrality in the Second World War.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Dale, J.H. van. 2005. *Groot woordenboek van de Nederlandse taal.* Utrecht: Van Dale Lexicografie.

Doob, L. 1966. *Public opinion and propaganda.* Hamden: Archon Books.

Ellul, J. 1973. *Propaganda. The formation of men's attitudes*. New York: Vintage Books.

Frey, M. 1998. *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande. Ein neutrales Land im politischen und wirtschaftlichen Kalkül der Kriegsgegner*. Berlijn: Akademie Verlag.

Hekking, V. en Bool, F. 1995. *De illegale camera 1940-1945. Nederlandse fotografie tijdens de Duitse bezetting*. Naarden: V+K Publishing.

Hajema, L. 2001. *De glazenwasser van het bestuur. Lokale overheid, massamedia, burgers en communicatie. Groningen in landelijk perspectief 1945-2001*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

Hoek, J.S. 1970. *Politieke geschiedenis van Nederland. Oorlog en herstel*. Leiden: A.W.Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, N.V. .

Jenks, J. 2006. *British propaganda and new media in the Cold War*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Jong, L. de. 1979. *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 9: Londen. Eerste helft*. 's Gravenhage: Staatsuitgeverij.

Jowett, G. & O'Donnell, V. 2006. *Propaganda and persuasion*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc. .

Kester, B. 2002. Onder vuur. Het ontstaan van de Nederlandse fotojournalistiek. In: J. Bardoel et al. (red.). *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 236-261.

Knightley, P. 2004. *The First casualty. The war correspondent as hero and myth-maker from the Crimea to Iraq*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Kossman, E. H. 2007. *De Lage landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel II: 1914-1980*. Amsterdam: Contact.

Kok, R., Selier, H. en Somers, E. 1993. *Fotografie in bezettingstijd. Geschiedenis en beeldvorming*. Zwolle: Waanders Uitgevers.

Lasswell, H. 1927. The theory of political propaganda. *The American Political Science Review* (21) 3.

Moeyes, P. 2001. *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*. Amsterdam: Arbeiderspers.

Sinke, O. 2009. *Verzet vanuit de verte. De behoedzame koers van Radio Oranje*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.

Spaarnestad Photo. 2006. *Wiel van der Randen. Bescheiden camera moderne blik*. Haarlem: Spaarnestad Photo.

Taylor, P. 1995. *Munitions of the mind. A history of propaganda from the ancient World to the present day*. Manchester: Manchester University Press.

Vos, R. 1988. *Niet voor publicatie. De legale Nederlandse pers tijdens de Duitse bezetting*. Amsterdam: Sijthoff.

Willcox, D. 2005. *Propaganda, the press and conflict. The Gulf war and Kosovo*. New York: Routledge.

Wisman, B. 1994. *Argusogen. Een documentaire over de persfotografie in Nederland*. Amsterdam: Voetnoot.

Zwan, B. van der. 2003. De Regerings Voorlichtingsdienst (RVD) te Londen 1940-1945. In: B. van der Zwam et al. (red.). *Het Londens archief. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam: Boom.

Zweers, L. 2005. *Willem van de Poll, 1895-1970*. Warnsveld: Terra Lannoo.

Foto's

De foto's van Anefo zijn beschikbaar gesteld door het *Nationaal Archief* en zijn gedownload van een interne omgeving.

De foto's van Spaarnestad Photo zijn digitaal verzonden door Freek Baars.

Voorkant: Anefo – W. van de Poll (17 april 1945). *Front Noordoost Nederland. Rijtoer van prins Bernhard door Noordoost Nederland. Zwolle, Grote Markt*. [Foto].

Anefo – fotograaf onbekend (november 1944). *Reportage van het oorlogsgebied na de slag om de Scheldemonding (Westkapelle); uitgeschakelde geallieerde tank*. [Foto].

- Anefo – Renes (23 april 1946). *De in de oorlog verwoeste St. Eusebiuskerk te Arnhem wordt gedeeltelijk afgebroken*. [Foto].
- Pagina 24: Spaarnestad Photo (1895). *Brand bij Raamsdonk*. [Foto].
- Pagina 44: Anefo – H. de Bruyn (april 1945). *Repatriërende Nederlanders arriveren in Noord-Brabant*. [Foto].
- Pagina 45: Anefo – W. van de Poll (april 1945). *Front Noordoost Nederland. Rijtoer van prins Bernhard door Noord-Oost Nederland. Enschede*. [Foto].
- Pagina 46: Anefo – J. de Jong (juni 1945). *Verpleging van lijdens aan hongeroedeem in het Binnengasthuis te Amsterdam. Onder leiding van de doktoren Scherpenhuysen en Haverkamp wordt al het mogelijke gedaan om deze mensen weer spoedig op de been te helpen*. [Foto].
- Pagina 47: Anefo – S. Presser (5 mei 1945). *Capitulatiebesprekingen in Hotel de Wereld te Wageningen. Op de rug gezien (in leren jas) de Duitse generaal Blaskowitz, links zijn chef-staf Reichelt. Aan de andere kant van de tafel prins Bernhard*. [Foto].
- Pagina 48: Anefo – G. Raucamp (1945). *Kinderfeest van naar België geëvacueerde Nederlandse kinderen*. [Foto].
- Anefo – G. Raucamp (1945). *Kranslegging door bevrijde Franse politieke gevangenen op het graf van de Onbekende Soldaat te Brussel*. [Foto].
- Pagina 50: Anefo – E. Andriess (juli 1945). *Feesten en kermis te Volendam. Uit rijden met de baby*. [Foto].
- Pagina 59: Anefo – AFP (14 februari 1946). *Een station in Frankrijk krijgt een nieuwe naam "Stalingrad"*. [Foto].
- Pagina 60: Spaarnestad Photo – W. van der Randen (datum onbekend). *Oorlogsschade in Venlo, de geboorteplaats van de fotograaf. De verwoeste brug over de Maas*. [Foto].
- Pagina 61: Anefo – fotograaf onbekend (2 augustus 1945). *Het prinselijk gezin herenigd op Nederlandse bodem . V.l.n.r. prinses Margriet, prins Bernhard, prinses Beatrix, prinses Juliana en prinses Irene op vliegveld Teuge*. [Foto].
- Anefo – W. van de Poll (2 mei 1945). *Bezoek van koningin Wilhelmina en prinses Juliana aan Breda. Ontvangst door burgemeester van Slobbe*. [Foto].
- Pagina 62: Anefo – S. Presser (Juni 1945). *Tweede Wereldoorlog, interneringskampen, collaborateurs, zuiveringen, Vught, Noord-Brabant*. [Foto].
- Anefo – C. Breijer (8 december 1945). *Wieringermeerpolder*. [Foto].

11. Bijlage

Bijlage 1

Overzicht van fotografen van Anefo in de periode 1945-1946 op basis van archiefstukken:

Naam fotograaf	In dienst	Uit dienst	Bijzonderheden
H. de Bruyn	12-2-1945	-	
W. van de Poll	15-2-1945	-	Is tevens waarnemend hoofd geweest.
J.J.M. de Jong	14-4-1945	-	
S. Presser	27-4-1945	1-9-1945	
G. Raucamp	24-4-1945	-	
C. Breijer	1-10-1945	-	
T.J. van Haren Noman	16-7-1945	-	
H.M.E.F. Sagers	-	-	Data niet bekend, wel op personeelslijst
H. Brusse	-	-	Alleen sollicitatie, in dienst niet bekend.

Bijlage 2

Overzicht van vernietigde archiefstukken.

Archief/vormer	Doosnr.	Dossiennr.
Geheim archief	11	281
Sectie I	300	2036
Sectie III	395	18
Sectie V	597	V.559
Sectie V	601	V.572
Sectie V	682	V.1218
Sectie V	685	V.1251
Sectie V	696	V.1414
Sectie V	704	V.1506
Sectie V	706	V.1535
Sectie V	718	V.1612
Sectie V	719	V.1619-V.1620, V.1626-V.1627
Sectie V	728	V.1712
Sectie V	734	V.1803
Sectie V	737	V.1882, V.1836
Sectie V	742	V.1887, V.1891, V.1893, V.1897
Sectie V	744	V.1912, V.1915, V.1918
Sectie V	806	V.2153
Sectie V	820	V.2241
Sectie V	856	V.2324, V.2328, V.2329
Sectie V	857	V.2339, 2347
Sectie V	860	V.2357-V.2361
Sectie V	831	V.2364, V.2365, V.2367
Sectie V	877	V.2420-V.2424
Sectie V	894	V.2454
Sectie V	926	Archiefregister deel VII (ingebruik bij archief)

Sectie VI	987	35
Sectie VI	994	87
Sectie VIII	1031	84
Sectie VIII		Oud doosnr. 5 tussen de doosnr. 1031 en 1032
Sectie VIII	1034	133-135, 137, 140; 133, 137, 140 en 144 overgedragen aan de Accountantsdienst
Sectie VIII	1040	190-192
Sectie XIV	1216	B.1.12
Sectie XIV	1218	D.12-D.17, C.26
Afwikkelingsbureau B	1391	0.01, 0.04, 0.12, 0.15
Afwikkelingsbureau B	1394	1.14
CNV B.2	1474	232
D.P. Transport Eindhoven	2053	34, 35, 39
Stafkorps Grensbewaking	2407	1
Financieel Archief	2969	11.5.17
Financieel Archief	2997	11.10.56
Financieel Archief	3063	11.10.420-11.10.446
Financieel Archief	3071	11.10.488-11.10.489
Financieel Archief	3077	111.10.558
Financieel Archief	3175	21.3.54-21.3.82, met uitzondering van 21.3.57, 21.3.64, 21.3.74
Financieel Archief	3176	21.3.85-21.3.89, 21.3.91
Financieel Archief	3177	21.3.92-21.3.100, 21.3.102- 21.3.105
Financieel Archief	3268	25.3.11
Financieel Archief	3287	27.1.31
Financieel Archief	3568	86.526, 86.527